КАРПАТСЬКА СІЧ

Олександр Пагіря

ВІЙСЬКОВЕ ФОРМУВАННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

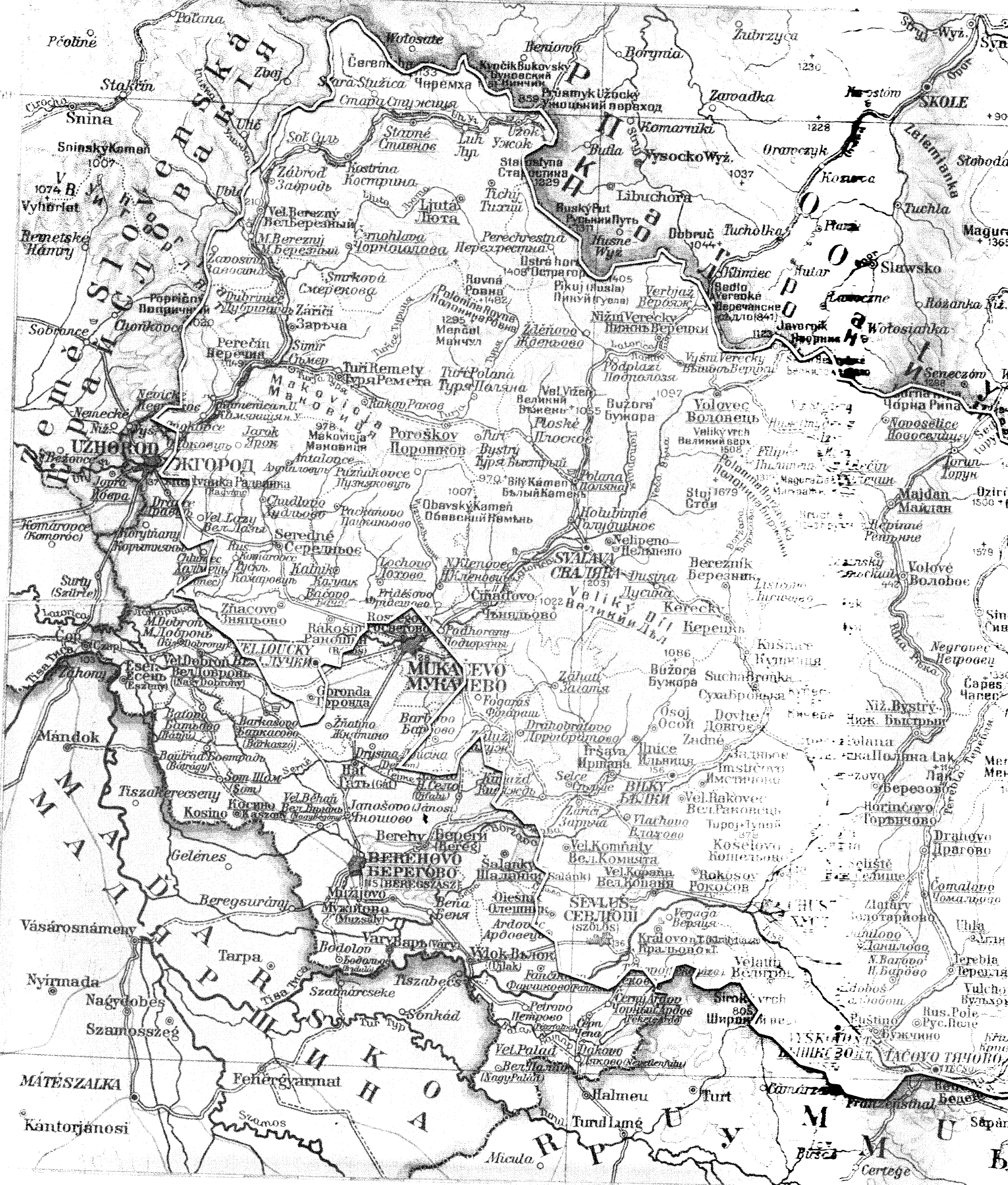

Vých. od Greenwiche 23° На вост от Грина
Pčoliné
Polana
Stakčin
Snina
Zboj
Uhľ
Sninsky Kameň
1007
1074
Vyhorlat
Remetske Hámry
Sobrance
Ceremcha
Stara Stužica
Черемха
Wołosate
Beniowa
Borynia
Żubrzyca
Kyčik
Bukovsky
Průsmyk Užocký
Ужоцкий перевод
Zawadka
Skole
Stavné
Ставное
Uh
Užok
Ужок
Luh
Луг
Komarniki
Sol
Суль
Zábrod
Забродь
Kostrina
Кострина
Bukla
Vysocko Wyž.
Orawczyk
Stawistyna
1229
Libuchora
1037
Tuchla
Vel. Berezný
Вел. Березный
M. Berezný
М. Березный
Ljutá
Люта
Tichý
Тихий
Ruský Put
Руський Путь
Dobruč
Tucholka
Slawsko
Čornoholova
Чорноголова
Perechrestná
Нерехрестна
Ostrá hora
Острая гора
Rovná
Ровна
Pikuj
Пикуй
Verbjaž
Верьяж
Sedlo Verecké
Smrková
Смерекова
Zaríčí
Заричя
Popričný
Поприччный
Choňkovce
Poloniny Rovna
Полонина Ровна
Menčul
Менчул
Nižni Verecky
Нижни Верецки
Ždeňovo
Жденьово
Javornik
Wołosianka
Perečín
Перечин
Simir
Симер
Turi Remety
Туря Ремета
Turi Polana
Туря Поляна
Podplazi
Vyšni Verecky
Makovicja
Маковиця
Rakov
Раков
Vel. Vižen
Великий Вижень
Bužora
Бужора
Volovec
Волонець
Novoselice
Новоселица
Užhorod
Ужгород
Jarok
Ярок
Poroškov
Порошков
Ploské
Плоское
Veliky vrch
Великий верх
Antalovce
Puznakovce
Пузняковць
Bystrý
Туря Быстрый
Polana
Поляна
Filipec
Torun
Торун
Ivanka
Радванка
Jovra
Йовра
Obavský Kameň
Обавский Камень
Holubinné
Голубиное
Stoj
Стой
Majdan
Майдан
Komárovce
(Komoróc)
Vel. Lazy
Вел. Лазы
Chudlovo
Худльово
Packanovo
Пацканово
Seredné
Середнье
Nelipeno
Нелипено
Repinné
Репьнне
Rus. Komárovce
Kalnik
Калник
Lochovo
Лохово
N. Klenovec
Svaljava
Свалява
Dusina
Дусина
Berezník
Березник
Volové
Волове
Surty
(Szürte)
Čop
(Csap)
Záhony
Tisa
Čabalovo
Veliky Dil
Великий Дил
Kerecky
Керецкы
Mukačevo
Мукачево
Gorondа
Горонда
Žnatino
Житиньо
Fogaraš
Фогараш
Záhatí
Загатя
Bužora
Бужора
Suchabronka
Суха Бронька
Kušnice
Кушница
Negrovec
Негровец
Mándok
Tiszakeresceny
Kosino
Hať
Гать
Janošovo
Яношово
Drahobratovo
Дорбратово
Iršava
Иршава
Ilnice
Ильница
Osoj
Осой
Dovhé
Довгое
Zadné
Niž. Bystrý
Нижн. Быстрый
Koločava
Lak
Beregovo
Берегово
Berehy
Береги
(Bereg)
Šalanky
Шаланки
Vel. Komňaty
Вел. Комнята
Vel. Kopaňa
Вел. Копаня
Rokosov
Рокосов
Seliště
Gelénes
Beregsurány
Mužijovo
Мужиево
(Muzsaly)
Beňa
Беня
Olešnik
Олешник
Ardovec
Ардовец
Sevluš
Севлюш
(Szöllős)
Chust
Zlatary
Uhla
Vásárosnámeny
Tarpa
Vary
Варь
Bodolov
Бодолов
Vylok
Вилок
Velatin
Велятин
Teresva
Nyírmada
Nagydobos
Szamosszeg
Tiszabecs
Szatmárcseke
Sonkád
Petrovo
Петрово
Černý Ardov
Чорний Ардов
Široký vrch
Tyačovo
Tačovo
Тячово
Bušino
Бушчино
Rus. Pole
Рус. Поле
Vel. Palad
Dakovo
(Nagypalád)
Halmeu
Turt
Fehérgyarmat
Mátészalka
Kántorjánosi
Turulung
Micula
Szamos
Cămărzana
Franzenstal
Bușca
Certeze
Sapanta
M A Ď A R S K O
М А Д Я Р Щ И Н А
R U M
Р У М
Р О Л
S L O V E N S K Á
С Л О В Е Н С К А

ŠKOLNÍ MAPA PODKARPATSKÉ RUSI.

ШКÔЛНА МАПА ПÔДКАРПАТСЬКОѢ РУСИ.

Měřitko 1:600.000 Мѣрило

1936.

ZPRACOVALI: J. ŠIMEK A M. SEMÍK.
VYTIŠTĚNO VE VOJ. ZEMĚP. ÚSTAVĚ V PRAZE.

ВЫПРАЦОВАНО: Й. ШИМЕКОМ и М. СЕМИКОМ.
НАПЕЧАТАНО В ВОЄН. ЗЕМЛЕП. ЗАВЕДЕНЮ В ПРАЗѢ.

Vysvětlivky: Пояснення:

0 – 200 m	státní hranice / державна граница	MĚSTA ГОРОДЫ: 20.000 obyvatel a více
200 – 500	zemská hranice / країова граница	MĚSTA ГОРОДЫ od 10.000 – 20.000 obyvatel
500 – 1000	okresní hranice / окружна граница	MÍSTA ◉ МѢСТА od 5000 – 10.000
1000 – 1400	demarkační čára / демаркаційна линія	Místa ◎ Мѣста od 2000 – 5000
1400 – 2000	železnice / желѣзниця	Vesnice ◦ Села od 1000 – 2000 a méně
2000 a více	státní silnice / державна пута дорога; zemská silnice / краєва пута дорога	

kláštery / монастырѣ; lomy / каменоломы; lázně / купелѣ; doly / копальнѣ; zámky / замки; řeky a potoky / рѣки и потоки

Čísla u hor a měst značí nadmořskou výšku. Okresní města jsou podtržena. Sídla obv. notariátů jsou podtržena. Podkarpatská Rus měří 12.639 km² a má 725.350 obyv.

Числа коло гôр и мѣст означаютъ высоту над зеркалом моря. Окружнѣ мѣста подчеркнуты. Мѣста обводных нотаріатôв подчеркнуты. Пôдкарп. Русь числить 12.639 км² и 725.350 жител.

Олександр Пагіря

КАРПАТСЬКА СІЧ:
ВІЙСЬКОВЕ ФОРМУВАННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Київ, 2010

ББК 63.3(4Ук-43ак)61
УДК 94 (477.87) «1938/39»
П12

Видання серії «MILITARIA UCRAINICA» здійснюється в рамках просвітницьких проектів Центру соціогуманітарних досліджень ім. В'ячеслава Липинського.

Автор висловлює щиру подяку Ю. Олійник, О. Кучеруку, С. Музичуку, Л. Белею та І. Ребрику за допомогу і сприяння у підготовці книги.

Редактор:	*Ю. Олійник*
Коректори:	*К. Туз, Л. Марченко*
Комп'ютерна верстка та макет:	*Ю. Жарков*

П12 О. Пагіря.

Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. — К.: Темпора, 2010. — 152 с.: іл.

ISBN 978-966-8201-86-8

Книга присвячена одній із малодосліджених сторінок історії України напередодні Другої світової війни — військовому формуванню Карпатської України Карпатській Січі. На основі широкого кола досі невідомих архівних документів і матеріалів простежується участь карпатських січовиків в обороні незалежної Карпатської України, відтворюються передумови й основні етапи військово-організаційної розбудови цих збройних формувань, аналізується їх структура, подаються описи одностроїв і зображення відзнак.

Видання розраховане на всіх, хто цікавиться історією України XX ст.

ББК 63.3(4Ук-43ак)61
УДК 94 (477.87) «1938/39»

ISBN 978-966-8201-86-8

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Історія України XX століття насичена багатьма героїчними і водночас трагічними сторінками боротьби українців за створення власної незалежної держави. Тривалий період перебування в складі Радянського Союзу позначився цілеспрямованим ідеологічним і політичним тиском з боку не лише центрального уряду, а й регіонального — по суті, маріонеткового — українського керівництва. Витворення новітніх політичних та історичних міфів, направлених на обґрунтування історичних засад нової державності (СРСР), появу «нової спільноти — радянського народу» та формування «загальносоюзних» цінностей на противагу власне українським зумовило суттєву деформацію історичної свідомості українського народу. Багато визначних подій у його історії навмисно замовчувалось або ж фальсифікувалося радянським тоталітарним режимом для утвердження своєї історичної доктрини.

До таких, без сумніву, важливих фактів в історії України, які тривалий час були невідомі українському суспільству, належить історія існування спочатку автономної української одиниці в складі Чехо-Словацької федеративної республіки, а згодом — незалежної Карпатської України.

У 2009 р. виповнилося 70 років від проголошення незалежної Карпатської України на засіданні Сойму в Хусті 15 березня 1939 р. Події на Закарпатті в 1938–1939 рр. засвідчили високу національну свідомість жителів краю та їх по-справжньому загальноукраїнські прагнення, позначивши собою новий етап в українському державотворенні — тоді в політичній практиці заявила про себе ідея закарпатського «П'ємонту» як осередку відновлення української державності на всіх етнографічних землях проживання українського народу.

Спроби побудови незалежної держави на одній з окраїн української території стали визначною подією не тільки в історії української державності, а й одним із етапів українського військового будівництва. Адже на

Закарпатті в цей час було створено власні збройні сили, які обороняли незалежну Карпато-Українську державу від угорської окупації в березневі дні 1939 р.

Виникнення Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) на Закарпатті в листопаді 1938-го стало продовженням зусиль попереднього покоління борців за незалежність створити збройні сили, які були б надійною підвалиною української державності, стояли б на захисті її суверенітету та територіальної цілісності. Розбудова та формування Карпатської Січі як військової організації відбувались у досить короткий проміжок часу існування автономної Карпатської України в складі Чехо-Словацької республіки і в надзвичайно складних зовнішньополітичних умовах. Як військове формування Карпатська Січ пройшла шлях від добровільної мілітарної організації до справжніх збройних сил незалежної Карпато-Української держави.

Героїчна оборона карпатськими січовиками території Закарпаття в трагічні березневі дні 1939 р. стала проявом високої національної свідомості та жертовності захисників рідного краю. Саме ці погано озброєнні та нечисленні загони Карпатської Січі першими напередодні Другої світової війни збройно виступили проти планів гітлерівської Німеччини та її союзниці Угорщини, в той час як одна з найпотужніших армій Європи — Чехо-Словацька — без жодного пострілу капітулювала перед німецькими військами.

Про Карпатську Україну на сьогодні вже написано багато, проте історія виникнення, формування та діяльності Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» у 1938–1939 р. залишається недостатньо висвітленою. Серед сучасних істориків, які плідно займались цим питанням, слід назвати М. Вегеша та В. Худанича. Однак, на жаль, і сьогодні є ще чимало невідомих сторінок в діяльності Карпатської Січі, пов'язаних з її військово-організаційними аспектами, озброєнням, уніформою, відзнаками. У пропонованій праці автор зробив спробу розширити вивчення військового формування Карпатської України, залучивши досі невідомі оригінальні документи Карпатської Січі. Водночас праця має науково-популярний характер і розрахована на всіх, хто цікавиться історією українських військових формувань XX ст.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА СТВОРЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ

Карпатська Січ як військова організація сформувалась на Закарпатті в період існування автономної Підкарпатської Русі у складі федеративної Чехо-Словацької республіки в 1938–1939 рр. Передумови її створення слід вбачати в активній діяльності у міжвоєнний період пожежно-спортивних та фізкультурних товариств «Пласт» і «Січ».

Підкарпатська Русь — офіційна назва території Закарпаття, яке за умовами Сен-Жерменського мирного договору 10 вересня 1919 р. входило на правах автономії до складу Чехословацької республіки. Згідно з розпорядженням автономного уряду А. Волошина від 30 грудня 1938 р. на рівні зі старою назвою краю було запроваджено нову — Карпатська Україна.

Перший Січовий Комітет був створений у 1920 р. в Ужгороді «січовим батьком» К. Трильовським. У 1923-му культурно-просвітнє товариство «Січ» з'явилося у с. Ясіня на Рахівщині завдяки колишньому президентові

Дмитро Климпуш (1897–1959)
відомий громадянсько-політичний діяч міжвоєнної доби на Закарпатті. У Першу світову війну воював у складі австро-угорської армії (1915–1918 рр.). 8 січня 1919 р. став одним із організаторів Гуцульського антиугорського повстання, військовий діяч Гуцульської республіки (1919 р.). Старшина чехословацької армії (1920 р.). У 1920–1930-их роках голова українського спортивно-пожежного товариства «Січ» в рідному селі Ясіня, член соціал-демократичної партії Чехословаччини. У вересні 1938 р. член Проводу Української Національної Оборони. З 9 листопада 1938 р. до 14 березня 1939 р. Головний командант Карпатської Січі. 8 грудня 1944 р. заарештований радянською військовою контррозвідкою «СМЕРШ». 1947 р. засуджений до 8 років таборів.
Фото з архіву ОУН у Києві

Гуцульської республіки С. Клочураку — для виховання місцевого гуцульського населення у національному дусі. З 1925 до 1938 р. керівником організації був відомий громадський діяч, учасник Гуцульського повстання у січні 1919-го, підстаршина австро-угорської армії Дмитро Климпуш. Окрім того, місцеві січові організації виникли в Ужгороді, Перечині, Чинадієві, Великій Копані, Тересві, Дубовому та Великому Бичкові.

«Січ» не ставила перед собою жодних політичних завдань і займалася переважно спортивно-виховною роботою через організацію різних спортивних змагань (верхові, лижні, біг тощо). У співпраці з філіями «Просвіти» члени «Січі» також проводили активну культурно-освітню роботу серед місцевого населення, брали участь у відзначенні різноманітних національних свят. Члени товариства були учасниками українських

Три брати Климпуші
Василь, Іван та Дмитро

Гуцульська республіка (8.01.1919–11.06.1919) — українське державне утворення на території східної частини Закарпаття, яке виникло в результаті збройного повстання мешканців с. Ясіня 8 січня 1919 р. проти угорської влади. Законодавчим органом Гуцульської республіки, яка визнавала себе складовою ЗУНР, стала Українська Народна Рада, а виконавчим — Головна Управа. Президентом Гуцульської республіки був поручик австро-угорської армії С. Клочурак, який очолював законодавчу та виконавчу гілку влади й одночасно виконував функції командувача збройних сил — Гуцульської Народної Самооборони. За неофіційної підтримки та військової допомоги з боку Державного секретаріату ЗУНР війська Гуцульської республіки у першій половині січня 1919 р. звільнили від угорської цивільної адміністрації, жандармерії, прикордонної охорони та військ територію від Ясіня до Мараморош–Сігета і встановили тут українську владу. Однак подальшому просуванню українських військ на захід для поширення української влади на всю територію Закарпаття завадила Румунія, армія якої 18 січня 1919 р. поблизу Сигітської Комори завдала поразки об'єднаним військам Гуцульської республіки та ЗУНР, розпочавши окупацію східної частини краю. Осередок української державності в с. Ясіня та його околицях існував до 11 червня 1919 р., коли Гуцульська Народна Рада надіслала меморандум на ім'я Центральної Української Народної Ради в Ужгороді, в якому висловила бажання про входження східних земель Закарпаття до складу Чехословацької республіки. Цього ж дня у с. Ясіня увійшли румунські війська, які розпустили всі органи державної влади та заарештували її керівників. Остаточно територію Гуцульщини було приєднано до Чехословацької республіки в серпні 1920 р.

Учасники І народовецького з'їзду Підкарпатської Русі
в Ужгороді на площі Т. Г. Масарика (зараз — площа Шандора Петефі). 7 жовтня 1929 р.

народовецьких з'їздів в Ужгороді (1929), Мукачевому (1934) та Рахові (1936). Товариство складалося переважно з селян та робітників, представників сільської молоді. Існувало воно за рахунок членських внесків та пожертвувань окремих осіб. Найбільш активна діяльність організації «Січ» проводилась у с. Ясіня у 1930-х роках під керівництвом Д. Климпуша.

Члени ясінського товариства «Січ» у святкових одностроях. Прага, 1937 р.

До Першої світової війни на Закарпатті не існувало українських скаутських організацій. Як і на інших українських землях, пластовий рух тут сформувався під значним впливом та з допомогою Галичини. Очевидно, що закарпатський «Пласт» (назва прижилася після 1927 р.) мав свої особливості. Перший осередок українських скаутів заснував у Закарпатті 1 жовтня 1921 р. проф. Андрій Дідик

Народовецькі з'їзди — молодіжні з'їзди, що проводилися на Закарпатті у міжвоєнний період і мали етапний характер у національному відродженні краю. «Народовецький рух» у 1920–1930-х роках охоплював діяльність представників національно свідомої молоді, направлену на сприяння національному розвиткові закарпатських українців. Така назва мала на меті позначити національно-культурну єдність учасників руху з рідним народом. У 1930-х роках «народовецький рух» у краї набув яскраво вираженого націоналістичного характеру і перебував під ідейним та організаційним впливом Краєвого проводу ОУН Закарпаття на чолі з Ю. Химинцем та С. Росохою.

при Береговській гімназії. Майже через рік, 15 вересня 1922-го, український скаутський осередок було організовано Володимиром Комаринським в Хусті. Ще майже через півроку, 7 лютого 1923 р., проф. Остап Вахнянин заснував 6 хлоп'ячих та 1 дівочий гуртки при Ужгородській гімназії. Цього ж року пластові осередки утворилися при Мукачівській Торговельній Академії та Учительській семінарії і об'єдналися у Пластовий Полк ім. князя Теодора Корятовича.

Як бачимо, від самої своєї появи український скаутський рух на Закарпатті розвивався достатньо активно. Крім Берегова, Хуста, Ужгорода та Мукачева українські скаутські відділи було засновано також в Ясіні, Сваляві, Виноградові, Великому Бичкові, Буштині, Перечині та Рахові. До 1928 р. на Закарпатті діяло 37 пластових відділів, які налічували 768 членів.

Характерною рисою закарпатського «Пласту» стало значно більше, ніж у Галичині, поширення його структур в селах. Розгорнувши діяльність на початку 1920-х років у середовищі середніх закладів освіти, закарпатський скаутський рух дуже швидко знайшов сприятливий ґрунт

Члени товариства «Січ»
на святі товариства «Просвіта» у Хусті. 1937 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

Члени «Січі»
під час святкування Різдва Христового

Закарпатські пластуни
під час таборування в горах. 1930-ті рр.
Фото з архіву ОУН у Києві

для себе в зденаціоналізованому і спраглому до просвітніх послуг українському селі. Від початків організаційного становлення на Закарпатті пластуни завжди відзначали визначні історичні події, вшановували ювілеї письменників, культурних діячів, влаштовували виступи і програми, на які запрошували багато людей, поширюючи в такий спосіб свої ідеї.

До кінця 1930-х років Пласт у Підкарпатській Русі охопив своєю широкою мережею міста і села від Ужгорода до Ясіня і на початку 1939-го нараховував близько 3 тис. членів, які гуртувалися у 84 куренях. Засади скаутського руху закарпатський Пласт запозичив із Галичини, внісши власні оригінальні елементи. На відміну від галицького Пласту, він мав змогу розвиватися у значно сприятливіших умовах демократичного режиму Чехословаччини. Можливо, тому його спрямованість мала більш «пацифістський» характер.

Пластуни Карпатської України
на святі Соборності України 22 січня 1939 р. в Хусті.
Фото з архіву ОУН у Києві

Жіночі відділи Пласту
в Хусті під час відзначення свята Соборності України. 22 січня 1939 р.

Сен-Жерменський договір — міжнародний мирний договір, укладений 10 вересня 1919 р. на Паризькій мирній конференції з Австрійською республікою. Він підсумував результати Першої світової війни для Австрії, констатував розпад Австро-Угорської імперії та створення на її території нових незалежних держав (Австрійської Республіки, Угорщини, Чехословаччини, Польщі та Королівства сербів, хорватів і словенців).

* * *

Територія Закарпаття під офіційною назвою Підкарпатська Русь увійшла до складу Чехословацької республіки за умовами Сен-Жерменського мирного договору з Австрією, підписаного 10 вересня 1919 р., який передбачав надання краю автономних прав з найширшими прерогативами у сфері самоврядування. Більш чітко правовий статус Закарпаття був визначений у положеннях конституції Чехословацької республіки від 29 лютого 1920 р. Відповідно до Конституційної хартії Чехословаччина визначалась як централізована (унітарна) держава, до складу якої поряд із Богемією, Моравією, Судетами, Сілезією та Словаччиною входила самоврядна територія Підкарпатської Русі, яка мала найширшу автономію, *«сумісну з єдністю Чехословацької республіки»*. Підкарпатська Русь отримувала право на власний законодавчий орган — Сойм, який міг видавати закони у сфері мови, релігії та освіти, представництво в чехословацькому парламенті та посаду губернатора краю, якого призначав президент республіки. Однак празький уряд протягом майже всього міжвоєнного періоду свідомо зволікав з наданням автономії Підкарпатській Русі, побоюючись посилення українського національно-визвольного руху на Закарпатті та відцентрових тенденцій.

Фактично до 1938 р. Чехословаччина залишалася централізованою державою, в якій автономні права для Закарпаття не були реалізовані. Офіційною мовою діловодства залишалася *«чехословацька мова»*, в усіх сферах суспільного життя здійснювалася прихована політика чехізації, спрямована на остаточну інтеграцію території Підкарпатської Русі в єдиний державний організм. Водночас поширення на Закарпаття дії конституційного законодавства ЧСР принесло сюди демократичний політичний режим з усіма його правовими інститутами, громадянськими свободами і правами, багатопартійністю, плюралізмом та парламентаризмом, що заклало початок соціальної структуризації закарпатського суспільства, становлення в ньому елементів та інститутів громадянського суспільства. Конституційне законодавство створило досить злагоджений механізм гарантій вільного розвитку національних і релігійних меншин. До таких у Підкарпатській Русі належали не тільки

русини-українці (62% всього населення), а й угорці (17,2%), євреї (13,4%), німці (1,8%), румуни та представники інших національностей.

Ситуація докорінним чином змінилася у другій половині 30-х років, коли, з одного боку, на Закарпатті відбулася радикалізація громадсько-політичного життя навколо питань національно-культурного розвитку та реалізації автономних прав краю, а з іншого — в Центрально-Східній Європі загострилася міжнародна обстановка і виникла політична криза напередодні Другої світової війни.

Після аншлюсу — приєднання Австрії до Німеччини 13 березня 1938 р. — над Чехословаччиною нависла безпосередня зовнішньополітична загроза. Німеччина вимагала від чехословацького уряду передати їй територію Судетської області із тримільйонним німецьким населенням. Уряди Великобританії та Франції, намагаючись відтягнути початок нової великої війни, йшли на поступки територіальним вимогам А. Гітлера.

19 вересня 1938 р. чехословацький уряд отримав англо-французьку дипломатичну ноту з ультимативними вимогами передати Судетську область на користь III Рейха. Міжнародна ситуація навколо Чехословаччини серйозно загострилася. Усвідомивши загрозу опинитися сам на сам з агресором, президент Чехословаччини Е. Бенеш погодився задовольнити німецькі територіальні претензії. Водночас німецька дипломатія, намагаючись залучити до розчленування Чехословаччини сусідні з нею держави — Польщу та Угорщину, почала здійснювати тиск на Варшаву та Будапешт, вимагаючи від них негайно висунути свої територіальні претензії до Чехословаччини. 20 вересня 1938 р. у Берхтесгадені відбулася спільна зустріч німецького канцлера А. Гітлера з угорським прем'єр-міністром Імреді та польським послом у Берліні Липським, на якій було узгоджено порядок дій угорського та польського урядів щодо Чехословаччини. 21 вересня 1938 р. уряд Польщі, а 22 вересня і Рада міністрів Угорщини надіслали до Праги свої ультимативні ноти з

Аншлюс (нім. *Anschluss* — приєднання) — рух за політичне об'єднання Німеччини та Австрії в одній державі. Був реалізований німецьким рейхсканцлером А. Гітлером 11–13 березня 1938 р., коли за планом операції «Отто» війська Вермахту окупували територію Австрії. 13 березня А. Гітлер урочисто в'їхав у Відень. Того ж дня було опубліковано закон «Про возз'єднання Австрії з Німецької імперією», згідно з яким Австрія оголошувалась *«однією із земель Німецького рейху»* під назвою Остмарк. Приєднавши її, А. Гітлер здобув стратегічний плацдарм для наступу на Чехословаччину та подальшого просування в Південно-Східній Європі та на Балканах.

вимогами передати їм чехословацькі території з переважно угорським та польським населенням. Ішлося насамперед про Тєшинську Сілезію для Польщі та південні округи Словаччини і Підкарпатську Русь — для Угорщини. У відповідь 25 вересня 1938 р. у Чехословаччині було оголошено мобілізацію, а збройні сили Угорщини та Польщі почали концентруватись на чехословацькому кордоні.

Над Східною Європою нависла реальна загроза війни. Усвідомлюючи це, прем'єр-міністр Великої Британії Н. Чемберлен 28 вересня 1938 р. звернувся до А. Гітлера із закликом зберегти мир у Європі. Роль посередника у мирному врегулюванню «судетської проблеми» на прохання Великої Британії взяв на себе диктатор фашистської Італії Б. Муссоліні, який запропонував А. Гітлерові скликати мирну конференцію за участі чотирьох держав. У відповідь німецький канцлер надіслав головам урядів Великої Британії (Н. Чемберлену), Франції (Е. Даладьє) та Італії (Б. Муссоліні) запрошення на конференцію у Мюнхені.

29–30 вересня 1938 р. в Мюнхені відбулася конференція представників цих чотирьох держав, за наслідками якої було підписано угоду про передачу Судетської області від Чехословаччини до Німеччини. Евакуація чехословацької адміністрації та зайняття території німецькими військами мали відбуватися поетапно з 1 по 10 жовтня 1938 р. У додатку до угоди Париж та Лондон виступали гарантами нових кордонів ЧСР, Німеччина та Італія, зі свого боку, обіцяли забезпечити відповідні кордони лише після задоволення територіальних претензій до Чехословаччини з боку Угорщини та Польщі.

Учасники Мюнхенської конференції
29–30 вересня 1938 р. (справа наліво): міністр закордонних справ Італії граф Чіано, прем'єр-міністр Італії дуче Б. Муссоліні, німецький рейхсканцлер А. Гітлер, прем'єр-міністр Франції Е. Даладьє та прем'єр-міністр Великобританії Н. Чемберлен.

Одразу ж після конференції, 30 вересня, Польща надіслала Чехословаччині ультиматум з вимогою передати їй область Тєшинської Сілезії. 1 жовтня празький уряд під тиском країн — учасниць Мюнхенської угоди змушений був погодитися задовольнити польські претензії. На початку жовтня 1938 р. підрозділи польської оперативної групи «Шльонск» під командуванням генерала Борнотовського зайняли Тєшин і спірну територію північної Словаччини із населеними пунктами Спіш та Орава.

Невдовзі територіальні претензії до Чехословаччини висунула й Угорщина, уряд якої в ноті від 2 жовтня 1938 р. запропонував розпочати мирні переговори про забезпечення прав угорської національної меншини на самовизначення. Переговори, які тривали з 9 до 13 жовтня в Комарно, не принесли бажаних для угорської сторони результатів. Чехословацький уряд відмовився задовольнити висунуті територіальні претензії Будапешта на південні райони Словаччини та Підкарпатську

Стефан I Святий (Іштван I Арпад) (970/975–05.08.1038) — угорський князь (997–1000), перший угорський король (1000–1038) з династії Арпадів. У 1000 р. запровадив в Угорщині християнство за католицьким зразком і був коронований Папою Римським. З його ім'ям пов'язано становлення угорської державності й утвердження мадярської гегемонії в Карпатському басейні. За часів правління короля Іштвана до складу Угорського королівства увійшли Трансільванія, Бачка, Банат, Словаччина та Закарпаття. У 1083 р. Папа Римський Георгій VII причислив короля Іштвана до лику святих. В Угорщині день св. Іштвана відзначається 20 серпня кожного року як одне із найголовніших національних свят.

Русь. 24 жовтня цього ж року угорський уряд за підтримки Італії офіційно висунув вимогу про необхідність проведення міжнародного арбітражу для вирішення питання угорської національної меншини в складі Чехословаччини.

Польща та Угорщина розглядали ЧСР як штучно створену державу без міцних історичних традицій та підстав для існування. З огляду на це вони, як і Німеччина, були зацікавленні в її остаточній ліквідації. Особливо інтереси цих двох держав сходилися на питанні Підкарпатської Русі. Ревізіоністська політика угорського керівництва в міжвоєнний період була спрямована на відновлення «тисячолітніх кордонів» держави св. Іштвана та повернення колишніх історичних земель, в тому числі й території Закарпаття, до свого складу. Для Польщі поява українського автономного утворення у складі Чехословацької республіки загрожувала посиленням відцентрових тенденцій та активізацією українського визвольного руху на західноукраїнських землях, які перебували в її складі. З огляду на це обидві сторони були зацікавленими у встановленні спільного польсько-угорського кордону в Карпатах і зайнятті території Закарпаття угорськими військами.

Під час зустрічі 5 жовтня 1938 р. у Варшаві угорського та польського керівників МЗС І. Чакі та Ю. Бека було досягнуто попередньої домовленості щодо співпраці двох держав у проведенні спільної саботажно-диверсійної операції на території Підкарпатської Русі для якнайшвидшого приєднання цього краю до складу Угорщини і встановлення спільного польсько-угорського кордону в Карпатах. 10 жовтня у Варшаві відбулися польсько-угорські переговори, під час яких начальник польського генерального штабу генерал В. Стахєвич пообіцяв, що польська сторона почне таємну диверсійну акцію на території Закарпаття після відповідних дій з угорського боку. Одночасно між Варшавою та Будапештом розпочався обмін розвідувальними даними про український рух у Підкарпатській Русі. Крім цього, угорське керівництво під час переговорів з польськими

колегами зондувало можливість залучення польських регулярних частин до окупації північної частини Закарпаття. Однак польське командування, побоюючись негативної реакції з боку великих держав, відмовилося від цього плану.

Ян Сирови
(1888–1970) — генерал армії, з 1933 р. генеральний інспектор чехословацьких збройних сил. З 22 вересня до грудня 1938 р. — прем'єр-міністр Чехословацької республіки. З кінця 1938 р. до березня 1939 р. — міністр народної оборони Чехо-Словаччини.

Постмюнхенський час існування Чехословацької держави увійшов в історію під назвою «Друга республіка» і став коротким періодом — усього лише нівроку — перед її зникненням. Мюнхенська змова завдала руйнівного удару по демократичних засадах чехословацької державності. Так, президент Е. Бенеш 5 жовтня цього ж року вийшов у відставку і згодом емігрував до США. Президентські функції перейшли до прем'єр-міністра генерала Яна Сирови.

* * *

В умовах наростання кризи Чехословацької держави відбулася помітна активізація закарпатських політичних сил, які виступали за надання краю автономних прав. Особливо активну роботу у військовому напрямку проводили члени Краєвої Екзекутиви ОУН Закарпаття (КЕ ОУН З). Середовище закарпатських націоналістів стало центром формування та реалізації ідеї власних збройних сил. Таку ідею, зокрема, виношував керівник пропагандистського відділу КЕ ОУН З, головний редактор журналу «Пробоєм» С. Росоха. У червні 1938 р. він прибув із

ПРОБОЄМ
ЧАСОПИС
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ДУМКИ

В день іменин п. Президента.

«Пробоєм» — часопис підкарпатської молоді, неофіційний друкований орган Краєвої Екзекутиви ОУН Закарпаття, а з 1940 р. — ОУН(м). Виходив у 1934–1944 рр. у Празі. Засновник та головний редактор — С. Росоха. На його сторінках друкувалися члени закордонного проводу ОУН О. Чемеринський, Я. Стецько (Зенон Карбович), Д. Андрієвський, М. Сціборський (Органський), Є. Онацький, В. Мартинець та інші.

Журнал «Пробоєм», Ч. 12 (70)

Степан Росоха
(1908–1986) — журналіст, видавець і громадсько-політичний діяч на Закарпатті. У 1932–1938 рр. керівник пропагандистського сектора Краєвої Екзекутиви ОУН Закарпаття. У 1933 р. заснував і почав видавати у Празі націоналістичний часопис «Пробоєм». Організатор союзів закарпатських студентів у Празі та націоналістичної молоді на Закарпатті. У вересні-жовтні 1938 р. голова проводу Української Національної Оборони (УНО). З листопада 1938 р. — член Головної Команди Карпатської Січі, референт преси та пропаганди Ради ОНОКС, зв'язковий старшина з урядом Карпатської України. У жовтні 1938 р. засновник і головний редактор друкованого органу Карпатської Січі газети «Наступ». 15 березня 1939 р. — заступник голови Сойму Карпатської України. Один із організаторів та керівників партизанського руху опору проти угорської окупації на території Рахівщини у березні–травні 1939 р. З 1939 р. в еміграції. Голова Братства Карпатської Січі в Торонто

Праги до Ужгорода, де запропонував лідеру українофільської течії на Закарпатті отцю Августину Волошину план створення української оборонної організації.

Певною військовою підготовкою для закарпатської молоді стали організовані Міністерством Оборони Чехословаччини 6-місячні передвоєнні вишколи для студентів, які ще не відбули призовну 18-місячну обов'язкову службу. С. Росоха згадував: *«Ходячи на ті вправи і переходячи той вишкіл, з якого найцікавішими для мене були вправи стріляння з крісів і кулеметів, я все мав на думці оборону Карпатської України, як надійде слушний час (...). У кінці березня 1938 р. закінчився курс передвоєнного вишколу, і я отримав свідоцтво, на основі якого в листопаді 1938 р. Головна команда призначила мені рангу чотаря Карпатської Січі»*.

Уже влітку цього ж року С. Росоха активно залучився до справи військового вишколу молодого активу краю. Зокрема, він здійснював велику роботу серед членів Союзу закарпатських студентів у Празі, про що потім згадував у спогадах: *«Відносно Закарпаття я підкреслював і старався переконати моїх друзів, що ми мусимо зорганізуватися і бути готовими давати відсіч усім деструктивним і ворожим силам. Тому повинні створити власну національну оборону і бути на все готовими. Закликав їх, щоб під час літніх канікул час не дармувати і підключитись для роз'яснюючої роботи серед населення, куди вони приїдуть, створювати оборонний осередок, потім ті осередки об'єднати в одну сильну крайову організацію національної оборони на Закарпатті. Ця ідея в присутніх знайшла симпатію, прихильність та порозуміння, бо всі ми були на боці війни, від якої очікували звільнення українських земель і створення Самостійної Соборної Української Держави»*.

4 вересня відбувся загальний з'їзд Українських Національних Рад в

Ужгороді за участю 1 тис. 110 делегатів з усієї Підкарпатської Русі, на якому був створений керівний орган українофільської течії — **Перша Українська Центральна Народна Рада** (ПУЦНР) на чолі з отцем Августином Волошиним. Цього ж дня в Ужгороді було скликано крайовий з'їзд української молоді, на якому за ініціативою закарпатських націоналістів Степана Росохи, Івана Рогача та Василя Івановчика засновано парамілітарну організацію — **Українську Національну Оборону** (УНО). До її складу увійшли представники закарпатської молоді: студенти, гімназисти, семінаристи, які перебували під впливом ідей українського націоналізму, пропагованих журналом «Пробоєм». Головою організації обрали В. Івановчика. На посаду генерального секретаря було призначено С. Росоху, а заступником голови та організаційним референтом став І. Рогач. У резолюції зборів зазначалося, що метою організації є об'єднання української молоді *«для оборони українських природних прав і спільного наступу на ворожі позиції серед українського населення»*. Провід Української Національної Оборони заявив, що *«не бажає чужого, але буде боротись за те, що належить кожному народові»*.

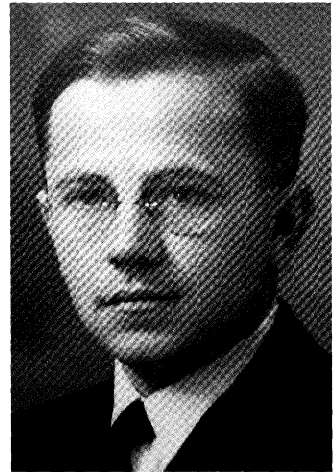

Іван Рогач
(25.05.1914 — 21.02.1942) — активний діяч Пласту на Закарпатті в міжвоєнний період, військовий писар Головної Команди Карпатської Січі, особистий секретар прем'єр-міністра Карпатської України о. Августина Волошина. У 1940–1942 рр. співробітник культурно-освітньої референтури Проводу Українських Націоналістів (ОУН(м)). 1941 р. — головний редактор газети «Українське слово». 12.12.1941 р. заарештований німцями у Києві, розстріляний 21.02.1942 р. у Бабиному Яру.
Фото з архіву ОУН у Києві

17 вересня відбулася реорганізація, внаслідок якої провід УНО очолив С. Росоха, І. Рогач залишився заступником голови, В. Деха став секретарем, В. Івановчик — організаційним референтом, А. Гелетка — скарбником. До військового штабу запросили вихідців із Галичини, військових фахівців із часів Визвольних змагань 1917–1921 рр. — полковників Миколу Аркаса, Гната Стефаніва і сотника Клименка, які в цей час перебували на території Закарпаття. Спочатку штаб УНО очолював полковник М. Аркас, а згодом Г. Стефанів. До проводу УНО також увійшли Дмитро Климпуш, Юрій Шпилька, Іван Коперльос, Юрій Станинець, Василь Щадей, Лука Ченюк.

В Ужгороді С. Росоха мав декілька зустрічей із головою Центральної Української Народної Ради А. Волошиним, під час яких запропонував включити до програмних вимог ПУЦНР до празького уряду питання організації народної оборони в краї. А. Волошин погодився.

7 вересня 1938 р. Центральна Українська Народна Рада та провід УНО

відправили до Праги делегацію у складі 10 осіб, куди увійшов і С. Росоха. Делегація повинна була домагатися від празького уряду надання автономного статусу Підкарпатській Русі. Проте через непоступливість чехословацького уряду українські представники змушені були повернутися ні з чим. 21 вересня у Празі відбулися переговори, в яких взяли участь посли Підкарпатської Русі в чехословацькому парламенті. Вони, зокрема, підняли питання про необхідність запровадження автономного статусу для Підкарпатської Русі в межах Чехословацької республіки.

На початку жовтня відбулися переговори між представниками двох напрямків — русофільського та народовецького (українофільського) — з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі. На засіданні 7 жовтня була прийнята постанова про те, що членами уряду можуть бути тільки депутати празького парламенту й сенату. Того ж дня представники русофільського напрямку запропонували проект децентралізації державної і виконавчої влади в Чехословаччині, що складався із 8 пунктів. Наступного дня в Ужгороді було створено **Національну Раду Підкарпатської Русі**, до складу якої увійшли представники всіх основних політичних сил краю. На першому засіданні Рада прийняла меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь.

Аналогічні суспільно-політичні процеси в цей час відбувались у Словаччині. 6 жовтня лідери Словаччини зібралися у Жиліні та вимагали надання автономних прав. Наступного дня прем'єр-міністр Чехословаччини Я. Сирови задовольнив їхнє прохання і головою автономного уряду Словаччини став Й. Тісо.

10–11 жовтня губернатор Підкарпатської Русі І. Парканій провів переговори з представниками Національної Ради, після чого прем'єр-міністр генерал Я. Сирови затвердив персональний склад автономного уряду із шести чоловік — відомих політичних діячів Закарпаття, депутатів чехословацького парламенту та сенату. Їхні імена: А. Бродій, С. Фенцик, Е. Бачинський, І. П'єщак, Ю. Ревай та А. Волошин. 11 жовтня

Андрій Бродій
(1895–1945) — громадсько-політичний і державний діяч на Закарпатті в міжвоєнний період. У 1923 р. — один із засновників «Автономістського Землеробського Союзу» (АЗС), у 1933–1944 рр. — його голова. 1929–1938 рр. — депутат чехословацького парламенту. Один з лідерів москвофільських та угорських політичних орієнтацій, прихильник приєднання Закарпаття до складу Угорщини. 11 жовтня 1938 р. був призначений на посаду прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі. 26 жовтня 1938 р. заарештований чехословацькою поліцією із звинуваченням у державній зраді. У 1939–1944 рр. депутат угорського парламенту. 1945 р. заарештований органами НКВС і засуджений до смертної кари

було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив Андрій Бродій — лідер русофілів. До першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє (Ю. Ревай та А. Волошин) українського напряму.

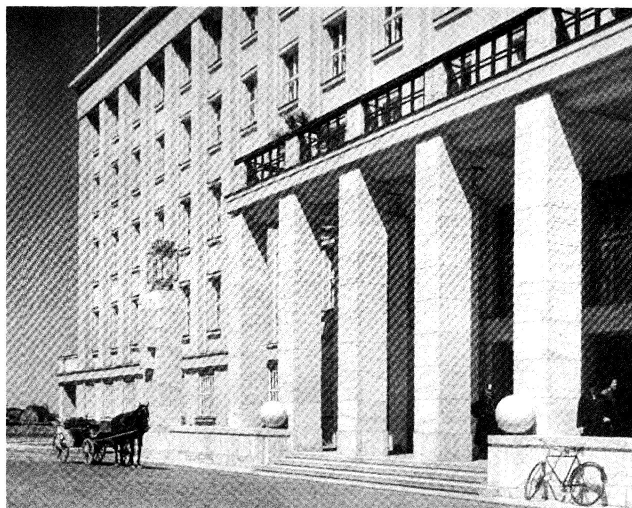

Будівля губернського правління, де знаходився автономний уряд Підкарпатської Русі в Ужгороді

У вересні–жовтні цього ж року Українська Національна Оборона розгорнула свою організаційну мережу по всій території Закарпаття, створюючи в населених пунктах окружні та місцеві **команди УНО**. Для території всієї Підкарпатської Русі було організовано **Краєву команду УНО**. До лав УНО активно вступали селяни, робітники й особливо — національно свідома молодь. У жовтні кількість дійсних членів організації досягла 1 тис. осіб. Очолювати відділи призначали місцевих інтелігентів та військових — офіцерів запасу чехословацької армії, колишніх комбатантів Першої світової війни — старшин армій УНР та УГА. Окружні осередки Центральної Української Національної Ради часто співпрацювали з окружними осередками УНО в справі організаційної розбудови. Найбільшим осередком організації став Ужгород, де перебував штаб УНО. Між останнім та окружними й місцевими осередками організації вдалося налагодити постійний і дієвий зв'язок.

Головними завданнями УНО стали оборона населення краю від нападів угорських та польських диверсантів, особиста охорона прем'єра та міністрів автономного уряду, а також державного майна Підкарпатської Русі. Зусиллями проводу УНО було розпочато організовану боротьбу з угорськими терористичними групами, які на початку жовтня 1938 р. почали з'являтись на території Закарпаття. Однак на самому початку своєї діяльності організація зіштовхнулася із проблемою, яка надалі стала головною в її діяльності — відсутністю зброї, необхідної для захисту кордонів країни.

Українська Національна Оборона намагалася висловити офіційний протест проти постійних нападів угорських та польських терористів у Закарпатті на міжнародній арені, використовуючи для цього закордонну делегацію Карпатської України у Відні. З допомогою її керівника Ю. Химинця провід УНО звернувся до урядів країн Мюнхенської угоди

(Великої Британії, Франції, Італії та Німеччини) з нотою, в якій повідомляв їх про агресивні акції Польщі та Угорщини на території Підкарпатської Русі і вимагав введення міжнародного миротворчого контингенту великих держав для захисту населення краю.

9 жовтня 1938 р. відбулися збори членів УНО в Ужгороді, на яких були присутні 200 осіб. У звіті про політичну ситуацію у краї голова проводу УНО Степан Росоха декларував: *«Не дамо ані п'яді рідної землі ані полякам, ані мадярам, ані румунам. Хочемо бути на своїй українській землі самі господарями вповні незалежними та вільними. Хочемо, щоб Закарпаття було самостійним!»*.

Протягом жовтня УНО видала ряд відозв, звернень та листівок до українського населення. 23-го газета «Нова свобода» розповсюдила звернення Проводу УНО до всього українського громадянства із закликом до національної єдності та внутрішньої консолідації, допомоги Карпатській Україні в її національній боротьбі, формування єдиного національного фронту боротьби. Одночасно був розповсюджений заклик Проводу УНО створювати на місцях низові структури — окружні та місцеві команди. В основу організаційної побудови лягла традиційна оунівська схема поділу на трійки та п'ятірки, що в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці мали створювати місцеві й окружні команди. Радилося нідбирати лише надійних і перевірених людей, остерігаючись зрадників та провокаторів.

У бойовому складі УНО мала два відділи, укомплектовані із семінаристів та гімназистів. Згодом їх переформували в 1-шу чоту під командуванням полковника М. Колодзінського («Гузара», «Кума»), який одним із перших прибув на Закарпаття. Уже в цей час тут налічувалося чимало вихідців із Галичини та Лемківщини.

Газета «Наступ»

Рік видання I. Хуст 4. грудня 1938. Число 4.

НАСТУП

ОРҐАН НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ДУМКИ

Ціна 20 с.

Сильних людей нам треба!

Наше державне життя.

Влада Карпатської України чисто-українська!

В МІСЯЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ВЛАДИ БАТЬКА ВОЛОШИНА.

24 жовтня С. Росоха почав видавати тижневик «Наступ» — речник націоналістичної думки в краї, що став друкованим органом УНО. Перші його номери вийшли в Ужгороді як додаток до щоденника «Нова Свобода».

Автономний уряд на чолі з москвофілом А. Бродієм проіснував недовго — всього 15 днів. За активну діяльність у справі підготовки плебісциту в краї з метою приєднання території Підкарпатської Русі до складу Угорщини 26 жовтня А. Бродія звинуватили в порушенні «Закону про охорону республіки». Чехословацька поліція заарештувала його за співпрацю з угорським урядом.

Прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України
отець А. Волошин під час інавгурації в Празі. Кінець жовтня 1938 р.

Після взяття під варту А. Бродія новим прем'єр-міністром празький уряд призначив А. Волошина — лідера українського напряму, який того ж дня, 26 жовтня, склав присягу на вірність Чехословацькій республіці.

Волошин Августин
(17.03.1874–11.07.1945) — визначний український громадсько-політичний, церковний і державний діяч, президент Карпатської України. Лідер українофільського напрямку на Закарпатті в міжвоєнний період. У 1922 р. засновник Християнсько-демократичної партії та її голова. 1925–1929 рр. — депутат чехословацького парламенту. З 26 жовтня 1938 до 15 березня 1939 р. прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі (з 30.12.1938 р. — Карпатської України). 15 березня 1939 р. на засіданні Сойму в Хусті був обраний президентом незалежної Карпатської України. З 16 березня 1939 р. в еміграції. В роки Другої світової війни працював викладачем в Українському Вільному Університеті (УВУ) в Празі, де очолював кафедру педагогіки. В квітні 1945 р. був обраний ректором УВУ. Заарештований 15.05.1945 р. радянською військовою контррозвідкою «СМЕРШ» у Празі. Помер у Бутирській в'язниці у Москві

Саме його високий авторитет і загалом лояльне ставлення до Чехословацької республіки, її конституційних основ та демократичних інститутів і прагнення *«забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації»* зумовили вибір кандидатури А. Волошина на пост прем'єра.

Документальний фільм «Трагедія Карпатської України» (1939–1942) створений українською кіностудією Василя Авраменка в Нью-Йорку на основі операторських зйомок Петра та Каленика Лисюків в 1938–1939 рр. у Карпатській Україні.

На підтримку отця А. Волошина та нового уряду Підкарпатської Русі заходами УНО було проведено серію демонстрацій і маніфестацій. Так, у день складання присяги нового прем'єр-міністра автономного краю в Ужгороді сили членів УНО організували велику демонстрацію на його підтримку. Також потужні масові заходи відбулися 29 жовтня у всіх містах Підкарпатської Русі під гаслом «За українську владу, єдність і неподільність Закарпаття». Їх організаторами виступили керівники відділів УНО. В окружних центрах такими були: у Перечині — інспектор шкіл М. Івашкович, у Великому Березному — вчитель І. Шелепець та організаційний референт проводу УНО В. Івановчик, в Іршаві — адвокат Василь Шпак, у Хусті — Іван Сарвадій, у Солотвині — Іван Небола та ряд інших. Усі вони були представниками свідомої української інтелігенції краю.

Угорські солдати
під час підняття мадярського прапору на мукачівському замку. Осінь 1938 р.

Однак не встиг новий уряд Підкарпатської Русі розпочати діяльність, як опинився у стані кризи. 2 листопада відбувся I Віденський арбітраж, згідно з рішенням якого Чехословаччина змушена була віддати Угорщині південні райони автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживали здебільшого угорці. Так Закарпаття втратило понад 12% території (1523 км^2) з 97 населеними пунктами, у тому числі найбільшими містами — Ужгородом, Мукачевим, Береговим, де проживало близько 175 тис. чоловік, зокрема — понад 33 тис. українців. Це була тяжка втрата для автономного краю, особливо з економічної точки зору.

Чехословацька республіка — такою була офіційна назва держави за конституцією 29.02.1920 р. до 1938 р. Після прийняття Чехословацьким парламентом 22 листопада 1938 р. конституційних законів про автономію Словаччини та Підкарпатської Русі республіка стала офіційно називатись Чехо-Словаччиною.

Відповідно до ухвал Віденського арбітражу евакуація державних установ і майна з територій, які передавалися Угорщині, мала завершитися до 10 листопада 1938 р. Підкоряючись рішенню арбітражу, уряд А. Волошина був змушений перенести свою канцелярію з Ужгорода до Хуста, нової столиці автономного українського краю у складі федеративної Чехо-Словацької республіки.

Угорські гонведи
на центральній вулиці окупованого Ужгорода. Осінь 1938 р.

10 листопада заходами двох відділів Української Національної Оборони було успішно евакуйовано державіі установи автономного уряду Карпатської України з Ужгорода до Хуста, а також забезпечено охорону їх від нападів угорських терористів.

Вулиця Томаша Масарика
в Хусті. 1938 р. *Фото з архіву ОУН у Києві*

Призначення отця Августина Волошина — лідера українського напрямку — на посаду прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі відкрило нові можли-

1

2

1. Готель «Корона»
у Хусті. 1938 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

2. Будинок в Хусті,
де в 1938–1939 рр. знаходився автономний уряд Карпатської України. На задньому плані височіють руїни хустського замку

МАНІФЕСТ

Український народе Підкарпаття!

Маніфест
Першої Української Центральної Народної Ради Підкарпатської Русі, виданий з приводу нових кордонів автономного краю за рішенням Віденського арбітражу. 10 листопада 1938 р., Хуст.
З архіву СБУ

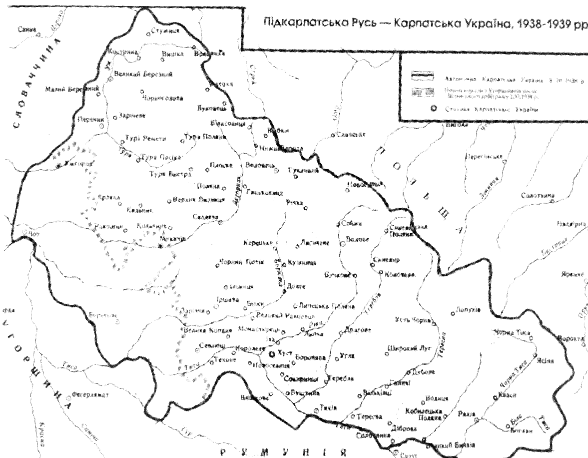

Карта території автономної Підкарпатської Русі
за наслідками Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р.

вості для організації оборони населення краю від діяльності угорських та польських диверсійно-терористичних груп. Українська Національна Оборона, будучи напіввійськовою організацією закарпатських націоналістів, не могла стати всеохоплюючою структурою для всього населення автономного Закарпаття. Тим паче, їй не вистачало військових основ організації. За нових умов УНО була змушена саморозпуститися і взяти участь у формуванні нової напіввійськової структури. Як із цього приводу зазначав О. Кандиба (Ольжич): «*Саморозв'язуючись в ім'я єдиної політичної організації українства в рамках Української Національної Ради, Національна Оборона послала своїх членів до розбудови державного апарату та суспільного, культурного і господарського життя країни. Ці молоді сили — в центрі і на провінції — ставали мотором активних творчих починів у кожній ділянці*».

Відтворена кімната-музей
прем'єр-міністра А. Волошина в історичному музеї Ужгородського замку

З огляду на нові обставини автономний уряд А. Волошина сам вирішив створити національно-оборонну організацію нового типу.

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ «КАРПАТСЬКА СІЧ»

Створення і військово-організаційна розбудова

На початку листопада 1938 р. в Хусті на нараді членів закарпатського пласту, у якій брали участь С. Рубинович, В. Забавський, О. Блестів, О. Сич, Л. Гірняк та С. Пап, було вирішено створити мілітарну організацію для захисту населення Підкарпатської Русі від нападів терористів. Нова військова структура отримала назву **«Карпатські Січові Стрільці»**, за аналогією з Легіоном Українських Січових Стрільців, що воював у складі австро-угорської армії в роки Першої світової війни. Уряд А. Волошина підтримав ініціативу — прем'єр-міністр Підкарпатської Русі вирішив використати ідею січового руху для створення нової оборонної організації автономного краю. 7 листопада особистий секретар А. Волошина І. Рогач телефоном запросив керівника культурно-пожежного товариства «Січ» Д. Климпуша приїхати в Хуст зі статутом організації.

Наступного ж дня під час зустрічі в Хусті І. Рогач поінформував Д. Климпуша про військово-політичну ситуацію в краю, постійні напади угорських терористичних груп на кордоні Підкарпатської Русі, зазначивши, що чехословацька жандармерія не може впоратися із ними і потребує допомоги з боку автономного уряду. Він також наголосив, що, відповідно до завдання прем'єра А. Волошина, в Підкарпатській Русі вирішено розширити пожежно-спортивне товариство «Січ», яке відтепер має контролювати всю територію автономного Закарпаття. Для цього організації необхідно буде залучити широкі маси українського населення. І. Рогач запропонував Д. Климпушу стати головним комендантом «Карпатської Січі». Спочатку той відмовлявся, та після наполегливих переконань прем'єр-міністра погодився. Потім І. Рогач позна-

1. Професор Володимир Забавський
2. Олександр Блестів («Гайдамака»)
3. Володимир Комаринський —
керівник відділу преси та пропаганди в канцелярії автономного уряду А. Волошина в уніформі поручика Карпатської Січі. *З колекції С. Музичука*

1	2	3

йомив Д. Климпуша з інженером Євгеном Кульчицьким, який отримав завдання написати текст статуту нової організації. Прочитавши статут пожежно-спортивного товариства «Січ», привезений Д. Климпушем, Є. Кульчицький зазначив про необхідність вироблення такої схеми організації, яка могла б охопити всю територію Закарпаття.

Уже 9 листопада текст статуту було передано в руки керівникові відділу преси та пропаганди в уряді А. Волошина В. Комаринському, який заявив, що документ потребує доопрацювання, а організація — зміни назви. Після обговорення з юристами окремих положень було остаточно узгоджено текст статуту і прийнято назву — **«Організація Народної Оборони Карпатська Січ»**. Д. Климпуш підписав статут, написаний Є. Кульчицьким, і його передали особистому секретарю А. Волошина І. Рогачу.

Генеральний писар
Головної Команди Карпатської Січі, особистий секретар А. Волошина І. Рогач за робочим столом в Хусті. 1938 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

У другій половині цього ж дня відбулися установчі збори Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», які, зокрема, мали затвердити статут. Засідання відкрив Д. Климпуш. На порядку денному стояло питання про створення організації, затвердження її статуту та обрання команданта (голови). Статут обговорили й одноголосно

Члени Головної Команди Карпатської Січі над картою Карпатської України обговорюють питання організації оборони північних кордонів краю від нападів польських диверсантів. Зліва направо: І. Роман, І. Рогач, Д. Климпуш та С. Росоха. Як видно на фотографії, жоден з них не має старшинських відзнак, окрім портупеї та брошки на комірі кителя. Хуст, 1938 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

затвердили. На пропозицію Степана Папа (Пугача) командантом новоствореної організації став Д. Климпуш, який погодився виконувати нові обов'язки на громадських засадах. До **Головної Команди** (ГК) Карпатської Січі увійшли: заступник голови, командант Січі з організаційних та господарсько-фінансових питань Іван Роман, генеральний писар і начальник секретаріату Іван Рогач, референт преси та пропаганди, зв'язковий старшина з урядом Карпатської України Степан Росоха. Д. Климпуш в роки Першої світової війни був унтер-офіцером австро-угорської армії, а в 1920-му служив старшиною в чехословацькій армії. Його заступник І. Роман мав підстаршинське звання. І. Рогач та С. Росоха не мали військових чинів, але на той час їх широко знали як організаторів молоді краю, а тому їхні функції були швидше політичними, ніж військовими.

10 листопада міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай затвердив статут ОНОКС і дав дозвіл на діяльність організації. Одночасно уряд затвердив Д. Климпуша на посаду команданта. У першому параграфі статуту зазначалося, що ОНОКС є непартійною організацією. У другому була сформульована мета Карпатської Січі: *«Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської*

Юліан Ревай
(1899–1979) — визначний політичний і освітній діяч Закарпаття міжвоєнної доби. У 1922–1935 рр. працював у рефераті міністерства шкільництва та освіти при крайовому правлінні Підкарпатської Русі. Педагог, співзасновник, а згодом голова Учительської Громади, секретар Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі, крайовий звітодавець «Пласту» на Закарпатті. Член соціально-демократичної партії Чехословаччини та посол до чехословацького парламенту у 1935–1939 рр. З 26 жовтня 1938 р. — міністр торгівлі, транспорту і праці в автономному уряді Карпатської України, співавтор закону чехословацького парламенту про автономний статус Підкарпатської Русі. Один із фундаторів партії Українське Національне Об'єднання (УНО). Від 14 березня 1939 р. міністр закордонних справ, а з 15 березня — прем'єр-міністр уряду незалежної Карпатської України. Перебував в еміграції у Словаччині та США.
Фото з архіву ОУН у Києві

Перша відозва Головної Команди Карпатської Січі **«Народе Карпатської України»** (листопад 1938 р.):

«Важлива година, яку переживаємо, вимагає від нас великих зусиль, щоб ми стали панами своєї Землі, щоб не зрадили славних заповітів нашого минулого і сповнили їх перед будучим! Не сміємо проспати того світанку свободи, що до нас завітав! Наш нарід довго терпів неволю і нужду, давно нас зневажали й наживалися нашим коштом. Тепер кажемо всім ворогам нашої свободи і щастя: Настав новий час! Нас не спинить тепер ніщо у дальшій боротьбі за рідний край, за кращу долю народу! (...) Хоронити мусимо національні і державні інтереси нашої держави, мусимо стати сильні й здібні оборонитися перед ворогами! Наш законний Уряд мусимо підперти всіма силами й постояти за Його правами!

Сильні будемо тоді, коли не будемо стояти з голими руками проти ворогів і коли наш нарід перестане бути нуждарем, а буде мати забезпечене людське життя!

Основали ми Організацію Народної Оборони „Карпатська Січ", яка виписала на своєму прапорі такі кличі: За владу! Народ! За працю й хліб! За лад і добробут!».

Русі та плекання оборонного Духа в українськім громадянстві, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Руси, зокрема для удержання ладу та безпеки». Зміст діяльності ОНОКС визначався таким чином: 1) створення та керівництво відділами Карпатської Січі; 2) проведення пропагандистської роботи; 3) інструкторська та вишкільна діяльність; 4) створення підприємств для потреб організації; 5) проведення військового навчання січовиків зі зброєю; 6) утримування казарм, майданів та стрільбищ; 7) організація публічних виступів.

Членами Карпатської Січі могли бути всі громадяни Підкарпатської Русі, які досягли 18 років. Члени організації поділялися на дійсних, добродіїв (тих, хто надавав організації якусь матеріальну чи моральну допомогу) та почесних (які мали великі заслуги перед українською нацією). Дійсних членів приймала Команда, добродіїв та почесних — Рада. Також існували кандидати товариства. На відміну від них дійсні члени Карпатської Січі мали право носити уніформу («форменний однострій»), відзнаки та зброю. Обов'язком будь-якого чле-

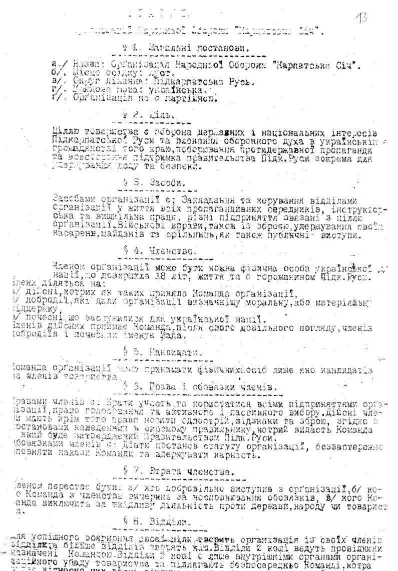

[illegible]

[illegible] Народної Оборони "Карпатська Січ".

§ 1. Загальні постанови.

а./ Назва: Організація Народної Оборони "Карпатська Січ".
б/. Місце осідку: Хуст.
в/. Округ діяння: Підкарпатська Русь.
г/. [illegible] мова: українська.
ґ/. Організація не є партійною.

§ 2. Ціль.

Ціллю товариства є оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Руси та плекання оборонного духа в українськім громадянстві того краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підк. Руси зокрема для удержання ладу та безпеки.

§ 3. Засоби.

Засобами організації є: Закладання та керування відділами організації у життя всіх пропагандивних середників, інструкторська та вишкільна праця, різні підприняття звязані з ціллю організації. Військові вправи, також із зброєю, удержування своїх касарень, майданів та стрільниць, як також публичні виступи.

§ 4. Членство.

Членом організації може бути кожна фізична особа української нації, що досягла 18 літ, життя та є горожанином Підк. Руси.
Члени діляться на:
а/ дійсні, котрих як таких приняла Команда організації,
б/ добродії, які дали організації визначнішу моральну, або матеріяльну піддержку,
в/ почесні, що заслужилися для української нації.
Членів дійсних приймає Команда після свого довільного погляду, членів добродіїв і почесних іменує Рада.

§ 5. Кандидати.

Команда організації може приймати фізичних осіб лише яко кандидатів на членів товариства.

§ 6. Права і обовязки членів.

Правами членів є: Брати участь та користатися всіми підприняттями організації, право голосовання та активного і пасивного вибору. Дійсні члени мають крім того право носити однострій, відзнаки та зброю, згідно з постановами наведеними в окремому правильнику, котрий видасть Команда який буде затверджений Правительством Підк. Руси.
Обовязками членів є: Дбати постанов статуту організації, беззастережно повняти накази Команди та вдержувати карність.

§ 7. Втрата членства.

Членом перестає бути: а/ хто добровільно виступив з організації, б/ кого Команда з членства вичеркне за несповнювання обовязків, в/ кого Команда виключить за шкідливу діяльність проти держави, народу чи товариства.

§ 8. Відділи.

Для успішного осягнення своєї цілі, творить організація із своїх членів відділи та більше відділів творять кіш. Відділи й коші ведуть провідники назначені Командою. Відділи й коші є лише внутрішніми органами організаційного укладу товариства та підлягають безпосередньо Команді, котра [illegible] відносно них всякі рішення після свого [illegible]

Перша сторінка тексту статуту
Організації Народної Оборони «Карпатська Січ».
З Державного архіву Закарпатської області.

на організації визначалося точне дотримання приписів статуту ОНОКС, неухильне виконання наказів Головної Команди Карпатської Січі та дотримання карності. Член Карпатської Січі міг бути виключений з її складу за невиконання службових обов'язків, за антидержавну чи антиорганізаційну діяльність та в разі самовільного виходу з організації.

Статут заклав підвалини формування організаційно-штатної та територіальної структури ОНОКС. Найменшою організаційною одиницею був **відділ**. Декілька відділів складали **кіш**. Перші та другі підпорядковувались безпосередньо Головній Команді ОНОКС, яка призначала їх провідників.

Згідно зі Статутом, головними керівними органами ОНОКС були **Головна Команда** та **Рада**. До складу першої входило троє осіб *, включно з командантом, який обирався Установчими зборами організації строком на 3 роки і затверджувався урядом Карпатської України. Головна Команда здійснювала керівництво організацією, розпоряджалась усім її майном, видавала інструкції та «правильники» (інструктивно-розпорядчі документи), які мали регулювати внутрішнє організаційне життя Карпатської Січі. Завдання Ради полягало у допомозі Головній Команді керувати організацією відповідно до правильників, які вона видавала. До складу Ради входили члени Головної Команди та призначені командантом **референти**. Існували референтури організації та зв'язку, пропаганди та преси, морального виховання, інструкторського та оборонного вишколу, господарсько-фінансова та місця осідку Команди.

* Насправді членів Головної Команди було четверо: Д. Климпуш (командант), І. Рогач, С. Росоха та І. Роман

Господарська частина, фінанси та майно Карпатської Січі формувалися статутним фондом, субсидіями спонсорів, членськими внесками, дарами, спадщинами, фундаціями, збором коштів та прибутками підприємств.

Михайло Колодзінський
(псевда — «Гузар», «Кум», «Мишко», «Бурун») (06.07.1902–19.03.1939) — визначний військовий діяч, член «Пласту» та УВО (1922), у 1929–1932 рр. — військовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ. В'язень польських тюрем (1932–1933). Співробітник військової референтури закордонного проводу ОУН, член військового штабу ПУНу у справах Закарпаття (1938). У 1938–1939 рр. — шеф генерального військового штабу Карпатської Січі, полковник. Один із кращих військових теоретиків в Європі свого часу. Автор воєнно-теоретичних праць: «Іван Богун», «Польське повстання 1863», «Залізнична комунікація в СРСР», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна», «Українська воєнна доктрина» (1934–1937), «Воєнне та стратегічне положення Закарпаття» (04.1938). Розстріляний мадярами 19.03.1939 р. біля Солотвина

Головний Командант
Д. Климпуш

Головна Команда
заступник команданта — *І. Роман*
головний писар — *І. Рогач*
зв'язковий старшина з урядом Карпатської України — *С. Росоха*

Рада
референтура організації та зв'язку — *Є. Кульчицький (Гут)*
референтура пропаганди та преси — *С. Росоха*
субреферат ідеології — *З. Коссак (Тарнавський)*
референтура інструкторсько-оборонного вишколу — *Г. Барабаш (Чорний)*
субреферентура вишколу
субреферентура діяльності
мобілізаційна референтура — *Р. Шухевич (Борис Щука)*
господарсько-фінансова референтура — *І. Роман*
головна референтура жіночих відділів (з 01.01.1939) —
командант *С. Тисовська*, заступник *М. Химинець*.
референтура осідку Команди

Окружна команда
командант
заступник (писар)
військовий референт
господарський референт
референтура жіночих відділів
(референт, заступник (писар))

Районна команда
командант
заступник (писар)
референтура жіночих відділів
(референт, заступник (писар))

Організаційно-штатна структура
Організації Народної Оборони «Карпатська Січ»

Окрім Головної Команди, швидше політичного органу керівництва, було створено **Генеральний військовий штаб**, який складався із професійних українських військових старшин, що проходили службу в арміях Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини, УНР та УГА і мали звання від чотаря до полковника включно. Важливий внесок у розбу-

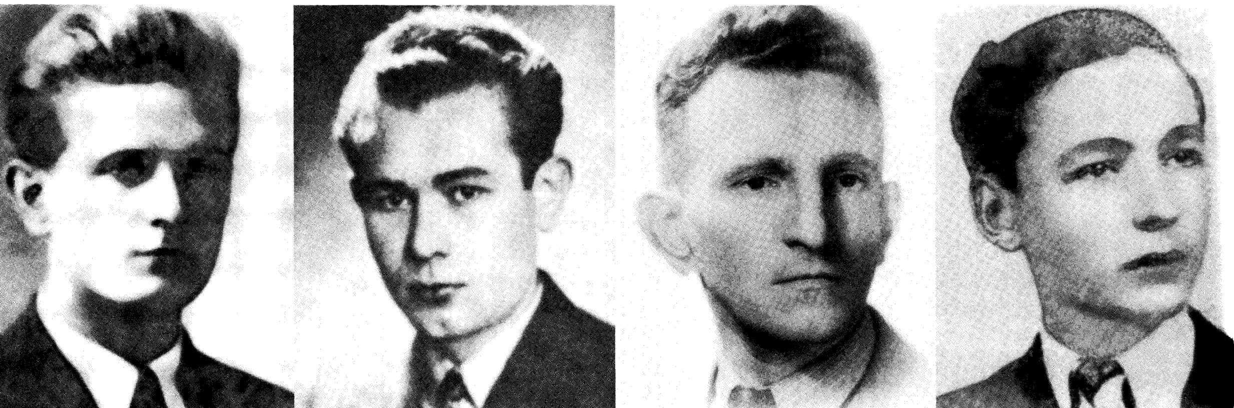

1. Зенон Коссак
(«Тарнавський») (01.04.1907–19.03.1939) — визначний діяч «Пласту», член УВО та ОУН, бойовий та організаційний референт КЕ ОУН на ЗУЗ (1929–1931). Співавтор 44-х правил життя українського націоналіста. Політв'язець польських тюрем. У 1938–1939 рр. — ад'ютант начальника штабу Карпатської Січі, інструктор на вишколах у Хусті, поручик. Поранений при обороні Хуста, розстріляний мадярами в Солотвині 19.03.1939 р.

2. Іван Бутковський
(«Гуцул») (1910–1967) — провідний член УВО та ОУН, повітовий провідник ОУН Сколівщини, політв'язень польських тюрем. У 1938–1939 рр. командир сотні Карпатської Січі, хорунжий. Учасник боїв проти угорської армії поблизу Хуста. В'язень мадярських концтаборів. У першій половині 1944 р. командир 4-ої ВО «Говерля» групи УПА-«Захід», поручик, а згодом підполковник УПА. Керівник місії УПА закордоном

3. Роман Шухевич
(«Борис Щука») (30.06.1907–05.03.1950) — Головний командир УПА (1943–1950), генерал-хорунжий (1946), Голова Бюро Проводу ОУН (1943–1950), Голова Генерального Секретаріату УГВР та Генеральний секретар військових справ (1944–1950), лицар найвищих нагород УПА. У 1938–1939 рр. мобілізаційний референт, чотар військового штабу Карпатської Січі. З 15.03.1939 р. поручик генерального штабу Національної Оборони Карпатської України

дову Карпатської Січі як військового формування зробили члени ОУН, які прибули із західноукраїнських земель на допомогу молодій Карпато-Українській державі. Саме вони сформували ядро Генерального військового штабу, що складався переважно з військових фахівців ОУН. Після смерті полковника М. Аркаса 13 грудня 1938 р. штаб очолив фаховий військовик, теоретик воєнної справи полковник Михайло Колодзінський (Гузар), який став справжнім *«воєнним мозком»* Січі.

До складу Генерального військового штабу увійшли: чотарі Зенон Коссак (Тарнавський), Євген Врецьона (Волянський), Лев Крисько (Кріс), Роман Мирович (Чубатий), Дмитро Кедровський (Косаківський), поручики Гриць Барабаш (Петро Чорний), Юрій Лопатинський (Калина), Осип Карачевський (Свобода), Євген Кульчицький (Гут), аспірант Іван Бутковський (Гуцул) (майбутній командир 4-ї Військової Округи УПА «Говерля»). Старшиною для окремих доручень і водночас референтом мобілізаційного відділу став чотар Роман Шухевич (Борис Щука). В обов'язки останнього, зокрема, входили питання поповнення Січі військовими кадрами, організація фінансової

1	2	3	4		5	6	7

4. Володимир Щигельський
(Бурлака) (1920–1949) — член «Сокола» та «Просвіти». У 1938 р. як доброволець перейшов польсько-чехословацький кордон і вступив до лав Карпатської Січі. У березні 1939 р. взяв участь в боях з угорською армією, відступив в Румунію. У 1944–1947 рр. командир сотні УПА на Закерзонні. У червні-серпні 1947 р. взяв участь у «Великому рейді» відділів УПА з території Закерзоння до Західної Баварії. Захоплений на території Чехословаччини, виданий польській владі, засуджений до страти, розстріляний 07.04.1949

5. Володимир Федак (Граб)

6. Михайло Михалевич

7. Євген Врецьона
(Волянський) (1905–1975) — член УВО і провідний діяч ОУН. У 1930 р. керівник військово-вишкільної референтури КЕ ОУН на ЗУЗ, політв'язець польських тюрем (1934–1936). У 1938–1939 рр. перебував на Закарпатті, чотар військового штабу Карпатської Січі, керівник розвідувального відділу. 04.01.1939 р. отримав крайове громадянство Карпатської України. Учасник боїв проти угорської армії у березні 1939 р., в'язень мадярських концтаборів. У 1943–1944 рр. член референтури зовнішніх зв'язків Проводу ОУН(б)

допомоги та зв'язок із Галичиною. Із закарпатців до складу штабу увійшли офіцери чехо-словацької армії підпоручик І. Кедюлич, поручики Й. Парчаній, М. Кіштулинець, А. Бабіля та надпоручик А. Гулянич.

До канцелярії штабу Січі входили Петро Дужий, Володимир Лата, Євген Стахів (Павлюк), Сидір Новаківський, Роман Мостиський, Іван Мандрика. Неоціненну допомогу Січі надали члени ОУН з Галичини: Микола Чирський, Михайло Михалевич, Олег Лащенко, Анатолій Демо-Довгопільський (Дад), Михайло Мирський, Євген Скоцко, Володимир Щигельський (майбутній командир УПА — Бурлака), Василь Олександрів, чотар Володимир Федак (Граб), Ярослав Кознарський (Гірняк), Володимир Федевич та інші.

Поручик військового штабу, організаційний референт Ради ОНОКС Євген Кульчицький (Гут) за робочим столом. 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

1. Плакат М. Михалевича «У своїй хаті своя правда» символізує національне відродження закарпатських українців та створення власного автономного краю. 1938 р. *Фото з архіву ОУН у Києві*

2. Плакат М. Михалевича «Хай живе Українська Закарпатська держава» 1939 р. *Фото з архіву ОУН у Києві*

3. Плакат М. Михалевича, на якому зображено гуцула з мечем та щитом з краєвий гербом Підкарпатської Русі, який розтинає гадюку. Зображення гадюки символізує спробу встановити спільний польсько-угорський кордон в Карпатах, а побиті собаки — алегоричні образи Польщі (зверху) та Угорщини (знизу). Біла дорога, якою крокує гуцул, позначає політичний вектор спрямування Карпатської України на схід для об'єднання всіх українських земель в одній незалежній державі. 1938 р.

4–5. Плакати М. Бутовича «Карпатська Січ» 1939 р.

6. Плакат М. Михалевича «Ставайте в ряди Карпатської Січі!».

Задній фон зображення символізує тяглість історичної традиції українських збройних сил з часів Київської Русі та Козаччини до армій українських Визвольних змагань 1917–1921 рр. і Карпатської Січі. 1938 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

7. Члени Головної Команди Карпатської Січі під час зустрічі із гостями закордону біля будівлі ГК ОНОКС. По центру: С. Росоха, Д. Климпуш та І. Рогач. Як видно на світлині, Головний командант Д. Климпуш полюбляв носити козацький шлик. На задньому плані на стіні розвішені пропагандистські плакати М. Михалевича. *Фото з архіву ОУН у Києві*

8. Плакат М. Михалевича «Нація понад усе!», який використовувався під час виборчої кампанії до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р.

Особливо слід відзначити діяльність М. Михалевича, студента Академії мистецтв у Празі та керівника мистецького відділу ОУН в 1934–1942 рр., який за дорученням О. Кандиби (Ольжича) виїхав до Хуста із завданням організації мистецької служби при Карпатській Січі. Разом із В. Олександрівим він займався виготовленням пропагандистських плакатів і транспарантів (наприклад — «Ставайте в ряди Карпатської Січі!», «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля», «Хай живе Українська Закарпатська Держава!», «Січ нову правду несе — Україна понад усе!»), кличів і гасел («Нація понад усе!»), оформленням маніфестацій, здвигів, урочистостей, різноманітних свят, виготовленням прапорів із тризубами.

Перша сторінка машинописного тексту праці М. Колодзінського «Воєнне значіння і стратегічне положення Закарпатської України». 11.04.1938 р. *З архіву Центру досліджень визвольного руху у Львові.*

20 с.

НОВА СВОБОДА

Український незалежний щоденник

ІМЕНУВАНЯ НОВОЇ ВЛАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Прага, 1. грудня.

Пане Предсідниче влади Підкарпатської Русі

Монсиньоре Волошине!

Приймивши демісію цілої чехословацької влади, звільняю Вас з уряду предсідника влади Підкарпатської Русі.

Сирові. Др Гаха.

Прага, 1. грудня.

Монсиньоре Волошин,

іменую Вас предсідником влади Підкарпатської Русі.

Одночасно іменую членом цієї влади пана посла Юлияна Ревая.

Сирові. Др Гаха.

Прага, 1. XII. 1938.

Пане после Ревай,

приймивши демісію цілої чехословацької влади, звільняю Вас з уряду міністра Підкарпатської Русі.

Сирові. Др Гаха.

Прага, 1. XII. 1938.

Пане после Ревай,

іменую Вас членом влади Підкарпатської Русі.

Сирові. Др. Гаха.

Зміна

Чехи про премера Карпатської України

Нема релігійних пересдідувань

Газета «Нова свобода» за 4 грудня 1938 р. із повідомленням про затвердження 1 грудня 1938 р. президентом Чехо-Словаччини Е. Гахою персонального складу автономного уряду Підкарпатської Русі.

Наприкінці 1938-го штаб Карпатської України на чолі з полковником Колодзінським (Гузаром) розробив детальний план організації збройних сил Карпатської України, спираючись на власні засоби. Згідно з ним, базою для створення українських військових сил повинні були стати західноукраїнські землі, звідки нелегальним шляхом мали переправлятися колишні старшини українських армій УНР, УГА, УСС, українці-офіцери з польської армії, а також усі охочі добровольці. Фінансова допомога українських економічних установ Західної України, акції зі збору грошових засобів серед українського населення та допомога української еміграції з-за кордону повинні були забезпечити збройні сили Карпатської України необхідними фінансовими ресурсами. Закордонний провід ОУН мав подбати про організацію закупівлі зброї за кордоном. Решту зброї та амуніції, згідно з планом, передбачалося здобути шляхом роззброєння чеських військ і захоплення їх військових складів на території Закарпаття.

Однак сподівання на допомогу й підтримку ОУН, на які, природно, розраховувало керівництво ОНОКС, перекреслила заборона Проводу українських націоналістів (ПУНу) реалізовувати план М. Колодзінського. Це створювало вкрай невигідні для ОУН внутрішні суперечності, адже, попри заборону, члени Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях масово переходили польсько-чехословацький кордон на територію автономного Закарпаття та активно залучалися до справи військової підготовки Карпатської Січі, розглядаючи її як зародок майбутніх збройних сил незалежної Української держави.

Варто зазначити, що полковник М. Колодзінський був одним із кращих військових теоретиків свого часу. Зокрема, він є автором воєнно-теоретичної праці «Воєнне

та стратегічне положення Закарпаття», в якій надавав великого значення природно-географічному потенціалу та вигідному геополітичному розташуванню краю для стратегічної оборони всієї України. Автор розумів, що сильно уфортифіковані Карпати зможуть стримати ворожий наступ як з півдня, так і з заходу. На його думку, за короткий час через посилення фортифікаційних робіт можна було перетворити Закарпаття на природний плацдарм-фортецю, своєрідну «лінію Маннергейма» перед наступом будь-яких ворожих армій.

Його перу також належать праці «Українська воєнна доктрина», «Іван Богун», «Польське повстання 1863», «Залізнична комунікація в СРСР», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна», в яких М. Колодзінський зарекомендував себе як один із визначних теоретиків військового мистецтва своєї доби.

Субреферат ідеології у відділі преси і пропаганди Карпатської Січі протягом усього існування Карпатської України очолював Зенон Коссак (Тарнавський). Як ідеологічний референт він часто друкував свої статті в газеті «Нова Свобода», писав обіжники, реферати, летючки, співпрацював із партією УНО, проводив ідеологічні вишколи в Хустському коші Січі. Також безпосередньо займався військовою підготовкою членів ОНОКС, був інструктором на підстаршинських курсах чоловічих та жіночих відділів Карпатської Січі.

21 листопада 1938 р. Головна Команда ОНОКС видала Наказ Ч. 2. про створення 9 організаційних округ: 1) Великий Березний; 2) Волове; 3) Іршава; 4) Перечин; 5) Рахів; 6) Свалява; 7) Середнє; 8) Тячево; 9) Хуст.

Також побачили світ *«Тимчасові приписи для відділів Організації Народньої Оборони „Карпатська Січ“»*, які стали основою для

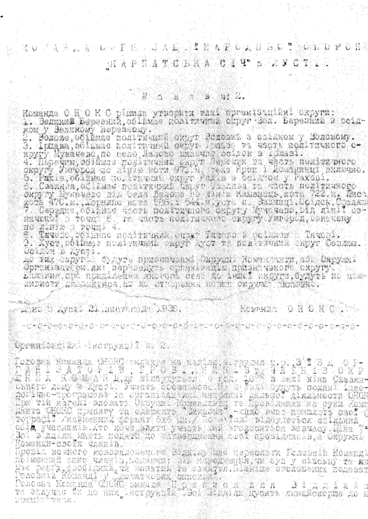

Наказ ч. 2
Головної Команди ОНОКС про територіально-організаційну структуру Карпатської Січі. 21.11.1938.
З архіву СБУ

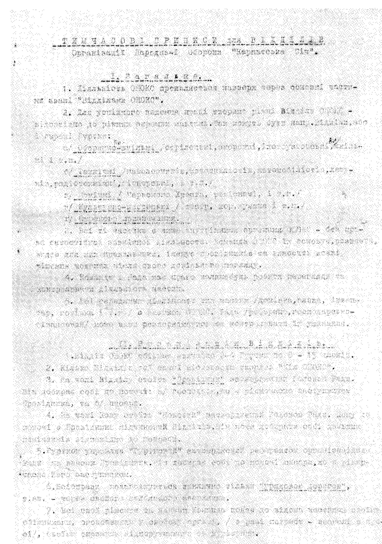

«Тимчасові приписи для відділів ОНОКС».
Листопад 1938 р.
З архіву СБУ

розбудови військово-організаційної структури Карпатської Січі. Згідно з ними, основними структурними одиницями ОНОКС мали бути відділи Карпатської Січі, які підпорядковувались Головній Команді. Для виконання завдань у різних сферах відділи поділялись на: а) оборонно-вишкільні (стрілецькі, охоронні, інструкторські та вишкільні); б) технічні (велосипедистів, мотоциклістів, автомобілістів та радіотехнічні); в) допоміжні (Червоного Хреста); г) культурно-мистецькі (театральні, хорові, музичні); ґ) особливого призначення. Таким чином, на відділи Карпатської Січі покладалися різноманітні завдання військового, культурно-освітнього, національно-державного, соціального, пропагандистського, правоохоронного та оборонного характеру.

Відділ Карпатської Січі складався з 3–4 **гуртків** по 8–15 чоловік у кожному. На чолі гуртка стояв **гуртковий**, який міг обирати собі заступником **писаря**. Відділ очолював **провідник**. До його керівництва також входив **господарчий**, що виконував функції заступника провідника, та **писар**. Декілька відділів на території округу створювали **кіш** на чолі з **кошовим**. У його розпорядженні перебували всі провідники підпорядкованих йому відділів Карпатської Січі. У відносинах між різними рівнями структурної організації Карпатської Січі запроваджувався принцип суворої ієрархії та безпосередньої підлеглості.

Військово-організаційна структура
Організації Народної Оборони «Карпатська Січ»

Відділи могли засновуватися за сприяння Ради організації або ж з ініціативи місцевих активістів. Затвердивши провідників відділів Карпатської Січі, Головна Команда повідомляла про своє рішення відповідному окружному урядові. Тільки після цього відділ існував офіційно та міг здійснювати свою роботу.

Робота відділів Карпатської Січі мала розгортатися у кількох напрямках: 1) організаційному (реєстрація членів відділу та підтримання постійних контактів із Головною Командою та іншими відділами Карпатської Січі); 2) пропагандистсько-виховному (поширення національних ідей та популяризація ОНОКС серед українського населення); 3) вишкільному (стройова підготовка (*«впоряд»*), фізичне виховання, здійснення військових вправ зі зброєю); 4) оборонному (забезпечення громадського порядку та спокою, охорона важливих військових, господарських та держаних об'єктів, розвідувальна та контррозвідувальна діяльність стосовно ворожих сил); 5) господарському (збір коштів серед місцевого населення на потреби оборони держави, здобуття приміщень та плаців для відділів ОНОКС, пошиття одностроїв, прапорів тощо).

У перші місяці після заснування організації Д. Климпуш говорив про свою діяльність: *«В моє завдання на початковому етапі входило розширити „Січ" за рахунок створення таких організацій в населених пунктах, і силами „січовиків" надати допомогу чехословацькому уряду та його каральним органам в боротьбі з угорськими шпигунами, а також взагалі підтримати порядок в населених пунктах Закарпатської України»*. За його даними, на момент створення Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» в її лавах перебувало близько 1 тис. осіб.

* * *

22 листопада цього ж року чехословацький парламенті прийняв конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі, остаточно закріпивши правовий статус українського автономного краю у складі федеративної республіки Чехо-Словаччина. Згідно з його положеннями, *«урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі від 11 жовтня 1938 р. виконує у всіх справах, що належить до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального Уряду, аж до того часу, коли буде утворений Уряд Підкарпатської Русі»*. Повноваження адміністративного апарату віце-президента (крайового уряду) передавалися у компетенцію міністерств автономного уряду. Упродовж 5 місяців планувалося провести вибори до першого представницького і законодавчого органу автономної території — «Сойму Підкарпатської Русі», який мав затвердити урядову мову та назву краю.

Проте події в регіоні розвивалися швидко і вже 25 листопада уряд А. Волошина видав розпорядження про запровадження на території автономного краю державної української мови, а в кінці грудня розпустив земський (крайовий) уряд у Хусті та офіційно дозволив поряд із назвою «Підкарпатська Русь» використовувати назву «Карпатська Україна». Виконавча влада краю перейшла до уряду А. Волошина. Пріоритетним

напрямом його політики стала законотворча діяльність, покликана наповнити реальним змістом статус автономного краю як суб'єкта федерації у складі Чехо-Словацької республіки. Загалом політична діяльність уряду Карпатської України, який взяв чіткий курс на українізацію всього суспільного життя автономного краю, і в подальшому залишалася головним напрямом його роботи.

Важливим етапом в організаційному становленні Карпатської Січі став Перший з'їзд Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», який відбувся 4 грудня цього ж року в Хусті. На ньому зібралися представники вже заснованих місцевих та окружних осередків Карпатської Січі зі всієї території автономної Підкарпатської Русі. С. Росоха виступив з ідеологічно-політичним рефератом на тему «Творім збройні сили народу», який ліг в основу ідеологічного виховання карпатських січовиків.

Військово-організаційні основи формування Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» були закладені в рефераті Ю. Шпильки. Враховуючи загальноукраїнські завдання, які стояли перед Карпатською Січчю як зародком майбутньої загальноукраїнської регулярної армії, у ньому зазначалося: *«Наші організаційні форми мусять відповідати не тільки моментальним та місцевим потребам карпатської вітки Української нації, але мусять пристосовуватись до величних та далекосяглих цілей Української нації взагалі»*. Автор накреслив чотири послідовні етапи військово-організаційної розбудови ОНОКС: 1) залучення та реєстрація членів; 2) формування організаційних структур, зв'язку та господарсько-фінансової бази; 3) проведення військового та ідеологічного вишколів; 4) реалізація завдань ОНОКС.

Перший етап передбачав засобами пропаганди та агітації залучити якнайбільше осіб до лав Карпатської Січі. Важлива роль у цьому відводилася друкованим засобам пропаганди Карпатської Січі (пресі, плакатам, листівкам, оголошенням), а також усній агітації (організації мітингів та зібрань із публічними виступами керівників та пропагандистів ОНОКС). Зверталася також увага на необхідність забезпечити членів Карпатської Січі військовим обмундируванням.

На другому етапі мала остаточно усталитися військово-організаційна і територіальна структура Карпатської Січі.

Третій етап вважався найважливішим: необхідно було виховати та розвинути в членів Карпатської Січі високі фізичні, військово-професійні, моральні та духовні якості.

У широкому розумінні ОНОКС мала стати військовою та національною школою не тільки для безпосередніх членів Січі, але й для всіх закарпатських українців. Програма військового та суспільно-політичного виховання повинна була орієнтуватися на підготовку січовиків до ведення бою. Важливим елементом в ідеологічній підготовці мало стати

Текст присяги члена Карпатської Січі: *«Я, січовик [ім'я та прізвище], присягаю перед Всевишнім Богом, гербом України, Урядом Карпатської України та її Народом, що буду вірно і чесно виконувати накази Проводу Січі Карпатської України, боронити наш край до загину — так мені Боже допоможи».*

засвоєння січовиками ідей служіння нації, плекання бойового духу і загалом української націоналістичної ідеології. Усі три етапи вважалися підготовчими. І лише на четвертому Карпатська Січ була б готовою до виконання покладених на неї військових і державних завдань.

Таким чином, перед Карпатською Січчю як військовим формуванням Карпатської України постали досить складні і масштабні завдання, що витікали безпосередньо зі стратегічної мети українського визвольного руху — створення незалежної Української держави на всіх етнічних землях українського народу та формування українських збройних сил, які б забезпечили захист її суверенітету та територіальної цілісності. Карпатська Січ, на думку її ідейних творців та організаторів, мала стати зародком збройних сил майбутньої незалежної Української держави.

Від початку заснування Карпатська Січ формувалася на цілком добровільній основі. Кожен бажаючий вступити до її лав мав заповнити *«карту впису»*. Потім організаційний референт видавав для кандидатів *«легітимаційні листки»*. Щоб стати дійсним членом організації, кандидат мав пройти 3-місячну військову службу у відділах Карпатської Січі та скласти присягу перед відповідним командиром. Після цього він отримував спеціальний документ — *«виказку»* — із фотографією, який підтверджував приналежність січовика до організації.

До лав Карпатської Січі залучалися представники національно свідомого населення краю: вихідці з інтелігенції — вчителі, лікарі, дрібні службовці, представники молоді — студенти, гімназисти, семінаристи та робітники. Дуже швидко Карпатська Січ перетворилась на загальнокрайову організацію Карпатської України. Крім цього, в складі ОНОКС було чимало вихідців із Галичини, Волині, Буковини та Наддніпрянщини, які нелегально перетинали чехо-словацький кордон і вступали до лав Карпатської Січі, надаючи їй таким чином загальноукраїнського характеру.

Наприкінці 1938 р., виконуючи вказівки ГК ОНОКС, було створено окружні команди та відділи Карпатської Січі у Великому Березному (65 чол.), Перечині, Середньому, Королеві (200 чол.), Воловому (26 чол.), Верб'яжі (30 чол.), Торуні, Іршаві, Білках (200 чол.), Довгому, Рахові, Веряці, Тячеві та Хусті (1600 чол.). Відповідними листами вони повідомляли про свою появу Головну Команду Карпатської Січі. Зокрема, в листі команданта відділу січовиків у с. Веряця Хустського округу, надісланому в грудні цього ж року

на адресу керівництва Карпатської Січі, повідомлялося: «*Підписаний комендант відділу Організації Народної Оборони „Карпатська Січ" у Веряці, допоручає всіх веряцьких січовиків до служби прийняти. Можу сказати, що вони всі свідомі січовики, вислужені вояки і в рядах січи положили велику працю (...). Надіюся, що вони в тих службах принесуть в майбутньому своїй державі славу, а цілому народу похвали. Прошу їх прохання переглянути і по можливості всіх до служби прийняти*».

18 грудня в Іршаві відбувся з'їзд окружної команди ОНОКС на чолі з окружним командантом др. Ю. Шпилькою. У ньому взяли участь відділи січовиків з Іршавського округу, які головним чином представляли м. Іршаву та с. Білки. Також серед присутніх були Головний командант Карпатської Січі Д. Климпуш, головний писар І. Рогач, референт преси та пропаганди, член Головної Команди С. Росоха, референт інструкторсько-оборонного вишколу Г. Барабаш (Чорний) та М. Химинець.

Наприкінці року місцевий учитель та просвітянин Дмитро Маснюк створив організаційний осередок Карпатської Січі в с. Буштино Тячівського округу, що нараховував 200 осіб. Січовики часто проводили військові заняття та марширували з піснями селом. Одностроїв у них не було, однак кожен мав шапку «мазепинку». Тоді ж сформувався осередок Карпатської Січі в с. Тересва Тячівського округу (500 чол.) на чолі з Іваном Шеметом.

1 січня 1939 р. в с. Унігові (Вонігово) відбувся районний з'їзд Карпатської Січі за участю 3 тис. осіб — представників 20 населених пунктів Тячівського округу. Після урочистої відправи у церкві відбулося посвячення українського прапору. Збори відкрив окружний командант Карпатської Січі Тячівського округу колишній сотник УГА Степан Миколин. З привітальними словами виступили Головний командант Січі Д. Климпуш та референт С. Росоха. 14 січня було проведено районний З'їзд Карпатської Січі в с. Нересниця Тячівського округу, на якому виступали районний командант Петренко із рефератом на тему «Гуцульське повстання», окружний командант Тячівщини сотник С. Миколин, чотарі штабу Карпатської Січі Г. Барабаш (Чорний) і Д. Кедровський. Після закінчення офіційної частини січовики урочисто промарширували перед старшинами Карпатської Січі. 22 січня в Тячеві також відбувся окружний з'їзд районних команд та відділів Карпатської Січі.

Наприкінці 1938 р. було створено окружну команду Карпатської Січі в Перечині. До її складу ввійшли: окружний комендант — підпоручик чехословацької армії Степан Прокоп, господарський референт — поручик І. Качало, військовий референт — поручик Я. Цимбра й окремі референти — сотник УНР І. Романченко та сотник УГА І. Сірко. Також у старшинському складі Окружної команди опинилися сотник УНР Д. Рудич — як місцевий організатор, підпоручик чехо-словацької армії І. Костик, поручики Ю. Рушико — як районний комендант, та І. Кедюлич, який у січні 1939-го перейшов до Хуста. Січовий рух широко розповсюдився на Перечинщині.

Іван Кедюлич
(1912–1945) — провідний член ОУН та УПА, член «Пласту», підпоручник чехословацької армії. З 1934 р. член ОУН на Закарпатті. У 1938 р. організатор січового руху на Перечинщині, член Окружної Команди ОНОКС у Перечині. З 1939 р. поручик генерального військового штабу Карпатської Січі, інструктор на військових вишколах у Хусті, командир 3-ої сотні Хустського коша. В 1941 р. учасник похідних груп ОУН(м), крайовий військовий референт ОУН(м) на ЗУЗ (1942–1944). Від осені 1944 перебував у розпорядженні Головного командира УПА Р. Шухевича, член Головного військового штабу УПА. В 1945 р. призначений командиром 19-го Кам'янець-Подільського Тактичного Відтинка ВО «Лисоня» групи УПА-«Захід». У липні 1945 р. став командиром 25-го Закарпатського Тактичного Відтинка УПА ВО «Говерля». Загинув під час операції військ НКВС на Тернопільщині.
Фото з архіву ОУН у Києві

Майже в кожному населеному пункті Перечинського та північно-західної частини Ужгородського округів виникали осередки Карпатської Січі.

Окружну команду у Великому Березному очолював учитель, поручик чехо-словацької армії М. Івашкович, а його заступником став педагог І. Шелепець. В осередок Січі у Великому Бичкові, який очолював Ю. Рогач, входило понад 60 січовиків, переважно дрібні службовці, студенти, сільська молодь та представники інтелігенції. Його члени регулярно проводили заняття з бойової і фізичної підготовки, проходили теоретичні курси. Ряд січовиків мали військову уніформу та виконували окремі завдання з підтримки громадського порядку у місті, налагодження постійного зв'язку між ГК та окружною командою, а також здійснювали активну просвітницьку роботу серед населення.

Наприкінці 1938-го — на початку 1939 р. окружні команди виникли також у Сваляві (сотник Клименко) та Рахові (капітан Василь Клочурак).

Протягом усього періоду автономії Карпатської України в с. Ясіня Рахівського округу діяв потужний осередок Карпатської Січі, що сформувався на основі колишніх культурно-освітніх та пожежно-спортивних товариств «Січ» на початку 1930-х роках. Тут січовий рух, спираючись на міцні традиції, набув особливо масового характеру. На чолі Ясиського коша спочатку стояв Д. Климпуш, водночас виконуючи функції Головного команданта ОНОКС. Станом на 16 січня 1939 року відділ Карпатської Січі в с. Ясіня нараховував бл. 130 осіб на чолі з місцевим старостою поручиком Іваном Андрейчуком. Січовики не мали одностроїв, а ходили у вишитому гуцульському вбранні. Вишколи зі стройової та військової підготовки проводилися раз на тиждень під керівництвом інструктора поручика чехо-словацької армії Василя Романчука. Для військового вишколу використовували 30 гвинтівок системи Манліхера з трьома скриньками амуніції, які залишилися після ліквідації у селі осередку чехо-словацьких Народних Гвардій. Окрім вишколу зі зброєю, відділ проводив тренування з кидання

Народні Гвардії — напіввійськові охоронні формування, створені в населених пунктах Чехословаччини у зв'язку з оголошенням 25 вересня 1938 р. загальної мобілізації. Виконували допоміжні функції при чехословацькій армії: охорону фабрик, заводів, мостів і залізниць від можливих диверсій. На території Підкарпатської Русі було створено Краєву команду Народних Гвардій XII з центом у Чинадієві, яка підпорядковувалася центральному керівництву Народних Гвардій у Празі. Їй були підзвітні відділи Народної Гвардії у Сваляві, Севлюші, Хусті, Буштино, В. Бичкові, Рахові та Ясіні. Для виконання охоронних функцій у населених пунктах республіки зі складів чехословацької армії їм передали частину легкої зброї. Після Мюнхенської конференції 29–30 вересня 1938 р. вони фактично втратили своє військове призначення.

гранат, використовуючи дерев'яні муляжі. Члени осередку Карпатської Січі в с. Ясіня отримували місячну платню 80 чеських корун. 19 січня цього ж року ясінські січовики взяли активну участь в окружному з'їзді Карпатської Січі в Рахові.

Дуже різко зросла кількість членів Карпатської Січі в Ясіні після подій, пов'язаних із призначенням чеського генерала Л. Прхали на посаду міністра автономного уряду Карпатської України, організації у зв'язку з цим акцій протесту та участі українського населення у Хусті в демонстраціях 22 січня, присвячених Дню злуки. Станом на 26 січня відділ Карпатської Січі в селі нараховував уже близько 450 осіб.

Найбоєздатніші частини Карпатської Січі розміщувалися у столиці Карпатської України — Хусті. Першим комендантом Хустського коша, сформованого наприкінці грудня 1938-го, був поручик Федір Тацинець. 30 січня наказом ГК ОНОКС його перевели на посаду команданта Карпатської Січі Хустського округу, на зміну І. Романа, а в першій половині лютого разом з іншими старшинами він увійшов до складу Генерального штабу ОНОКС.

30 січня 5-сотенний (загалом близько 720–740 чол.) Хустський кіш очолив поручик Степан Сулятицький. Найбільш вишколеними, озброєними та обмундированими були січовики 1-ї та 2-ї сотень Хустського коша, які разом нараховували майже 320 чоловік. Вони вважалися *«спеціальною гвардією»*, оскільки за можливості отримували уніформу та зброю. Однак лише 100 січовиків 1-ї (булавної) сотні Хустського коша мали обмундирування, а решта одягалася у цивільне. 3-тя сотня під командуванням поручика І. Кедюлича складалася із хустських студентів, робітників та селян (всього — 200 чол). 4-та називалась *«урядничою»* (160–180 чол.), оскільки несла вартову та охоронну службу біля приміщень уряду Карпатської України, державних будівель, господарських складів, Головної Команди Карпатської Січі, «Січової Гостинниці», домівки «Жіночої Січі», будинку «Летючої Естради» та інших важливих

1. Інструктор ясінських січовиків
поручик чехословацької армії Василь Романчук. 1945 р. *Фото з архіву СБУ*

2. Федір Тацинець
(«Крот») (1911–20.03.1939) — член ОУН та «Пласту» на Закарпатті, навчався в Ужгородській учительській семінарії. 01.06.1930 р. в Ужгороді за завданням ОУН здійснив невдалий замах на одного із лідерів москвофільства в краї Є. Сабова. Засуджений чехословацьким судом до одного року ув'язнення, яке згодом було замінено на три роки. Після виходу на волю працював учителем. У 1938–1939 рр. поручик Карпатської Січі, член генерального військового штабу ОНОКС, Хустський окружний командант. У березні 1939 р. організатор партизанського руху опору проти угорської окупації на території Волівського округу. Розстріляний мадярами 20 березня 1939 р. у Соймах

3. Степан Сулятицький
(«Данило») (1897–1978) — командир кулеметної сотні Гуцульського куреня УГА (1918–1919). З 1921 р. інтернований у Польщі, згодом переїжджає до Чехословаччини. Закінчив природничий факультет Празького Карлового університету, здобув вчений ступінь доктора. У 1920–1930-их роках член УВО та ОУН. З 30.01.1939 р. командант Хустського коша Карпатської Січі. Поручик ОНОКС. Фото 1919 р.

4. Іван Кедюлич
у формі поручика Карпатської Січі

1	2	3	4

об'єктів у Хусті. 5-та сотня була найменшою (40 чол.) і називалася *«залізничною»*, її очолював поручик Щеснюк. В обов'язки останньої входила охорона від нападів угорських терористів державної залізниці неподалік від Хуста. Загалом боєздатність 3-ї, 4-ї та 5-ї сотень була невисокою.

Важливою подією в житті Карпатської Січі став візит 29 грудня 1938 р. прем'єр-міністра Карпатської України А. Волошина до Головної Команди в Хусті. Тут його привітав організаційний референт ГК ОНОКС Є. Кульчицький (Гут), зазначивши, що для охорони державних інтересів Карпатської України Карпатська Січ може виставити до 5 тис. осіб. Обійшовши при-

Старшина Карпатської Січі
в канцелярії прем'єр-міністра А. Волошина.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

міщення та познайомившись зі співробітниками січової канцелярії, членами Головної Команди та працівниками референтур, прем'єр-міністр оглянув Хустський кіш Карпатської Січі на чолі з поручиком Ф. Тацинцем. У виголошеній промові перед строєм січовиків прем'єр-міністр Карпатської України висловив великі сподівання на відділи Карпатської Січі в справі оборони краю від нападів сусідніх держав, а також зазначив, що Карпатська Січ повинна проводити велику агітаційно-пропагандистську роботу серед українського населення для *«пробудження в ньому великих моральних сил»*.

Безпосередні відносини між Карпатською Січчю та прем'єр-міністром о. А. Волошиним стали значно тіснішими після того, як 3 січня 1939 р. Карпатська Січ прийняла його протекторат. При цій нагоді прем'єр неоднозначно заявив: *«На вас, січовики, дивиться наша молода держава*

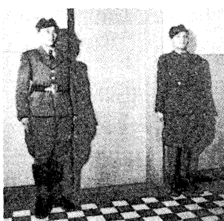

1–2. «Січова Гостинниця»
у Хусті, де розміщувався Генеральний військовий штаб Карпатської Січі. Будівля прикрашена до дня Соборності України 22 січня 1939 р.

3

1	2

3. Січова стійка
біля дверей канцелярії прем'єр-міністра автономного уряду Карпатської України А. Волошина. Січовик зліва має на ремені пояса пряжку із зображенням крайового герба Підкарпатської Русі

Міністр торгівлі і транспорту Ю. Ревай, прем'єр-міністр А. Волошин, особистий секретар І. Рогач та М. Кочерган (зліва направо) в канцелярії автономного уряду Карпатської України. 1939 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

Прем'єр А. Волошин та його особистий секретар І. Рогач біля будинку автономного уряду Карпатської України в Хусті. 1939 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

з гордістю і вірою, що ви завжди станете на її поклик. Доложу всіх зусиль, щоб ваша організація мала справжній військовий характер».

Наприкінці січня 1939-го для координації зв'язку між урядом та ГК ОНОКС з метою здійснення контролю за діяльністю Карпатської Січі та реалізації політики автономного уряду в сфері оборони при Міністерстві внутрішніх справ уряду Карпатської України створили референтуру для справ Карпатської Січі на чолі з командантом Іршавської окружної команди ОНОКС чотарем Ю. Шпилькою. Аналогічні урядові референтури для січових справ було запроваджено при кожній окружній команді Карпатської Січі.

Одним із напрямків діяльності Карпатської Січі в 1938–1939 рр. стала широко організо-

1

2

1. «Американський дім» у Хусті,
викуплений за гроші української діаспори з США. Місце неофіційних зібрань та зустрічей членів уряду Карпатської України, керівництва Карпатської Січі, визначних політичних та громадських діячів краю, гостей із закордону. 1938 р.

2. Посвячення «американського дому» в Хусті
на новий 1939 рік. Між присутніми: А. Штефан, єпископ Наряді, др. М. Долинай, Ю. Химинець, др. М. Галаган, І. Роман, І. Рогач, А. Волошин, С. Клочурак, С. Росоха, О. Блестів та інші.

вана культурно-просвітня робота серед українського населення, участь у відзначенні національних і релігійних свят в Карпатській Україні, організація демонстрацій та мітингів, проведення передвиборної кампанії. О. Кандиба (Ольжич) зазначав: *«П'ять місяців державного життя Карпатської України пробігали в нерівних та неспокійних умовах. Від самого початку його і до кінця Карпатська Січ була на першому плані всіх його здвигів».*

Карпатська Січ випускала плакати, відозви, летючки, проводила регулярні пропагандистські заходи серед населення. Культурно-освітня діяльність та передвиборчі акції Січі проводилися створеною у січні 1939 р. «Летючою естрадою» на чолі з письменником та режисером М. Чирським. Загальне керівництво її діяльністю здійснювало художньо-мистецьке товариство Карпатської України «Говерля», до якого входили провідні письменники, поети, художники та митці Карпатської України. Ця пересувна група об'їздила у січні — на початку лютого цього року населені пункти Карпатської України з драматичними виставами, театралізованими виступами, святковими концертами, масовими політичними здвигами, намагаючись підвищити національну та політичну свідомість українців краю.

Із просвітницькою метою при Головній Команді ОНОКС в Хусті на вул. Румунській, 1, було засновано січову книгарню, бібліотеку та музей національно-визвольної боротьби.

Важливим напрямком в діяльності Карпатської Січі стала участь січовиків у святкуванні в Хусті Дня Злуки 22 січня 1919 р. та виборчій кампанії

Учасники «Летючої естради»
під час одного з концертів. По центру сидить член Головної Команди Січі Іван Роман. На задньому плані видно плакат М. Михалевича. *Фото з архіву ОУН у Києві*

Січовики біля книгарні «Січ»
на вул. Румунській, 1, в місті Хуст. 1939 р.

ЛИСТІВКА

В силі Карпатської Січі лежить могучість нашої Держави!

Вид. „Карпатська Січ“.

1	2	
3	4	5 / 6

1–5. Учасники маніфестацій в Хусті
на честь відзначення 20-річчя від дня злуки ЗУНР та УНР. 22.01.1939 р.

6. Поштова листівка Карпатської Січі,
випущена з нагоди святкування 22 січня 1939 р. в Хусті 20-ї річниці від дня злуки ЗУНР та УНР, погашена печаткою Центральної Української Народної Ради.
З архіву СБУ

з нагоди проведення 12 лютого 1939 р. виборів до Сойму Карпатської України. Відділи Карпатської Січі взяли активну участь в організації та реалізації політичних мітингів і демонстрацій в населених пунктах Карпатської України на підтримку Українського національного об'єднання (УНО) — партії А. Волошина. Передвиборча агітація проявилася також в діяльності «Летючої естради» та інших агітаційних бригад Карпатської

Громадяне!

Українці - Українки!

Памятайте, що 12. лютого (февруара) Ви виберaете свій перший сойм!

На чолі кандидатки стоять:

Батько Премєр о. АВГУСТИН ВОЛОШИН та міністер ЮЛІЯН РЕВАЙ.

Ци Ви вірите цим людям?

ТАК!

Кожний має це сказати у неділю 12. лютого 1939

Українське Національне Обєднання

БАТЬКУ Й МАМО!

Ми українські діти просимо Тебе, Батьку, Мамо' щоб Ви доложили усіх зусиль до оборони й розбудови нашої вільної Карпатської України.

Нехочемо жити рабами та слугами чужих, хочемо на своїй землі бути самі своїми панами!

Батьку не вір тим, що за кусок сала і 30 срібернників хочуть щоб Ти продав нас і поробив з нас яничар!

Ми, діти Карпатскої Украіни хочемо виростати на свобідний украінській землі!

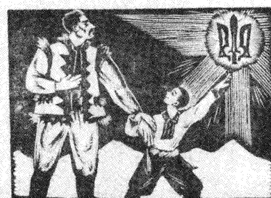

Тату, не забудь, що вже маємо свою Карпатську Україну.

Тату, не забудь що 12. лютого (февруара) будемо голосувати на У. Н. О. Скажи і мамі, щоб дала свій голос.

Тату не забудь, що листу веде премєр-міністер

Др. Августин Волошин

і міністер

Юліян Ревай

Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу.

1. Прем'єр-міністр
о. Августин Волошин виступає на святі Соборності України в Хусті 22 січня 1939 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

2. Уніформований відділ січовиків
під час маршу вулицями міста Хуста на свято Соборності України 22 січня 1939 р. Спереду іде бунчужний з національним прапором.
Фото з архіву ОУН у Києві

3. Карпатські січовики та пластуни
під час урочистого маршу вулицями Хуста в день злуки ЗУНР та УНР. 22.01.1939 р.

4–5. Урочистості до дня Соборності України.
На балконі «Січової Гостинниці» члени Головної Команди Карпатської Січі (зліва направо): І. Роман, І. Рогач, Д. Климпуш та С. Росоха. 22.01.1939 р.

6–8. Пропагандистські листівки,
випущені з нагоди виборів до Сойму Карпатської України. Лютий 1939 р.

9. Інструкції окружним,
районним та місцевим командам Січі, видані Головною Командою ОНОКС з приводу проведення 19 лютого 1939 р. у Хусті II організаційного з'їзду Карпатської Січі. *З архіву СБУ*

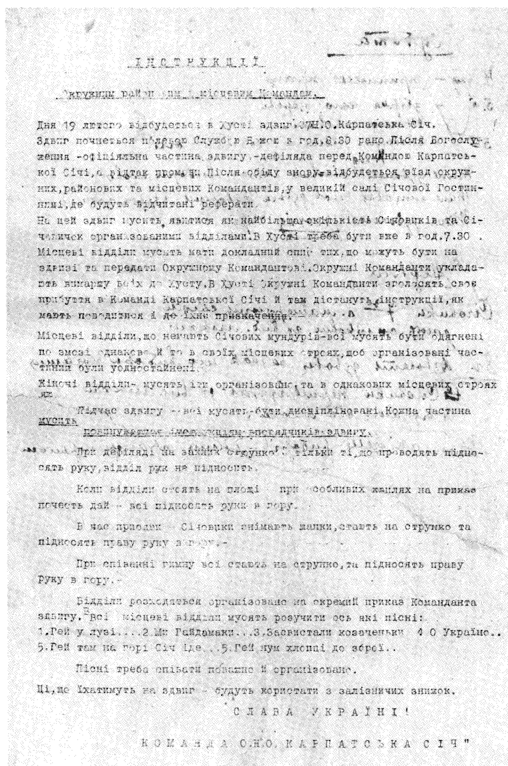

ІНСТРУКЦІЇ

Окружним районним і місцевим Командам.

Дня 19 лютого відбудеться в Хусті здвиг О.Н.О. Карпатська Січ.
Здвиг почнеться [illegible] Службою Божою в год. 8.30 рано. Після Богослуження - офіціяльна частина здвигу - дефіляда перед Командою Карпатської Січі, а відтак промови. Після обіду знову відбудеться зізд окружних, районових та місцевих Командантів, у великій салі Січової Гостинниці, де будуть відчитані реферати.
На цей здвиг мусять явитися як найбільшою скількістю Січовиків та Січовичок організованими відділами. В Хусті треба бути вже в год. 7.30.
Місцеві відділи мусять мати докладний спис тих, що можуть бути на здвизі та передати Окружному Командантові. Окружні Команданти укладають виправу всіх до Хусту. В Хусті Окружні Команданти зголосять своє прибуття в Команді Карпатської Січі й там дістануть інструкції, як мають поводитися і де їхнє приміщення.
Місцеві відділи, що немають Січових мундурів - всі мусять бути одягнені по змозі однаково й то в своїх місцевих строях, щоб організовані частини були уодностайнені.
Жіночі відділи - мусять іти організовано та в однакових місцевих строях.
Підчас здвигу - всі мусять бути дисципліновані. Кожна частина мусить підчинуватися [illegible] розпорядчиків здвигу.
При дефіляді на [illegible] "Струнко" тільки ті, що проводять підносять руку, відділ рук не підносить.
Коли відділи стоять на площі при особливих [illegible] на приказ почесть дай - всі підносять руки в гору.
В час [illegible] Січовики знімають шапки, стають на струнко та підносять праву руку в гору.
При співанні гимну всі стають на струнко, та підносять праву руку в гору.
Відділи розходяться організовано на окремий приказ Команданта здвигу. Всі місцеві відділи мусять розучити ось які пісні:
1. Гей у лузі... 2. Ми Гайдамаки... 3. Засвистали козаченьки 4. О Україно.. 5. Гей там на горі Січ іде... 5. Гей нум хлопці до зброї..
Пісні треба співати поважно й організовано.
Ці, що їхатимуть на здвиг - будуть користати з залізничих знижок.

СЛАВА УКРАЇНІ!

КОМАНДА О.Н.О. КАРПАТСЬКА СІЧ"

Агітаційна бригада Карпатської Січі на вантажній машині
під час проведення передвиборчої кампанії до Сойму Карпатської України. Хуст, лютий 1939 р.

Січі, які проводили масову просвітницько-політичну роботу серед населення й агітували голосувати за УНО. Окрім цього, в день виборів січовики взяли безпосередню участь в охороні виборчих приміщень від нападів терористів, що забезпечило спокій під час виборчого процесу.

Вибори до Сойму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р. і стали чи не найважливішим етапом у процесі реалізації автономних прав краю. Із 92,5% виборців (265 тис. чол.), які взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання.

Зі звернення прем'єр-міністра А. Волошина до населення Карпатської України з нагоди перемоги партії УНО на виборах 12 лютого 1939 р.: *«Солодкий мій Народе! Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоєї любови до великої Нації, з котрої Ти походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти не є вже тим приниженим рабом, тим нещасним рутеном, яким тебе колись з презирством називали чужі пани, але що ти є сином великої Нації св. Володимира Великого і Ярослава Мудрого».* (Газета «Нова свобода» від 14 лютого 1939 р.)

Колона учасників II з'їзду Карпатської Січі з прапорами.
На передньому плані в уніформі чотаря ОНОКС інструктор Роман Шухевич (Борис Щука).

* * *

Важливою віхою у військово-організаційному становленні Карпатської Січі як військового формування став **II з'їзд ОНОКС** 19 лютого 1939 р. у Хусті. Щодо його проведення у першій половині лютого Головна Команда ОНОКС видала інструкції окружним, районним та місцевим командам Карпатської Січі, в яких наказувала організованим січовим відділам та кошам прибути в столицю Карпатської України для участі в урочистому марші біля будинку Головної Команди. Місцеві січові відділи, які не мали обмундирування, повинні були одягнутись в однакове місцеве вбрання. Так само в однаковому одязі мали прибути жіночі відділи Карпатської Січі. Наказувалося чітко дотримуватись інструкцій організаторів здвигу і бути дисциплінованими.

19 лютого в урочистій обстановці відбувся II з'їзд Карпатської Січі в Хусті, на якому зібралося близько 10 тис. січовиків з усіх округ Карпатської України. Після служби Божої в греко-католицькій церкві організовані частини Карпатської Січі рушили вулицями міста до будинку автономного уряду, ГК Карпатської Січі та «Січової Гостинниці», де пройшла офіційна частина з'їзду. На балконі «Січової Гостинниці»

Генерал-чотар УГА, член військової референтури ПУНу В. Курманович
на балконі будівлі Головної Команди під час проведення II організаційного з'їзду Карпатської Січі в Хусті 19 лютого 1939 р. Справа стоїть група січовиків з національним прапором і синьо-жовтими пов'язками (лентами) через ліве плече. Позаду В. Курмановича — організаційний референт ПУНу Я. Барановський («Лімницький»). Останній зліва — М. Бращайко. *Фото з архіву ОУН у Києві*

були присутні члени Головної Команди та Генерального штабу Карпатської Січі, міністр Ю. Ревай, о. Зореслав та єпископ Наряді, а також почесні гості з-за кордону — член військової референтури ПУН, генерал-чотар УГА Віктор Курманович та організаційний референт закордонного проводу ОУН Я. Барановський (Лімницький). З балкону будівлі виступали І. Рогач, Г. Барабаш, В. Потушняк і С. Тисовська. Генерал В. Курманович виголосив промову, в якій висловив підтримку національно-визвольним змаганням закарпатських українців.

Після урочистого маршу січовиків вулицями міста відбувся з'їзд окружних та районних комендантів Карпатської Січі в приміщенні «Січової Гостинниці». На ньому були також присутні прем'єр-міністр о. А. Волошин, міністр Ю. Ревай, німецький консул в Хусті Г. Гофман, представники ПУНу генерал В. Курманович та Я. Барановський. На зібранні зачитали низку програмних рефератів: С. Росохи «Ідеологічні підстави Карпатської Січі», поручика Г. Барабаша (П. Чорного) «Військові завдання Карпатської Січі», поручика І. Кедюлича «ОНОКС та її політичні завдання» та М. Химинець «Організація жіночих відділів ОНОКСі».

Насамкінець прозвучали постанови і резолюції II з'їзду ОНОКС. У 1-му пункті зазначалося, що Карпатська Січ твердо стоїть на ґрунті ідеології, програми й організаційних принципів українського

Відкриття ІІ з'їзду окружних та районних командантів Карпатської Січі
в приміщенні «Січової Гостинниці» в Хусті 19.02.1939 р. З'їзд відкриває Головний комендант ОНОКС Дмитро Климпуш.
Фото з архіву ОУН у Києві

Зал учасників ІІ з'їзду ОНОКС 19.02.1939 р. в Хусті.
Другий справа сидить С. Клочурак. Позаду нього — Головний комендант «Жіночої Січі» С. Тисовська.
Фото з архіву ОУН у Києві

націоналістичного руху. Карпатська Січ висловлювала вірність постулатам суверенності та соборності Карпатської України й активно виступала проти будь-яких спроб посягнути на її самостійність та право українського народу самому розпоряджатися своїм життям. З'їзд відмітив факт міжнародної актуалізації «українського питання» і проголосив, що його справедливе розв'язання можливе тільки за умови прийняття націоналістичної концепції створення у Східній Європі незалежних держав. Щодо СРСР зазначалося: *«З'їзд констатує, що остаточний розвал московської імперії та звільнення поневолених нею малих націй можливі, тільки коли вони згуртуються в своїй боротьбі навколо України, та кличе ці народи до активної співпраці з Українським Націоналістичним рухом»*. Визнаючи ідеологію, організаційні методи та практику українського націоналістичного руху, Карпатська Січ вимагала від уряду А. Волошина застосовувати їх у всіх сферах державного життя Карпатської України. 13-й пункт висував вимогу про включення до держаного бюджету краю позиції про витрати на розбудову Карпатської Січі як військового формування і вимагав її озброєння. Водночас серед усіх верств населення започатковувалася загальнокрайова акція зі збору коштів на оборону Карпатської України. У військові сфері від автономного уряду також вимагалося здійснити всі необхідні заходи для виділення українських вояків, підстаршин і старшин чехословацької армії в окрему «територіальну армію» Карпатської України з українським командуванням. Також передбачалося передати всю справу служби безпеки, жандармерії та фінансової сторожі в

Прикрашення зали ІІ з'їзду Карпатської Січі.
На стіні посередині між двома націоналістичними тризубами висить портрет прем'єр-міністра о. А. Волошина. Внизу стоять бюсти провідника ОУН, полковника Є. Коновальця та Головного Отамана армії УНР С. Петлюри.
Фото з архіву ОУН у Києві

Учасники ІІ з'їзду ОНОКС в Хусті
19 лютого 1939 р. перед балконом «Січової Гостинниці». На фотографії гарно видно уніформованих та неуніформованих січовиків і січовичок. На задньому плані посередині дороги стоїть група старшин, серед яких один одягнутий в старшинський плащ (шинелю) темного кольору

українські руки, створивши для цього єдину державну службу безпеки, до якої Карпатська Січ мала виділити кадри. 19-й пункт наголошував на необхідності українізації адміністративного апарату в Карпатській Україні. 21-й пункт наказував усім відділам Карпатської Січі посилити військовий вишкіл своїх членів, а також довоєнну підготовку молоді в Пласті, виховуючи найкращі риси і чесноти: хоробрість, жертовність, героїзм, послух і товариськість. 22-й пункт наголошував на необхідності посилення організаційної роботи серед жіноцтва Карпатської України, яке мало об'єднуватись у жіночих відділах Карпатської Січі і проходити там належну військово-політичну і санітарну підготовку. Усім організаційним структурам наказувалося поглибити політико-виховну та культурно-просвітню роботу в дусі українського націоналізму в лавах Карпатської Січі та серед широких верств українського населення. Останній 25-й пункт постанов з'їзду проголошував: *«Служба Карпатської Січі — це служба ідеалу, за який гинули й гинуть найкращі сини Української нації. Це найбільш почесна служба, якою карпатський українець зможе в нинішніх часах окупити свою приналежність до Української нації та підтвердити, що він є гідним жити й користуватись з духовних та матеріальних благ Українського народу від Дунайця і Тиси по Кавказ і Каспійське море»*. Отже, II з'їзд Карпатської Січі зафіксував і остаточно закріпив тісний зв'язок між ОУН та Карпатською Січчю.

26 лютого відбувся окружний з'їзд Карпатської Січі у Сваляві, на якому зібралися організовані січові відділи з усієї Свалявської та частини Мукачівської і Воловецької округ. Загальна кількість прибулих січовиків та січовичок становила 2 тис. 290 осіб. Перед службою Божою Головний комендант Д. Климпуш у супроводі старшин військового штабу поручика Г. Барабаша (Чорного), поручика І. Кедюлича та чотаря Д. Кедровського отримали звіт від окружного коменданта О. Немеша. Після цього відбувся урочистий марш січових загонів під командуванням сотника Клименка, який прийняв Головний комендант у супроводі окружного. На чолі походу хорунжі несли посвячений прапор Карпатської Січі. Кожне село на з'їзді мало однакову форму одягу. Після урочистого маршу з промовами до учасників з'їзду виступали Д. Климпуш, О. Немеш, Є. Кузьмівна, окружний урядник Охримович, посол Сойму Карпатської України І. Грига та сотник Клименко. Далі за програмою з'їзду в приміщенні Торговельної академії члени Карпатської Січі Свалявської округи урочисто склали січову присягу. Потім відбулися наради районних та місцевих комендантів. Активну участь в організації з'їзду взяли студенти Свалявської торгівельної академії.

* * *

Отже, в організаційному становленні Карпатської Січі як військової структури можна виділити три етапи:

1) від установчого з'їзду 9 листопада 1938 р. та прийняття статуту ОНОКС до I з'їзду Карпатської Січі (організаційного) 4 грудня 1938 р.;
2) від 4 грудня 1938 р. до проведення II з'їзду ОНОКС (крайового) 19 лютого 1939 р.;
3) від II з'їзду ОНОКС 19 лютого 1939 р. до 15 березня — до кінця існування Карпатської України.

Щодо чисельності Карпатської Січі, то сьогодні наводяться дані про те, що особовий склад Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» в лютому 1939-го становив 10–15 тис. зареєстрованих членів. Реально ж військовий вишкіл у лавах організації пройшли близько 2 тис. чоловік. Саме вони склали кістяк Карпатської Січі як військового формування Карпатської України напередодні угорського вторгнення.

Формування старшинських кадрів

Однією з найбільших проблем, з якою довелося зіткнутись Головній Команді ОНОКС в ході організаційної розбудови структури Карпатської Січі, став брак кваліфікованих військових кадрів. Січ формувалася виключно з добровольців — вихідців із місцевого закарпатського населення, перебіжчиків польсько-чехословацького кордону з Галичини, Буковини та Волині, а також українських емігрантів із Заходу. Тож закономірно, що рядового складу вистачало, натомість давалася взнаки нестача професійних командирів усіх рівнів, насамперед ройових та чотових.

У зв'язку з цим Головна Команда та Генеральний військовий штаб ОНОКС приділяли велику увагу формуванню власних нідстаршинських і старшинських кадрів. 13 грудня 1938 р. за підписом Головного коменданта ОНОКС Д. Климпуша вийшла інструкція для проведения одномісячного інструкторського курсу з 11 січня по 11 лютого наступного року в Хусті. Курс організовували інструкторсько-оборонна референтура для вишколу організаторів та провідників ОНОКС. Кожна окружна команда ОНОКС мала виділити для участі на курсах по 6 кандидатів. В інструкції перераховувалися вимоги до кандидатів: 1) відбута військова служба; 2) закінчена середня освіта; 3) участь у культурно-освітній, громадській, пластовій роботі, діяльності з організації відділів Карпатської Січі. Водночас було видано наказ провести засідання окружних команд організації для ознайомлення з інструкцією та підбором кандидатів на військове навчання. Окружні команди оголошувалися відповідальними за при-

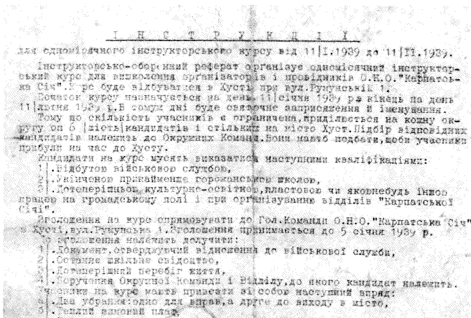
І Н С Т Р У К Ц І Ї

для одномісячного інструкторського курсу від 11|І.1939 до 11|ІІ.1939.

Інструкторсько-оборонний реферат організує одномісячний інструкторський курс для вишколення організаторів і провідників О.Н.О."Карпатська Січ". Курс буде відбуватися в Хусті при вул.Рущуцькій 1.

Початок курсу назначується на день 11|січня 1939 р. а кінець на день 11|лютого 1939 р. В сю[illegible] дні буде святочне заприсяження й іменування.

Тому що скількість учасників є ограничена, приділюється на кожну округу по 6 |шість| кандидатів і стількиж на місто Хуст. Підбір відповідних кандидатів належить до Окружних Команд. Вони мають подбати, щоби учасники прибули на час до Хусту.

Кандидати на курс мусять виказатися наступними кваліфікаціями:

1|. Відбутою військовою службою,
2|. Укінченою принайменше горожанською школою,
3|. Дотеперішньою культурно-освітною, пластовою чи якою небудь іншою працею на громадському полі і при організуванню відділів "Карпатської Січі".

Зголошення на курс спрямовувати до Гол.Команди О.Н.О."Карпатська Січ" в Хусті, вул.Рущуцька 1. Зголошення принимається до 5 січня 1939 р.

До зголошення належить долучити:

1|. Документ, ствердуючий відношення до військової служби,
2|. Останнє шкільне свідоцтво,
3|. Дотеперішній перебіг життя,
4|. Поручення Окружної Команди і Відділу, до якого кандидат належить.

Учасники на курс мають привезти зі собою наступний виряд:

1|. Два убрання: одно для вправ, а друге до виходу в місто,
2|. Теплий вояцький плащ,
[illegible]

Інструкції
для проходження одномісячного підстаршинського курсу в Хусті, видані Головним комендантом Карпатської Січі Д. Климпушем. 13 грудня 1938 р.
З архіву СБУ

дбання коштів, підбір кандидатів, їх оснащення та вчасне прибуттям на військові курси.

Інструкторський курс підстаршин Карпатської Січі проходив в Хусті з 11 січня до 24 лютого 1939 р. Його комендантом призначили поручника Юрка Лопатинського (Калина). Протягом півтора місяця навчання, в якому взяло участь близько 40 осіб, тут викладали військові фахівці ОНОКС — начальник Генерального штабу Карпатської Січі полковник М. Колодзінський (Гузар, Кум), поручник І. Кедюлич, чотар З. Коссак (Тарнавський) та поручник Г. Барабаш (Чорний). За результатами навчання учасники курсу склали випускні іспити, на основі яких їм було присвоєно звання *вістунів* та *підхорунжих*. Для підготовки старшин ГК Карпатської Січі планувалося у березні цього ж року провести старшинський інструкторський курс, однак через наступ угорської армії він так і не відбувся.

Юрій Лопатинський
(псевдо Калина) (нар. 1906 р.) — член ОУН, член Генерального військового штабу ОНОКС, поручик. У січні–лютому 1939 р. командант підстаршинської школи Карпатської Січі у Хусті. З 1941 р. член військової референтури ОУН(б), старшина батальйону «Нахтігаль» (1941–1942). У 1944–1945 рр. — член Головного військового штабу УПА, підполковник. Учасник переговорів між УПА та АК в 1946 р. Після війни виїхав в еміграцію до США

Та попри це, старшинський склад все ж формувався. У другій половині січня 1939 р. Головна Команда ОНОКС видала старшинський правильник, який мав регулювати систему формування старшинських кадрів у структурі Карпатської Січі. Згідно з його приписами члени Карпатської Січі отримували право на нідстаршинські і старшинські звання тільки після того, як ГК письмово підтвердила їх у своїх наказах. У правильнику, зокрема, зазначалося: *«Усі підстаршинські і старшинські ступні, одержані в одній з армій, набувають в ОНОКС правного значіння лише тоді, коли вони зістали правно в ОНОКС узнані»*.

З кінця січня до початку березня Головна Команда та Генеральний штаб Карпатської Січ видали низку наказів про присвоєння старшинських звань членам організації на основі їх особистої вислуги в структурі ОНОКС та військової служби в інших арміях (чехо-словацькій, польській, австро-угорській, УНР та УГА. Цей захід став одним із засобів формування у структурі ОНОКС офіцерських кадрів, яких гостро не вистачало для здійснення ефективного командування усіма добровольцями. Підстаршинські звання могли підтверджуватись або надаватись окруж-

ними командами Карпатської Січі. Старшиискі ж — виключно ГК або Генеральним штабом ОНОКС.

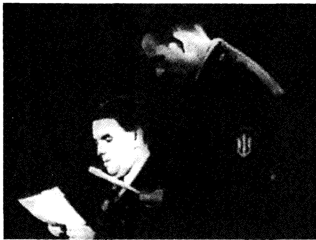

Поручик юстиції Володимир Комаринський. На лівій руці в якості відзнаки нашитий шеврон із зображенням націоналістичного тризуба

Зокрема, наказом Генерального штабу Карпатської Січі від 6 лютого звання полковника ОНОКС було присвоєно підполковнику армії УНР Сергію Єфремову. У ранг сотника переведено старшин армій УНР та УГА Леоніда Романюка, Леоніда Гуменюка, Олександра Стовбуненка-Заїченка та Аеоніда Клименка. Звання поручика на основі відповідних наказів ГК ОНОКС отримали підпоручик Іван Кедюлич, чотарі Іван Роман, Федір Тацинець, О. Карачевський (Свобода) та В. Комаринський.

Військові звання чотарів було присвоєно референту преси і пропаганди, члену Головної Команди Степанові Росоcі, референту мобілізаційного відділу та інструктору ГК, майбутньому командиру УПА Роману Шухевичу (Борису Щуці), коменданту Хустського коша Степанові Сулятицькому, Євгенові Врецьоні (Волянському), Степанові Фігурі, Василю Неболі та іншим.

Старшини Карпатської Січі читають газету «Нова свобода». Зліва направо І. Рогач, І. Роман та Ф. Тацинець

Наказом головного коменданта Карпатської Січі Д. Климпуша старшинами генерального штабу ОНОКС були призначені поручики Г. Барабаш (Петро Чорний), Іван Кедюлич, Юрій Лопатинський (Калина), Федір Тацинець та О. Карачевський (Свобода).

Існувала також практика відзначень окремих січовиків за успішну службу шляхом оголошення офіційної подяки від імені Головної Команди та присвоєння їм підстаршинських звань.

1 березня Генеральний військовий штаб Карпатської Січі видав наказ із забороною старшинам ОНОКС належати до будь-якої іншої старшинської організації або армії. Тут зазначалося, що *«старшини О.Н.О.К.С. творять **спеціяльний старшинський корпус** безпосередньо підлеглий Головній Команді»*.

Таким чином, заходи ГК та Генерального штабу Карпатської Січі з формування власних офіцерських кадрів сприяли організаційній розбудові Карпатської Січі як військового формування та заклали підґрунтя для створення збройних сил Карпатської України. Однак на середину березня в ОНОКС усе ще відчувалася гостра потреба у фахових військових спеціалістах із досвідом командної служби в регулярній армії та ведення бойових дій.

Вишколи

Важливою складовою становлення Карпатської Січі як військової сили стало проведення військової та бойової підготовки відділів ОНОКС. З цією метою субреферат вишколу інструкторсько-оборонного референту Головної Команди ОНОКС на чолі з поручиком Г. Барабашем (Чорним) видавав різного типу інструкції, обіжники, програми вишколів та навчань, яких мали дотримуватися місцеві, районні та окружні команданти під час проведення регулярних вишколів на місцях.

Військові вишколи поділялись на:

1) загальні (для рядових членів Карпатської Січі);
2) для провідників відділів та гуртків;
3) для інструкторів-підстаршин;
4) для старшин, членів Головної Команди та Ради (штабу).

До програми загального військового вишколу та виховання, затвердженої ГК Карпатської Січі, входили такі предмети:

1) фізичне виховання (зарядка і спорт);
2) стрілецький вишкіл (зброєзнавство);
3) бойовий (польовий) вишкіл;
4) стройова підготовка (впоряд);
5) вартова служба;
6) виховні науки: історія та географія України, історія українського війська, обов'язки воїна-січовика;
7) культурно-освітні предмети: загальноосвітня праця, гігієна, боротьба з неписьменністю;
8) військовий церемоніал.

У програмі загального військового виховання акцентувалося на необхідності прищеплювати січовикам любов до Батьківщини та Бога, виховувати військову дисципліну, послух та карність перед вищим командуванням, сумлінність у виконанні службових обов'язків, відданість та осо-

Інструкції
для проходження січовиками строєвої підготовки («впоряду»), видані субреферентурою вишколу Ради ОНОКС. Початок 1939 р.
З архіву СБУ

бисту відвагу, почуття товарискості, служіння українському народу та Батьківщині. Тут зазначалося: *«Січовик, це взір Українця громадянина. Він готов кожної хвилини віддати своє життя в обороні України. Вірність і послідовне здійснювання Ідеології Українського Націоналізму. Січовик є націоналістом. Найвищою честю січовика є служити для народу і батьківщини. Усі свої сили віддає до будови Української Держави на усіх її етнографічних землях»*. Також були розроблені «Інструкції впоряду» — програма проходження стройової підготовки січовиків без зброї та зі зброєю.

У першій половині січня 1939 р. місцеві та окружні команди Карпатської Січі розпочали регулярні військові вишколи з січовиками у місцевих гарнізонах та домівках Січі. За їх проведення відповідали як місцеві, районні й окружні команданти, так і спеціально призначені для цього інструктори ГК ОНОКС. На початку цього місяця Головна Команда призначила інструктором поручика Осипа Карачевського (Свобода), який отримав доручення керівництва організувати та вишколити гарнізони Карпатської Січі по всій Карпатській Україні. 12 січня поручик О. Карачевський разом із чотою у кількості 40 осіб прибув у с. Королево над Тисою, де зміг організувати січовий гарнізон (2 сотні) та провести його військовий вишкіл. У середині місяця О. Карачевського призначили комендантом 1-ї сотні Карпатської Січі в с. Королево, а поручика М. Кіштулинця — командиром 2-ї.

На початку лютого О. Карачевський уже обійняв посаду інструктора гарнізону Карпатської Січі в Іршаві. 13 лютого він організував січовий гарнізон в Іршаві, поповнивши його 23 січовиками з Хуста, і провів з ним військовий вишкіл. Одночасно тривала підготовка інструкторів, які мали надалі вишколювати місцеві відділи Карпатської Січі по селах Іршавського округу. У програму основного вишколу входили предмети: організація чот та роїв, зброєзнавство (на прикладі побудови піс-

Група-студентів добровольців
Карпатської Січі із Мукачівської торговельної академії

Січовики з с. Ясіня
у національних вбраннях на святі соборності України 22 січня 1939 р. у Хусті

толета) та вартова служба. Також проводилися бойові вишколи та заняття з кидання гранат.

1 березня 1939 р. ГК ОНОКС видала вказівку командантам гарнізонів Карпатської Січі в Королево та Іршаві з вимогою надіслати начальнику вишкільного відділу Головної Команди програму вишколу січовиків на цілий місяць. Тут зазначалося, що програма на кожен день має складатися з двох частин: бойового вишколу в полі (з 8-ї до 12-ї год) та вишколу в казармі (з 14-ї до 17-ї год). Команданти повинні були написати в Хуст, яких предметів і скількох викладачів їм не вистачає. Водночас акцентувалося на тому, що крім суто гарнізонної служби та військового вишколу січовики мають у міру можливостей надавати соціальну допомогу українському населенню та проводити культурно-освітню роботу в українських товариствах.

Світлини з вишколів Карпатської Січі

1. Огляд інструктором для вишколу на плаці Хустського коша групи добровольців, які зголосились до Карпатської Січі. Зліва — дійсні члени Карпатської Січі в уніформі

2. Відділ січовиків, який з прапорами марширує на військові вправи за місто. *Фото з архіву СБУ*

3. Січовий відділ Хустського коша на заняттях зі стросвої підготовки («впоряду») під керівництвом інструктора. Як видно на зображенні, переважна більшість січовиків не мала військових одностроїв і ходила в цивільному

1
2
3

1–2. Добровольці Карпатської Січі
в Хусті під час занять із строєвої підготовки («впоряду»). 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України».

3. Невідомий старшина Хустського коша Карпатської Січі
перед строєм січовиків. Зліва на кителі в якості відзнаки прикріплений нагрудний знак. 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України».

Вишколи відбувалися з неоднаковою інтенсивністю у різних округах та гарнізонах Карпатської Січі. Так, наприклад, у с. Ясіня Рахівського округу заняття зі стройової та військової підготовки проходили лише раз на тиждень. У Хусті, Королеві та Іршаві військові навчання відбувалися щодня. Для їх проведення у багатьох осередках Карпатської Січі просто не вистачало зброї.

Інструктор Хустського коша
Олександр Блестів (Гайдамака) в січовій уніформі.
З колекції С. Музичука

Щодо стану вишколу Хустського коша, то, за свідченнями його команданта С. Сулятицького, він *«не був вповні вдоволняючий. (...) Перш за все було багато людей, які були в Коші дуже мало часу, отже й вишкіл не можна було так скоро провести. По-друге, дуже багато січовиків мусили виконувати різного роду фізичну працю та виконувати службу, що вимагало денно 50–70 осіб»*. Хустський кіш мав хороший склад підстаршин, якого, однак, не вистачало. Обов'язки інструкторів у Хусті виконували О. Блестів (Гайдамака), поручник І. Кедюлич, сержант чехословацької армії І. Сарвадій та чотар Р. Шухевич (Борис Щука).

15 січня 1939 р. Генеральний штаб Карпатської Січі ввів посаду інспекційного старшини Хустського гарнізону ОНОКС, в обов'язки якого входило здійснювати регулярні перевірки та огляди стану Хустського коша, контролювати проведення підстаршинського інструкторського та інструкторського курсів жіночих відділів Карпатської Січі в Хусті. Під його наглядом перебували всі січові залоги столиці Карпатської України. Він мав право видавати спеціальні розпорядження обов'язкового

1. Член Головної Команди
Іван Роман звітує Головному команданту Карпатської Січі Д. Климпушу перед строєм січовиків. 2 березня 1939 р., «Січова Гостинниця», Хуст

2. Всеволод Петрів
(1883–1948) — генерал-хорунжий армії УНР, військовий історик. В роки Першої світової війни полковник Генштабу російської армії. В серпні-листопаді 1919 рр. — військовий міністр УНР в уряді Ісаака Мазепи. У 1919–1920 рр. — начальник Генштабу армії УНР. З 1921 р. в еміграції

3. Микола Капустянський
(1879–1969) — генерал-хорунжий армії УНР. За часів Директорії УНР виконував обов'язки Головнокомандуючого з військових операцій, а згодом генерал-квартирмейстра штабу армії УНР. З 1921 р. в еміграції. Один із засновників і провідних членів ОУН. Входив до складу військової референтури Проводу Українських Націоналістів (з 1933 р. — співкерівник референтури разом з генерал-чотарем В. Курмановичем). У 1930-х роках керував перевишколом колишніх старшин армії УНР і УГА у станиці ОУН неподалік Данцига (тепер м. Гданськ). В роки Другої світової війни військовий референт ОУН(м). У 1944 р. заарештований німцями у Львові. Після війни перебував в еміграції в Західній Німеччині

1	3
2	

характеру для всього Хустського січового гарнізону. На цю посаду призначили чотаря штабу Г. Барабаша (Чорного), якого потім замінив Є. Врецьона (Волянський).

Крім цього, вишколом та організацією Карпатської Січі як військового формування займались 22 офіцери чехословацької та колишніх українських армій УНР і УГА. Зокрема, в Хусті перебували генерал-хорунжі армії УНР М. Капустянський та В. Петрів.

Охорона кордону Карпатської України

Важливим напрямком діяльності відділів Карпатської Січі стала участь у захисті кордонів Підкарпатської Русі від нападів угорських та польських диверсійно-терористичних груп. Їхня спільна диверсійна акція на території Карпатської України в жовтні 1938 — лютому 1939 р. мала на меті дестабілізувати суспільно-політичне та військове становище в краї, послабити владу автономного уряду А. Волошина і тим самим підготувати ґрунт для перерозподілу територій та встановлення угорсько-польського кордону в Карпатах. Другі відділи польського та угорського генштабів координували між собою засилання на територію Підкарпатської Русі терористичних і диверсійних груп для здійснення актів саботажу, пошкодження ліній сполучень (мостів, пошти, телеграфу, залізниці, автошляхів), убивства представників місцевих оргапів влади, чеських жандармів, прикордонників, військових, поширення антиукраїнської пропаганди та підготовки ґрунту для приєднання території краю до Угорщини. Політичне керівництво угорською операцією з прилучення території Закарпаття до складу Угорщини здійснював М. Козьма, а військовими справами завідував підполковник Ш. Хомлок.

4 жовтня 1938 р. в с. Вашарошномень, що за 45 км від кордону з Підкарпатською Руссю, стали зосереджуватись угорські диверсійні формування, укомплектовані з новобранців, резервістів, добровольців-членів радикальної терористичної організації «Рондьошгардо» («Гвардії обірванців»). На середину місяця чисельність цих формувань досягла 6 тис. чоловік, які були поділені на 18 батальйонів по 300 осіб у кожному. Тут вони отримували озброєння та обмундирування, проходили військовий вишкіл і звідси закидалися через угорсько-чехословацький кордон на територію Закарпаття. Також поблизу Кішварди було створено спеціальну групу «С» під командуванням канітана С. Валеріана у складі 300 чоловік, яка складалась зі спеціалістів із підривної, диверсійно-саботажної, партизанської і терористичної роботи.

Stráž obrany státu, SOS (*з чеської* — Служба охорони держави) — підрозділи прикордонної охорони, створені розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 23 вересня 1936 р. і призначені для охорони державного кордону й територіальної цілісності Чехословацької республіки, забезпечення правопорядку, спокою та безпеки в прикордонній смузі, відбиття раптового нападу ззовні, співпраці з армійськими частинами під час оборони країни. Підрозділи SOS організовувалися у підрозділи (прапори) і комплектувалися зі службовців фінансової сторожі, державної поліції, вояків та офіцерів чехословацької армії, членів парамілітарних організацій. Станом на вересень 1938 р. у прикордонній смузі Чехословацької республіки було сформовано 31 прапор SOS загальною чисельністю до 30 тис. чол. Потреба в охороні кордонів республіки особливо загострилася в умовах наростаючої німецької загрози та проведенні диверсійно-саботажних акцій Угорщини та Польщі на території Тешинської Сілезії, Словаччини та Підкарпатської Русі у 1938–1939 рр. На території Закарпаття у 1938-му розміщувалися 30-й (Ужгород–Великий Березний) та 31-й (Хуст) прапори SOS.

Уперше появу угорських терористів на території краю зафіксували 6 жовтня 1938 р., коли угорсько-чехословацький кордон перетнула велика група в складі 450 чоловік. Однак підрозділи чехословацької прикордонної охорони (Stráž obrany státu (SOS)) та армії швидко розбили її. На територію Підкарпатської Русі зміг пробитися лише невеликий партизанський відділ у складі 70–80 чоловік. 12 жовтня цього ж року угорське керівництво закинуло на Підкарпатську Русь близько 750–800 терористів, озброєних гвинтівками, пістолетами, вибухівками та ручними гранатами. З 6 до 24 жовтня невеликі угорські диверсійні групи по 10 осіб здійснили 11 рейдів на 8 км углиб території Закарпаття, атакуючи підрозділи чехословацької армії та знищуючи об'єкти комунікації. Напади угорських терористичних груп особливо почастішали після проведення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р.

Чехословацьке військове командування було змушене тримати підрозділи фінансової сторожі, прикордонної охорони, жандармерії та армії у постійній бойовій готовності. Протягом жовтня 1938 р. — лютого 1939 р. озброєні угорські терористи постійно здійснювали напади на населені пункти Карпатської України в прикордонній смузі.

На північній ділянці кордону з 7 жовтня до початку грудня 1938-го тривала польська диверсійна операція 2-го відділу польського генштабу проти Карпатської України під кодовою назвою «Лом» під керівництвом майора Е. Харашкевича. Штаб оперативної групи розмі-

щувався у Львові при командуванні VI військового округу. До складу групи «Лом» входили дві диверсійні підгрупи: «Розлуч» та «Стрий», а також дві партизанські: «Новий» (Стрий) та «Адам» (Сянки). У спеціально організованому вишкільному таборі в Розлучі було підготовлено 7 груп («кампаній») польських диверсантів по 80 чоловік у кожній, які складалися зі спеціалістів підривної, саботажної та диверсійної роботи, резервістів польської армії, добровольців зі складу польських парамілітарних організацій («Стрілецький Союз», «Федерація союзів захисту Вітчизни», «Бойова організація Заолжя» тощо). Для вербування добровольців до складу польських диверсійних підрозділів створили спеціальний «Комітет опіки захисників Вітчизни». Водночас було сформовано 17 партизанських груп («ватаг») по 15–30 осіб, які згодом реорганізували в партії.

Співпраця польського та угорського військових керівництв у проведенні спільних диверсійно-саботажних операцій на території Закарпаття особливо активізувалася після 12 листопада 1938 р., коли було досягнуто домовленості про координацію та одночасні напади великих диверсійних груп як з півночі, так і з півдня чехословацького кордону. З початком жовтня для оперативної координації спільних зусиль при угорському генштабі перебувала місія польських офіцерів під керівництвом підполковника Й. Скшидлевського.

Уряду Карпатської України вдалося за порівняно короткий час переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів автономного краю. У зв'язку із загрозливою ситуацією на кордонах відділи Карпатської Січі разом із підрозділами чехословацької прикордонної охорони і жандармерії вже в листопаді 1938 р. активно долучилися до боротьби з угорськими та польськими диверсійно-терористичними формуваннями.

Іван Стебельський — командант січового гарнізону в с. Прислоп Волівського округу. Фото 1940 р.

У середині цього ж місяця налагодилися нормальні стосунки між комендантом волівських січовиків Степаном Фігурою та чехо-словацькими прикордонниками. Спільними зусиллями січовиків та чехів були укріплені сторожові загони в селах Торунь, Присліп, Синевирська Поляна, Майдан, Вижнє Бистре. На початку грудня за дорученням Головної Команди ОНОКС у Волівський округ для організації боротьби Карпатської Січі про-

Підхорунжий Гриць Яворів (Яворенко) — командант гарнізону січовиків у с. Вишнє Бистре Волівського округу

ти польських терористів у співпраці з чехословацькими прикордонниками виїхала група січовиків (25 осіб) на чолі з І. Стебельським. Їх зусиллями були створені січові залоги в прикордонних з Польщею селах: Майдані — під керівництвом чотаря УГА С. Гинилевича (Дубика), Вижньому Бистрому — під командуванням підхорунжого Г. Яворенка, Торуні — на чолі з Буруном та Прислопі — на чолі з І. Стебельським. Командування січовиків увійшло в контакт з командуванням чехо-словацького прикордонного загону, домовившись про співпрацю та спільну організацію боротьби проти польських диверсантів. Січовиків розділили на окремі групи по 6–7 чоловік у кожній, які зайняли оборонні позиції в горах, маючи на озброєнні всього лише одну гвинтівку, один пістолет та 6 гранат на групу.

Їхнє головне завдання полягало у проведенні розвідки з метою виявлення основних шляхів просування польських терористичних груп від кордону та здійснення проти них спільних військових операцій із чехами. Малі відділи січовиків мусили таємно переміщатися до кордону, збираючи розвідувальні дані від місцевого українського населення про місця переходу і рух польських груп на чехо-словацькій території, та організовувати дрібні засідки.

На початку грудня за дорученням ГК ОНОКС було створено гарнізон Карпатської Січі у Торуні, який став головним осередком організації боротьби січовиків проти польських диверсантів на нівночі. Районним комендантом гарнізону цього ж місяця призначили командира однієї з груп січовиків чотаря Степана

Плакат М. Бутовича, на якому зображено озброєних гвинтівками старшину та січовика в цивільному вбранні, які несуть прикордонну службу в горах. 1939 р.

Гинилевича (Дубика). Останній, за свідченням Г. Яворенка, *«зорганізував гарнізон та створив із нього справжню військову одиницю; запровадив абсолютний лад і дисципліну»*.

Наприкінці року для боротьби з польськими терористами було створено відділи Карпатської Січі і в селах Верб'яж (30 чол.), Завадка, Нижні та Верхні Верецькі (нині — Нижні та Верхні Ворота) Воловецького округу. Січовики верховинських сіл добре знали місцевість, тому їх співпраця з чехословацькими прикордонниками та армією давала хороші результати.

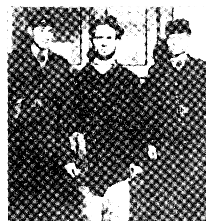

Січовики Небелюк та Сливчук привели польського терориста

Інколи відділи січовиків заходили на польську територію для збору розвідувальних даних про розташування і плани польських груп у прикордонній смузі. Так, відомо про організацію спецгрупи січовиків-розвідників у складі 35–40 чоловік на чолі з чотарем С. Гинилевичем (Дубиком), яка в прикордонній смузі займалася збором розвідувальної інформації щодо розташування на польському боці вишкільних таборів із підготовки диверсійних груп. При цьому велику допомогу в інформуванні надавало місцеве українське населення, яке активно підтримувало Карпатську Україну.

Однак рейди відділів Карпатської Січі на польську територію часом призводили до збройних інцидентів з підрозділами польського корпусу охорони кордону (КОП) і загрожували посиленням польського військового тиску на Карпатську Україну. Серед керівництва ОНОКС та членів автономного уряду існували сталі побоювання початку відкритої інтервенції Польщі проти Карпатської України. Тому для регулювання діяльності відділів Карпатської Січі в прикордонній смузі 30 січня 1939 р. Головний командант Д. Климпуш заборонив їм входити в прикордонну смугу завширшки 1,5 км від кордону та проводити там навчання зі зброєю.

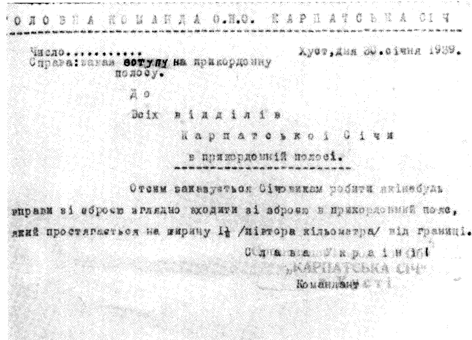

ГОЛОВНА КОМАНДА О.Н.О. КАРПАТСЬКА СІЧ

Число............ Хуст, дня 30. січня 1939.
Справа: заказ вступу на прикордонну полосу.

До
Всіх відділів
Карпатської Січи
в прикордонній полосі.

Отсим заказується Січовикам робити якінебудь вправи зі зброєю згляднo входити зі зброєю в прикордонний пояс, який простягається на ширину 1½ /півтора кільометра/ від границі.

Оборона України
„КАРПАТСЬКА СІЧ"
Командант

Наказ Головної Команди Карпатської Січі
«До всіх відділів Карпатської Січі в прикордонній полосі» з печаткою організації. 30. 01. 1939 р. *З архіву СБУ*

За польськими даними, в ході реалізації диверсійної операції «Лом» на території північних округів Карпатської України в жовтні–грудні 1938 р. польськими диверсантами було знищено або пошкоджено 1 залізничний і 12 автошляхових мостів, 1 водогінна вежа, центральне телефонне відділення та будинок пошти, у 27 місцях зірвано телефонні лінії. За оцінкою чеських дослідників, польські диверсійні та бойові акції на терито-

1. Похорон чехо-словацьких прикордонників
та карпатських січовиків, які загинули в сутичці з польськими диверсантами на Волівеччині. Кінець 1938 р.

2. Траурна процесія
з с. Вишній Студенний Волівського округу під час похорону загиблих чехо-словацьких прикордонників та карпатських січовиків. Кінець 1938 р.

3. Міст в Торуні,
підірваний польськими терористами. 1938 р.

4. Будинок чехо-словацької прикордонної варти,
пошкоджений внаслідок диверсії угорських терористів поблизу м. Мукачево. 1939 р.

1	3
2	4

рії Підкарпатської Русі в 1938-му були значно результативнішими за угорські.

Активною була й участь січовиків у боротьбі з угорськими терористичними формуваннями. Нерідко проводилися спільні бойові операції підрозділів SOS та відділів Карпатської Січі зі знешкодження угорських терористів і диверсантів. Одна з них завершилася розгромом групи Йозефа Према. Така сама доля спіткала угрупування Ернеста Берзевітці. Було взято в полон 24 старшин, 62 підстаршин і понад 200 рядових терористів. Свідченням масовості угорських терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокурато-

рією у Великому Бичкові, який знаходився поблизу угорського кордону, станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів. А 3 січня цього ж року великобичківські січовики під керівництвом районного команданта поручника П. Волощука навіть затримали двох шпигунів — Андрія Бойду та римо-католицького священика з Румунії, які мали намір переслати в Будапешт прохання про приєднання Закарпаття до складу Угорщини.

Ефективна співпраця у боротьбі з угорськими терористами спостерігалась у другій половині лютого між відділами Іршавського окружного гарнізону Карпатської Січі під командуванням чотаря Ю. Шпильки та поручика О. Карачевського (Свободи) і чехо-словацькою жандармерією поблизу с. Загаття. Як згадував О. Карачевський, *«Після приходу січовиків Іршавського гарнізону всяка акція терористів відразу притихла. Більше як тиждень допомагали січовики жандармерії, скріплюючи їх стежі вдень і вночі та перешукуючи довколишні ліси»*.

Загалом станом на 10 лютого 1939 р. відділи Карпатської Січі взяли участь у 22 боях і сутичках з угорськими терористами на території Карпатської Україии.

Незважаючи на планомірність і систематичність у здійсненні випадів мадярських терористичних груп на територію Закарпаття, угорська диверсійно-саботажна операція не принесла очікуваних результатів. У період існування автономної Карпатської України тут так і не вибухнуло угорське повстання, на яке покладало великі сподівання угорське керівництво, розраховуючи, що воно стане приводом для початку введення угорських військ на територію краю. Зазнала фіаско і польська диверсійна акція, припинена польським командуванням ще 28 листопада 1938 р.

Озброєння

Найбільшою проблемою, яка постала перед Карпатською Січчю як військовою організацією від самого початку її заснування, була відсутність зброї, необхідної для захисту від нападів терористів, підтримки громадського порядку та спокою в Карпатській Україні, проведення бойових вишколів. Олег Кандиба (Ольжич), культурний референт ОУН та представник Проводу українських націоналістів при уряді А. Волошина згадував: *«Брак зброї був взагалі найболючішим питанням Січі. Без неї вона була не військовою, а тільки спортово-виховною організацією»*. П. Стерчо також писав, що *«січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділяється їм зброя для служби безпеки»*.

Головна проблема полягала в тому, що згідно з чинним чехословацьким законодавством право носити зброю мали лише військовослужбовці чехословацької армії, фінансової сторожі та прикордонної охорони, співробітники органів державної безпеки та поліції. Карпатська Січ як військова організація автономного краю формально не мала права на зброю, однак, засновуючись для захисту кордонів Карпатської України, вона була змушена вести збройну боротьбу з угорськими та польськими терористами.

Для надання допомоги чехословацьким прикордонникам і жандар-

Магазинна гвинтівка системи Манліхера
зразка 1895 р. калібру 8 мм, багнет з піхвами, пачка набоїв та подвійні сумки до них (по дві пачки у відділенні). Довжина — 127,2 см, вага — 3,65 кг. Позитивні якості гвинтівки: невелика вага, легкий багнет, хороші балістичні якості, велика скорострільність та простота у використанні. Негативні: застаріла конструкція патрона (великий калібр), не зовсім зручний запобіжник та складна збірка затвору.

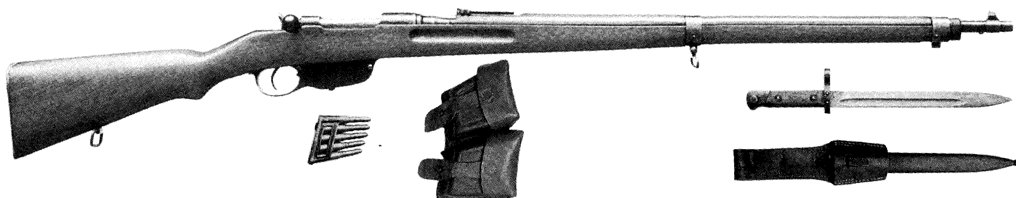

Глінкова гвардія (слов. Hlinkova garda) — напіввійськова організація Глінкової Словацької Народної партії в 1938–1945 рр. Свою назву отримала на честь засновника і лідера партії, «духовного батька» словацького народу католицького священика Андрія Глінки (1864–16.08.1938). Створена 8 жовтня 1938 р. для забезпечення внутрішньої безпеки та правопорядку в автономній Словаччині на чолі з Каролем Сидором. Декрет уряду Й. Тісо від 29.10.1938 р. проголосив Глінкову гвардію єдиною організацією, в якій словацька молодь могла проходити парамілітарний вишкіл. Цим самим було оформлено правовий статус цієї організації в автономному краї.

мерії у боротьбі проти диверсантів, чехословацьке командування спочатку видало 10 пістолетів, а після влиття чехословацьких «Народних Гвардій» у структуру Карпатської Січі в листопаді 1938-го у її розпорядження надійшло ще 10 гвинтівок австрійської системи Манліхера. У с. Ясіня Рахівського округу відділ Карпатської Січі для проведення бойових вишколів мав 30 таких гвинтівок. Десять вдалося роздобути січовикам у с. Буштино. Певну частину зброї організація здобула під час боїв з польськими та угорськими терористами в прикордонній смузі. Так, зокрема, озброїлися січові гарнізони в Торуні та Ставному.

Однак цього явно не вистачало для виконання Січчю поставлених перед нею завдань. Ситуацію красномовно передав у спогадах комендант однієї з найбільш забезпечених частин Карпатської Січі Хустського коша поручник С. Сулятицький: *«Я ще не бачив ніколи в житті такої жадоби зброї та однострою між людьми, яка була тоді в Коші. Багато коштувало мені праці переконувати та впевнювати січовиків, що на всіх прийде черга та що нараз все те неможливе»*.

Слід зазначити, що автономний уряд Карпатської України не приділяв достатньої уваги озброєнню та розбудові Карпатської Січі як військового формування. Фактично організація існувала тільки на базі власного Статуту, а її правовий статус не був закріплений у жодному законі чи розпорядженні автономного уряду, як, наприклад, статут Глінкової гвардії у сусідній Словаччині.

Самозарядний 7,65 мм пістолет CZ зразка 1927 р., розроблений інженером фірми «Чеська Збройовка» Ф. Мишкою. Перебував на озброєнні чехословацької поліції, служби безпеки та охорони. Пістолет мав магазинний запобіжник, встановлений на рукоятці з лівої сторони. Калібр — 7,65 мм, початкова швидкість кулі — 274 м/с, вага без патронів — 0,2 кг, довжина — 159 мм, об'єм магазина — 8, прицільна дальність — 50 м. Чехословацька жандармерія передала відділам Карпатської Січі декілька пістолетів даної моделі

Едмунд Бачинський
(1880–1945) — міністр внутрішніх справ автономного уряду Підкарпатської Русі. У міжвоєнний період один із лідерів москвофільства на Закарпатті. У 1929–1938 рр. обирався сенатором Чехословацького парламенту від аграрної партії

Озброєння Карпатської Січі спочатку гальмував міністр внутрішніх справ автономного уряду Е. Бачинський. 30 листопада 1938 р. його звільнили з цієї посади. Уряд Карпатської України запропонував федеральному уряду 6 кандидатур на його місце, однак Прага не поспішала, і фактично до середини січня 1939-го посада міністра МВС в уряді А. Волошина залишалася вакантною. У столицю Чехо-Словаччини до голови федерального уряду Е. Берана почали приїжджати претенденти на цей пост. Головна Команда ОНОКС відрядила в Прагу свого кандидата С. Росоху, але цей візит не приніс бажаних результатів.

13 січня Головна Команда Карпатської Січі звернулася до уряду А. Волошина з проханням передати їй зброю, вилучену в мирного населення, яка перебувала у розпорядженні окружних урядів та судів. Також керівництво ОНОКС просило дозволу прем'єра закупити певну кількість зброї для відділів Січі, мотивуючи це тим, що *«забезпечення порядку Карпатської України може заручити лише Озброєна Карпатська Січ»*, а *«вишколення та виконування служби Січовиками є можливе лише тоді, коли січовики будуть озброєні»*. Однак автономний уряд свідомо зволікав із відповіддю, побоюючись загострення відносин із чехо-словацьким командуванням, яке різко виступало проти озброєння Карпатської Січі. Прем'єр о. А. Волошин розумів усю складність зовнішньополітичного становища Карпатської України і покладав великі сподівання на допомогу чехо-словацької армії щодо оборони території краю. Зокрема він підтримував хороші стосунки з командиром 12-ї піхотної дивізії чехословацької армії, яка дислокувалась на Закарпатті, бри-

Лев Прхала
(1892–1963) — генерал армії. В 1914–1917 рр. воював в австро-угорській армії на східному фронті. 1917 р. потрапив в російський полон. Під час громадянської війни в Росії командував 8-им чеським стрілецьким полком у Владивостоці, який воював проти більшовиків, очолював уральський фронт. У 1919 р. командир 3-ої чехословацької дивізії, входив до складу вищого командування об'єднаних білих військ на території Сибіру. В 1921 р. емігрував до Франції та Чехословаччини. У 1925–1931 рр. — командир 12-ої чехословацької піхотної дивізії в Ужгороді. 1931–1933 рр. — начальник генштабу чехословацької армії. 1933–1938 рр. — командир 3-ої армії. З 16 грудня 1938 р. до 15 березня 1939 р. — командувач всіх чехословацьких військ на території Закарпаття. 6–14 березня 1939 р. — за призначенням президента Чехо-Словаччини Е. Гахи обіймав посаду міністра внутрішніх справ, фінансів та комунікації в автономному уряді А. Волошина

гадним генералом Олегом Сватком. А. Волошин неодноразово пропонував йому взяти всю справу оборони території краю в свої руки. Той формально погоджувався, однак цілком залежав від волі вищого армійського командування у Празі.

Контрпропагандистський плакат Карпатської Січі, випущений проти призначення Л. Прхали третім міністром в уряді А. Волошина. Січень 1939 р.
Фото з Державного архіву Закарпатської області

Тим часом, 16 січня, президент Чехо-Словаччини Е. Гаха без згоди автономного уряду Карпатської України, порушуючи пункти конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі від 22 листопада 1938 р., призначив міністром внутрішніх справ Карпатської України генерала армії русофіла Лева Прхалу. Це рішення федеральної влади уряд А. Волошина розцінив як втручання у внутрішні справи автономного краю і прояв централізаторських тенденцій у політиці Праги стосовно Закарпаття.

Цього ж дня відділ пропаганди ГК Карпатської Січі разом з Українською Центральною Народною Радою випустив листівку із закликом до жителів міст і сіл Карпатської України організовувати акції протесту проти рішення уряду Праги. Пропонувалося прийняти резолюцію з вимогами відкликання Л. Прхали з посади третього міністра автономного уряду, проведення українізації адміністративного апарату, жандармерії та фінансової охорони на території краю, негайного перекидання всіх українських вояків, нідстаршин і старшин чехо-словацької армії на територію Карпатської України для формування *«територіальної армії»* з українським командуванням.

У багатьох населених пунктах Карпатської України пройшла хвиля античеських демонстрацій та мітингів, які переросли в масові акції протесту проти призначення чеського генерала українським міністром. Відділи Карпатської Січі взяли активну участь у проведенні античеських зібрань та акцій по всій території Карпатської України. Уже 17 січня у Хусті пройшла велелюдна демонстрація. Перед «Січовою гостинницею» відбувся мітинг. З балкона виступали Ф. Ревай, М. Бращайко, Д. Климпуш, І. Роман та І. Кедюлич. Античеські демонстрації січовиків перетворились у масові мітинги під гаслами «Січі –зброю!».

Через два дні, 19 січня, Л. Прхала в супроводі бронемашин приїхав до Хуста, а наступного — прибув до будинку уряду, який охороняли січовики. А. Волошин заявив генералу про неможливість співпраці. На це Л. Прхала відповів, що не очікував труднощів, з якими зіштовхнув-

Управління державної поліції — центральний орган української поліції при уряді А. Волошина, створений наприкінці жовтня 1938 р. для особистої охорони прем'єр-міністра та членів уряду Підкарпатської Русі, забезпечення безпеки та правопорядку в автономному краї. Її директором став капітан Ю. Білей. За своєю структурою українська державна поліція поділялася на таємну (політичну) та уніформенну. Першу очолював капітан Пановський, і вона мала в своєму складі паспортний та кримінальний відділи. Паспортний видавав громадянські паспорти, дозволи на виїзд за кордон і в'їзд на територію автономного краю. Кримінальний відділ займався боротьбою з кримінальними та політичними злочинцями, здійснював слідчі дії. Уніформенна поліція на чолі з поручиком В. Романчуком охороняла урядові будівлі та інші важливі державні об'єкти, чергувала та патрулювала на вулицях Хуста. Крім цього, вона виконувала допоміжну функцію при політичній поліції і залучалася до здійснення облав, арештів та обшуків. У лютому–березні 1939-го, за підрахунками істориків, до української державної поліції Карпатської України записалося 278 чоловік. Головна діяльність поліції зводилася до боротьби проти угорських агентів та провокаторів на території краю.

ся, а тому повертається до Праги з проханням до уряду звільнити його з цієї посади. 31 січня в результаті досягнутого компромісу між Хустом і Прагою Л. Прхала приступив до виконання обов'язків міністра комунікацій в уряді Карпатської України.

29 січня цього ж року Головна Команда ОНОКС видала декларацію на адресу уряду А. Волошина, в якій висловила підтримку його позиції у конфлікті з Прагою. Також від уряду вимагалося добитися ліквідації чехо-словацької жандармерії та фінансової сторожі на території автономного краю і передання виконання їх функцій та усю зброю Карпатській Січі. Однак автономний уряд, на маючи достатніх для цього повноважень і побоюючись загострення конфлікту з федеральним урядом, відмовився надати допомогу Карпатській Січі в озброєнні.

Член допоміжної січової поліції (з синьо-жовтою пов'язкою на лівій руці) та чеський жандарм на вулиці м. Хуста. 1939 р.

Це змусило керівництво Карпатської Січі до пошуку інших шляхів для забезпечення відділів Карпатської Січі зброєю. У Хусті виділили 60 січовиків, якими командував поручик Штефуца, для допомоги українській державній поліції, сподіваючись таким чином забезпечити їх вишколом та

зброєю. Водночас керівництво організації вирішило самовільно викрасти частину зброї зі складів чехо-словацької жандармерії в Хусті. Акція відбувалася в ніч з 3 на 4 лютого, проте на вимогу прем'єр-міністра А. Волошина зброю довелося повернути.

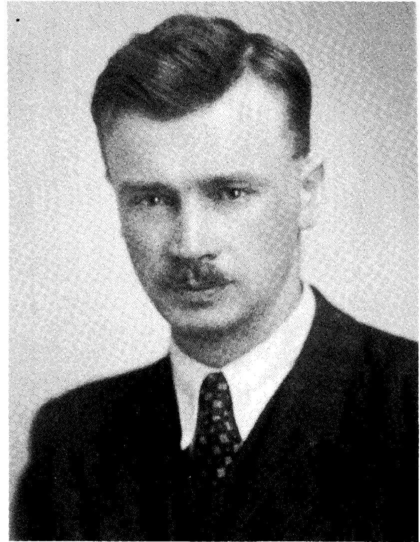

Олег Кандиба (Ольжич)
(08.07.1907–10.06.1944) — визначний націоналістичний діяч. 1929 р. закінчив Карлів університет у Празі, археолог. З 1929 р. культурний референт проводу ОУН (ПУН). У 1938–1939 рр. офіційний представник ПУНу при автономному уряді А. Волошина в Хусті. 1941–1944 рр. — керівник підпілля ОУН(м) на території України. Восени 1941 р. брав участь у створенні Української Національної Ради в Києві. У травні 1944 р. заарештований німецьким гестапо у Львові. Загинув 10.06.1944 р. в концтаборі Заксенхаузен

Відомо про ще один випадок викрадення зброї. Вночі з 10 на 11 березня Роман Шухевич (Борис Щука) разом із Юрком Лопатинським (Калиною) з допомогою вартового відділу Січі викрали близько 100 гвинтівок, 40 пістолетів і 3 коробки з 25 тисячами набоїв. Усю здобуту зброю було вивезено за 15 км від Хуста і видано січовикам на конспіративне переховування. Про цю операцію було одразу повідомлено генералові Л. Прхалу, який через начальника чехо-словацької жандармерії у Хусті підполковника Ваку поставив вимогу А. Волошину повернути вкрадене. Щоб не загострювати ситуації, прем'єр-міністр видав наказ директорові української поліції сотнику Ю. Білею протягом однієї доби повністю вирішити справу з поверненням зброї. Було зібрано нараду старшин Карпатської Січі на чолі з О. Кандибою (Ольжичем), на якій вирішено виконати розпорядження прем'єра. Обоє учасників отримали наказ зникнути з міста з огляду на загрозу арешту чехо-словацькою жандармерією.

Певні заходи з організації озброєння Карпатської Січі здійснював Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. Восени 1938 р. питанням збирання зброї для відділів ОНОКС активно займалися рядові члени ОУН.

Активну роботу в цьому напрямку проводив, зокрема, Роман Шухевич, якому до грудня 1938-го вдалося роздобути чимало легкої зброї, різні військові навчальні матеріали та підручники. Після переходу на Закарпаття він за дорученням шефа штабу ОНОКС М. Колодзінського у січні–лютому 1939-го часто від'їжджав до Праги, Відня, Берліна, Львова, де зустрічався із представниками ПУНу, намагаючись заручитися їхньою підтримкою у справі здобуття зброї та задля налагодження фінансової допомоги від української заокеанської еміграції Карпатській Україні.

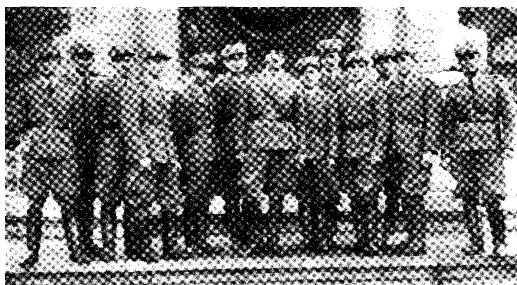

1. Січова делегація у Відні
на Гельденплац біля будівлі австрійського рейхстагу. В центрі ряду в папасі стоїть Головний командант Д. Климпуш. Позаду нього з правого боку організаційний референт ПУНу Я. Барановський (Лімницький) та Роман Шухевич (Борис Щука) (зліва). Січовики озброєні сталевими кортиками, прикріпленими до шкіряного ременя зліва. 16 січня 1939 р.

2. Фотографія групи січовиків
зблизька біля австрійського парламенту. 16 січня 1939 р.

15 січня відбулася поїздка делегації Карпатської Січі у складі 14 осіб на чолі з Головним командантом Д. Климпушем до Відня. Наступного дня січовики оглянули місто, відвідали будівлю австрійського парламенту, Національний музей, царський двір (Шонебург) та фірму Мейр. Використовуючи нагоду — перебування в Австрії, — члени командування Карпатської Січі намагалися таємно закупити зброю для потреб організації, однак невдало. 17 січня січова делегація, отримавши телеграму із Хуста про призначення Л. Прхали міністром автономного уряду, була змушена терміново повернутися в Карпатську Україну. Для придбання зброї для Січі в середині лютого в Берлін їздив також заступник коменданта ОНОКС Іван Роман. Однак ця поїздка також не принесла результатів.

У середині цього ж місяця Р. Шухевич, перетнувши кордон, навідався у Львів, де зумів домовитися з головою Центросоюзу Ю. Шепаровичем про надання фінансової допомоги Карпатській Січі. Той обіцяв виділити необхідну суму, щоб закупити зброї для 15 тис. січовиків, а саме: гвинтівки, автоматичні пістолети, легкі й важкі скорострілі (кулемети), гранатомети, ручні гранати, зенітну зброю і 2 гармати. Проте реалізації цього багатообіцяючого та, без сумніву, важливого проекту завадила консервативна політика ПУНу, керівництво якого через зв'язкових заборонило Центросоюзу надавати будь-яку допомогу Карпатській Україні, пояснюючи це тим, що, мовляв, Закарпаття *«усім необхідним вже забезпечене»*.

План закордонного проводу ОУН закупити на гроші, зібрані від українських установ еміграції, 6 тис. гвинтівок для відділів Карпатської Січі Ріко Ярий (Карпат), представник ОУН у Німеччині, провалив.

Попри невеликі поставки зброї та амуніції, які зусиллями окремих крайовиків-підпільників всупереч забороні закордонного проводу ОУН нелегально переправлялися із Польщі на Закарпаття, відділи Карпатської Січі

Кишеньковий пістолет FN Browning зразка 1906 р., призначений для самооборони. Інша назва — «дамський пістолет». Завдяки компактній конструкції пістолет був досить зручним у використанні. Калібр — 6,35×15,5 мм, довжина — 114 мм, ширина — 24 мм, висота — 78,5 мм, маса без патронів — 380 г, об'єм магазина — 6 патронів. Використовувався в озброєнні відділів «Жіночої Січі».

напередодні угорського нападу були погано озброєні та не готові до тривалого опору регулярним військам. Тому проблема здобуття зброї й надалі залишалася дуже актуальною і вкрай важливою.

Загалом, за даними О. Кандиби (Ольжича), Головна Команда Карпатської Січі *«встигла закупити потай, приватно з різних джерел коло 200 револьверів, головно калібру 6,35 та три машинові пістолети з невеликою кількістю набоїв. З цього разом із згадуваними 10 рушницями складалось усе озброєння Січі, з якими вона вступила в грядущі події»*. Січовики Хустського коша мали 10 гвинтівок австрійської системи Манліхер, 3 автоматичні пістолети, 50 пістолетів та кілька ручних гранат. До гвинтівок було всього 25 набоїв, а до пістолетів — 2,5 тисячі.

Відсутність зброї у Карпатської Січі стала головною перешкодою на шляху до її організаційної розбудови, вишколу особового складу та перетворення із військової організації на справжні збройні сили Карпатської України. Серед головних причин цієї ситуації варто виокремити такі:

1) відсутність у Карпатській Україні власної правової бази діяльності Карпатської Січі як військового формування автономного краю;
2) негативне ставлення чехо-словацького військового командування до проблеми озброєння відділів ОНОКС;
3) відсутність цілеспрямованої політики автономного уряду А. Волошина у ситуації з озброєнням Карпатської Січі;
4) невдачі української еміграції та ОУН у справі здобуття зброї для Карпатської Січі за кордоном.

Усі ці фактори привели до того, що у вирішальний момент початку угорської інвазії Організація Народної Оборони «Карпатська Січ», незважаючи на чисельність (10–15 тис. чол.), через відсутність зброї практично виявилася нездатною чинити тривалий збройний опір частинам угорської регулярної армії. Зброю довелося захоплювати за надзвичайно короткий проміжок часу у відступаючих частин чехо-словацької армії. Усе це врешті привело до кривавої трагедії Карпатської України та її захисників.

Самозарядний бельгійський пістолет Браунінга моделі 1910 р.
Калібр — 7,65×17 мм, вага без патронів — 590 г, довжина — 153 мм, об'єм магазину — 7–6 патронів. Один із найбільш поширених видів пістолетів. Був прийнятий на озброєння в арміях і поліційних формуваннях ряду країн світу. Цей вид пістолета носили на поясі старшини Карпатської Січі

Уніформа та відзнаки

Питання військового обмундирування та особливості відзнак Карпатської Січі як військового формування Карпатської України на сьогодні залишається одним із найменш вивчених аспектів її діяльності. Слід звернути увагу: керівництво ОНОКС, попри те, що Карпатська Січ не була регулярною армією, намагалось одягати своїх членів в однострій з характерним кроєм, елементами спорядження та знаками розрізнення.

Відповідно до статуту ОНОКС, затвердженого міністерством внутрішніх справ уряду Підкарпатської Русі 10 листопада 1938 р., право носити однострій та відзнаки мали лише дійсні члени організації, які після 3-місячного військового вишколу і складення січової присяги отримали спеціальний документ — *«січову виказку»*.

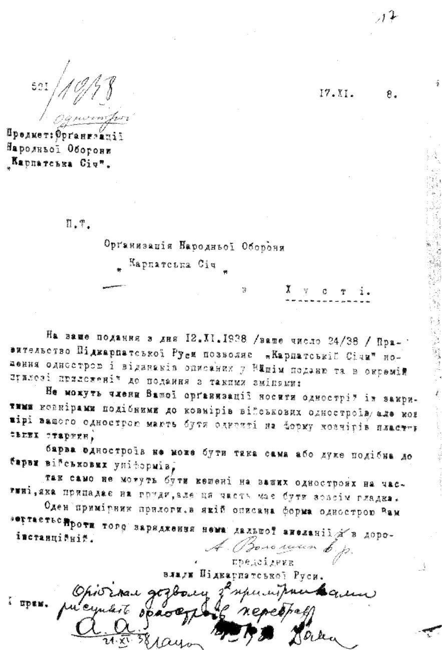
521/1938

17.XI. 8.

Предмет: Організації Народньої Оборони „Карпатська Січ".

П.Т.

Організація Народньої Оборони „Карпатська Січ"

в Хусті.

На ваше подання з дня 12.XI.1938 /ваше число 24/38 / Правительство Підкарпатської Руси позволяє „Карпатській Січи" ношення однострою і відзнаків описаних у Вашім поданю та в окремій приложені до подання з такими змінами:

Не можуть члени Вашої організації носити однострій із закритими ковнірами подібними до ковнірів військових одностроїв, але ковнірі вашого однострою мають бути одкриті на форму ковнірів пластунських старших,

барва одностроїв не може бути така сама або дуже подібна до барви військових уніформів,

так само не можуть бути кешені на ваших одностроях на частині, яка припадає на груди, але ця часть має бути зовсім гладка.

Оден примірник прилоги, в якій описана форма однострою Вам вертається. Проти того зарядження нема дальшої апеляції й в дорозі інстанційній.

А. Волошин в.р.
предсідник
влади Підкарпатської Руси.

Затвердження прем'єр-міністром А. Волошиним уніформи та відзнак Карпатської Січі. 17.11.1938 р.
З Державного архіву Закарпатської області

12 листопада цього ж року Головний комендант ОНОКС Д. Климпуш підготував проекти одностроїв і відзнак рядового та старшинського складу Карпатської Січі і надіслав їх на затвердження міністерству внутрішніх справ автономного уряду. У трьох додатках («А», «Б», «В») подавалися малюнки-проекти уніформи та відзнак ОНОКС. Основним кольором однострою був сіро-зелений. У додатку «А» містилися проекти шапки-«мазепинки», кителя, сорочки, плаща, штанів і чобіт рядового та старшини. У додатку «Б» — відзнаки на шапці та рукавах для гурткового, провідника, кошового, члена Ради, чле-

на Команди, команданта. У додатку «В» — проекти відзнак для старшого січовика, десятника, чотаря, сотника й отамана.

Розглянувши звернення Головного команданта Карпатської Січі, 17 листопада 1938 р. прем'єр-міністр А. Волошин дозволив членам Карпатської Січі носити формений однострій та відзнаки, внісши певні зміни. Зокрема, А. Волошин заборонив носити однострій із закритими комірами, схожими на військові однострої чехословацької армії, зазначивши натомість, що коміри уніформи січовика мають бути відкритими, як у формі пластунських старшин. Також прем'єр відзначав, що колір одностроїв не може бути таким самим або схожим на колір військових одностроїв. Заборонено було й кишені на грудній частині уніформи січовика. Як бачимо, однострій Карпатської Січі за кроєм та кольором мав суттєво відрізнятися від уніформи чехословацької армії.

Згодом відзнаки у формі прямокутних смужок різного кольору на шапці та рукавах було замінено зірочками на знімних погонах, що надало уніформі Карпатської Січі більш військового характеру. Погони обшивалися золотистими кантами і вирізнялися формою. Окрім цього, було розширено систему військових звань, що більше відповідало стандартам військової структури.

Уперше січовики з'явилися в уніформі на Першому з'їзді Карпатської Січі в Хусті 4 грудня 1938 р. Уніформа Карпатської Січі увібрала в себе елементи однострою чехословацької армії, пластунського одягу та мундирів українських військових формувань періоду Визвольних змагань 1917–1921 рр. (легіону УСС, армій УНР та УГА). Водночас вона мала ряд особливостей, які кардинальним чином відрізняли її від мундирів інших українських збройних формувань у XX ст.

У Карпатській Січі існував чоловічий та жіночий військові однострої. Елементами військової уніформи рядового січовика були: шапка-«мазепинка», світла сорочка із темною краваткою, кітель з відкритим коміром із бавовняного сукна захисного сіро-зеленого (інколи сіро-голубого) кольору, шкіряний ремінь, штани-галіфе з широким верхом, які носилися разом з обмотками, плащ (шинель) та черевики. На нижній частині кителя — дві великі кишені. Відкритий комір та сорочка з краваткою надавали уніформі Карпатської Січі досить елегантного й акуратного вигляду, сформувавши цілком оригінальний і самобутній тип військового однострою в історії українських військових формувань у XX ст. Шапка-«мазепинка» відрізнялася від аналогічних головних уборів українських збройних формувань та парамілітарних організацій першої третини XX ст. більш довгим навушником та шкіряним ремінцем із двома пряжками, який закріплювався зверху шкіряного або лакованого дашка. Замість кокарди до шапки пришивали синьо-жовту стрічку.

Головний командант Д. Климпуш полюбляв носити козацьку шапку із шликом або шапку-папаху й лише інколи одягав шапку-«мазепинку». Під час боїв проти угорської армії в березні 1939-го із захисною метою січовики використовували захоплені у чехо-словацької армії шоломи VZ 32, які одягали поверх шапки-«мазепинки».

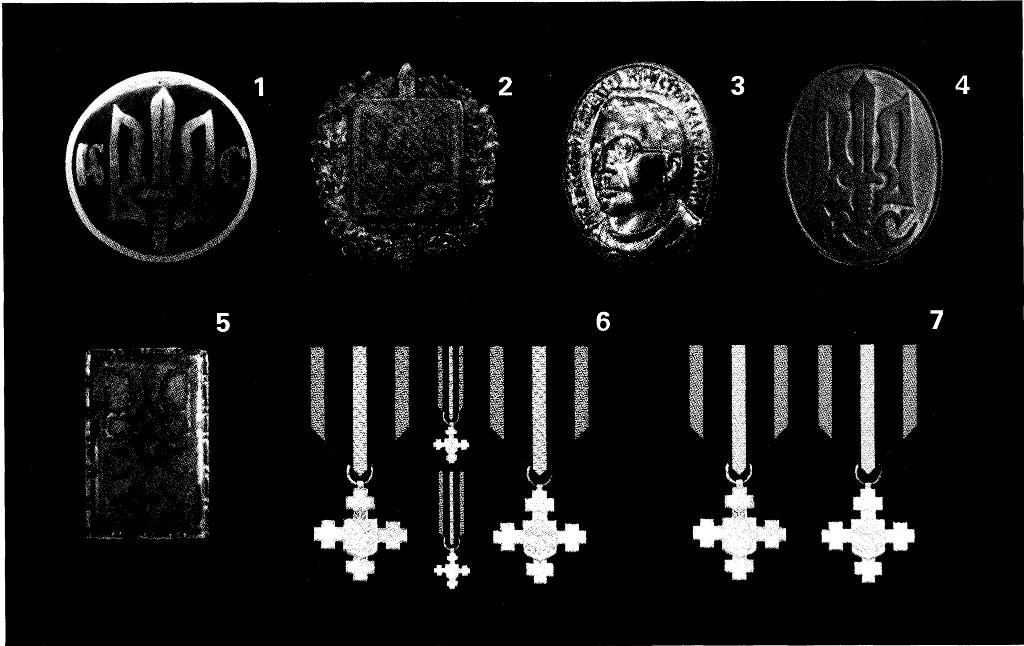

1. Нагрудний знак «Карпатська Січ» з націоналістичним тризубом.
Фото з архіву ОУН у Києві

2. Нагрудний знак «Карпатська Україна — Січ».
Фото з архіву ОУН у Києві

3. Нагрудний знак «Доктор Августин Волошин — прем'єр-міністр Карпатської України».
Фото з архіву ОУН у Києві

4. Нагрудний знак «Карпатська Січ» з націоналістичним тризубом.
Фото з архіву ОУН у Києві

5. Нагрудний знак з ініціалами «К. У.» знизу та «С. С.» зверху — «Карпатська Січ — Слава Україні».
Фото з архіву ОУН у Києві

6. Хрест карпатських січовиків,
випущений 1969 р. Центральним Проводом Братства Карпатських Січовиків у Торонто (голова — д-р Степан Росоха) з нагоди 30-ї річниці від дня проголошення незалежності Карпатської України. Хрест був срібного кольору і мав усталену на території Закарпаття до початку XX ст. форму символічного позначення тризуба (з перехресними рисками) з розташованим посередині щитом. Розміри хреста — 40 мм×40 мм, ширина стрічки — 40 мм з срібною смужкою посередині на синьому тлі та двома золотими смужками по боках. На аверсі щита хреста зображений краєвий герб Закарпаття з гербом Карпатської України зверху (тризуб св. Володимира Великого із хрестом на середньому зубі). На реверсі надпис: «Карпатська Січ 1938–1939» та зображення шапки-«мазепинки». Автор проекту хреста: Д-р Юрій Подлуський

7. Аверс та реверс мініатюри хреста карпатських січовиків.
Фото з архіву ОУН у Києві

1. Рядовий Карпатської Січі
1938–1939 рр.

Уніформа Карпатської Січі сформувалась в перші місяці після заснування організації. Головною вимогою, яка висувалась до проекту січового однострою під час його створення, була кардинальна відмінність від кольору, особливостей крою та системи відзнак мундирів чехословацької армії.
З іншого боку, уніформа Карпатської Січі мала відбити в собі національну традицію в способі обмундирування та знаках розрізнення українських військових формувань та парамілітарних організацій першої ▸

▸ третини XX ст. Увібравши в себе чимало елементів із мундирів інших регулярних армій, напіввійськових організацій та українських військових формацій попереднього періоду визвольних змагань, однострій ОНОКС набув цілком самостійного та неповторного вигляду.

До складу комплекту уніформи рядового січовика входили: шапка-«мазепинка» з шкіряним або лакованим дашком, до якої прикріплювався шкіряний ремінець з двома пряжками, відкритий китель, виготовлений з якісного бавовняного сукна сіро-зеленого кольору, світла сорочка з темною краваткою, шкіряний ремінь з пряжкою, штани типу галіфе з широкою верхньою частиною, обмотки та шкіряні черевики. Відзнакою на «мазепинці» виступала синьо-жовта стрічка, яка пришивалась спереду шапки. Через нестачу обмоток багато січовиків ходило в чоботах. У зв'язку з тим, що Карпатська Січ формувалась в холодний період року (листопад–перша половина березня), дуже часто рядові і старшини одягали під низ кителя цивільні жилетки або кофти з відкритим коміром для утеплення.

До верхнього одягу входила сіро-зелена шинель чехословацького крою з відкритим коміром. Однак через нестачу шинелей рядові січовики переважно носили куртки та пальто цивільного крою. На озброєнні в січовика була чехословацька гвинтівка VZ-24 з шістьма підсумками для набоїв, які кріпились по три спереду ременя. До комплекту спорядження входила також сумка з харчами, яка одягалась через плече

2. Кулеметник Карпатської Січі
1939 р. Початок наступу угорської армії проти незалежної Карпатської України у березні 1939 р. поставив перед командуванням збройних сил молодої держави необхідність якнайшвидшого здобуття зброї, амуніції та спорядження від відступаючих частин чехо-словацької армії для озброєння власних відділів. У результаті проведення масштабної акції із роззброєння чеських вояків і захоплення деякої частини військового майна на залишених складах чехо-словацької армії у населених пунктах Карпатської України, відділи Карпатської Січі змогли частково озброїтись для оборони проти наступаючих угорських військ.

Кулеметник Карпатської Січі одягнутий в стандартний комплект уніформи рядового січовика з сіро-зеленою шинелю. На озброєнні — трофейний легкий кулемет VZ-26/30 з декількома маленькими підсумками і однією сумкою для набоїв. Для захисту голови використовувався чехо-словацький шолом модифікації VZ 32. До комплекту спорядження входила також сумка з харчами

3. Член Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі
1939 р.

На початку 1939 р. у структурі ОНОКС поруч з чоловічими стали формуватись жіночі відділи Карпатської Січі. Члени «Жіночої Січі» виконували різноманітні за своїм характером завдання: від національно-культурної діяльності і санітарної служби до розвідки і роботи по забезпеченню зв'язку між організаційними осередками Карпатської Січі.

В цей же час сформувалась уніформа «Жіночої Січі». Головним її елементом був відкритий кітель, виготовлений з високоякісної бавовни сіро-зеленого кольору з двома кишенями знизу та шкіряним ременем. Світла сорочка з темною краваткою надавали січовичці елегантного вигляду. До комплекту однострою також входили шапка-«мазепинка» без дашка, яку спереду прикрашали синьо-жовтою стрічкою, бавовняна спідниця нижче колін, колготи та туфлі. Дуже часто елементи уніформи замінювались частинами традиційного жіночого одягу того часу, наприклад вишитою сорочкою, юбкою чи кофтою цивільного крою.

На відмінну від чоловічих жіночі відділи Карпатської Січі не послуговувались військовими званнями і не мали рангових розрізнень. Єдиною відзнакою, яка відрізняла вищих за посадою січовичок від рядових учасниць «Жіночої Січі», була шкіряна портупея, яка прикріплювалась до поясного ременя.

У зв'язку з тим, що в «Жіночій Січі» ще більше, ніж в чоловічих відділах Карпатської Січі, відчувалась нестача повного комплекту уніформи, більшість січовичок ходило в цивільному вбранні, або використовували лише окремі елементи військового однострою (шапки-«мазепинки», юбки, сорочки з краваткою чи кітель). Під час проведення урочистих заходів (з'їздів, зібрань та маніфестацій) жіночі відділи, які не мали уніформи, відповідно до інструкцій керівництва, одягались в цивільний одяг однорідного складу

4. Поручик Карпатської Січі
1938–1939 рр.

Старшинський однострій ОНОКС мав свої характерні особливості. Відзнаками старшин слугували шкіряна портупея, прикріплена до поясного ременя, і тонкі жовті галуни на кінчиках навушників «мазепинки». Поряд з цим часто також використовували сині ромбики з жовтими кантами, розміщеними на кутах верхніх складок коміра кителя та шеврони із зображенням націоналістичного тризуба (національний тризуб із мечем посередині) жовтого кольору на синьому щиті з широкими жовтими обвідками, які пришивались на ліву руку. Військові звання старшин Карпатської Січі позначались золотистими зірочками на знімних синіх пагонах із жовтою окантовкою, які мали нестандартну форму. Деякі старшини полюбляли носити нагрудні знаки, наприклад — «Карпатська Україна — Січ»

5. Член Головної Команди ОНОКС
1938–1939 рр.

Найвищим органом Карпатської Січі виступала Головна Команда (ГК), яка здійснювала загальне керівництво організацією. Разом з Головним комендантом члени ГК мали особливий статус в структурній ієрархії Карпатської Січі, що знайшло своє відображення в уніформі.

Головними відзнаками членів Головної Команди були широкі жовті галуни на кінчиках навушників «мазепинки», які позначали організаційну посаду старшини, та жовто-сині обшлаги на рукавах кителя (з двома жовтими і однією синьою смугою). Окрім цього члени ГК часто кріпили брошку на нижню складку лівого коміра кителя. На озброєнні старшин Головної Команди були самозарядні 7,65 мм пістолети чехословацького випуску та бельгійські пістолети системи Браунінга (1910 р.)

Однією із цікавих відзнак у Карпатській Січі були вироби з бісеру — **котильйони** — нагрудні знаки, які позначали приналежність січовика до певної окружної команди. Вони виступали як своєрідні відзнаки-обереги. Їх виготовляли жінки, мистецьки оздоблюючи орнаментами та візерунками. Традиція використання котильйонів перейшла від Легіону УСС, який в 1914–1915 рр. перебував на Закарпатті.

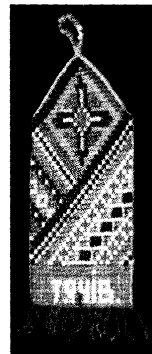

Вишитий котильйон із надписом «Тячів»

Елементами однострою старшини Карпатської Січі був той самий набір, що й уніформи рядового січовика, однак згідно з наказом Головної Команди від 1 січня 1939 р. старшини отримали право носити портупеї, прикрінленні до поясного ременя. До ременя також крінили пряжки із гаптованим тризубом або крайовим гербом Закарпаття. Старшини ходили в чоботах, а їх штани мали форму галіфе без обмоток. Плащ (шинель) мав відритий комір з хутряним верхом. Інколи використовувались шинелі чехо-словацької армії.

Відзнаками у старшин слугували синьо-жовті обшлаги (з двома жовтими і однієї синьою смугою) і жовті галуни на кінчиках навушників «мазепинки». Ширина галуна на шапці-«мазепинці» залежала від рівня організаційної посади того чи іншого старшини. Інколи старшинам на комірі кителю нашивали ромбики з золотистими кантами. Особливими відзнаками були нарукавні нашивки — шеврони із зображенням націоналістичного тризуба.

До однострою січовичок «Жіночої Січі» входили шапка-«мазепинка» без дашка, сорочка з краваткою, китель з нижніми кишенями, шкіряний ремінь, довга (нижче колін) спідниця, колготи і туфлі. Жінки не мали старшинських звань і не використовували відзнак на пагонах, «мазепинці» та рукавах.

Лише 100 січовиків з 1-ї сотні Хустського коша мали уніформу, решта носила цивільне вбрання. Уніформованих січовиків найчастіше залучали з пропагандистською метою до різних свят, демонстрацій, мітингів, акцій протесту, зібрань та з'їздів.

На передньому плані старшина (зліва) та рядовий (справа) Карпатської Січі у плащах (шинелях),
У першого шинель з хутряним коміром, у другого — проста. Посередині між ними український військовослужбовець чехо-словацької армії. На фотографії можна чітко побачити різницю у кроях шинелей чехо-словацької армії та Карпатської Січі. Маючи спільну основу та матеріал, шинель ОНОКС була сіро-зеленого кольору і мала чіткий виріз біля шиї, залишаючи відкритою сорочку з краваткою. Шинель чехо-словацької армії була більш темного кольору і застібалась на ґудзики до кінця.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

1

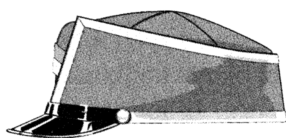

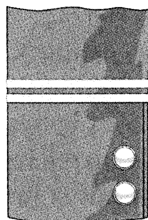

2

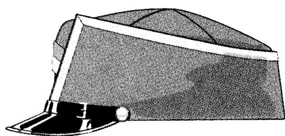

3

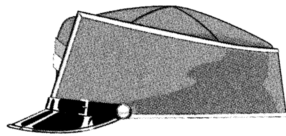

4

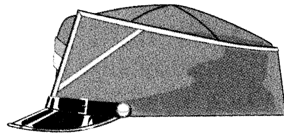

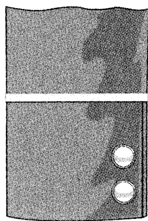

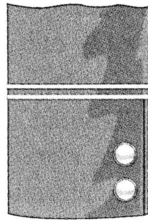

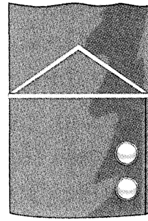

5

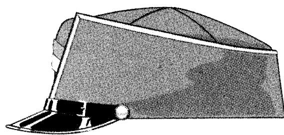

6

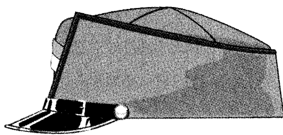

7

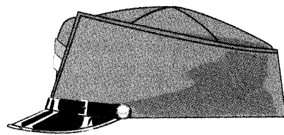

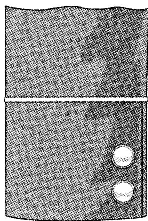

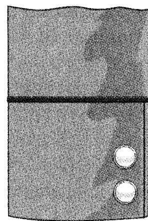

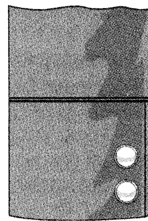

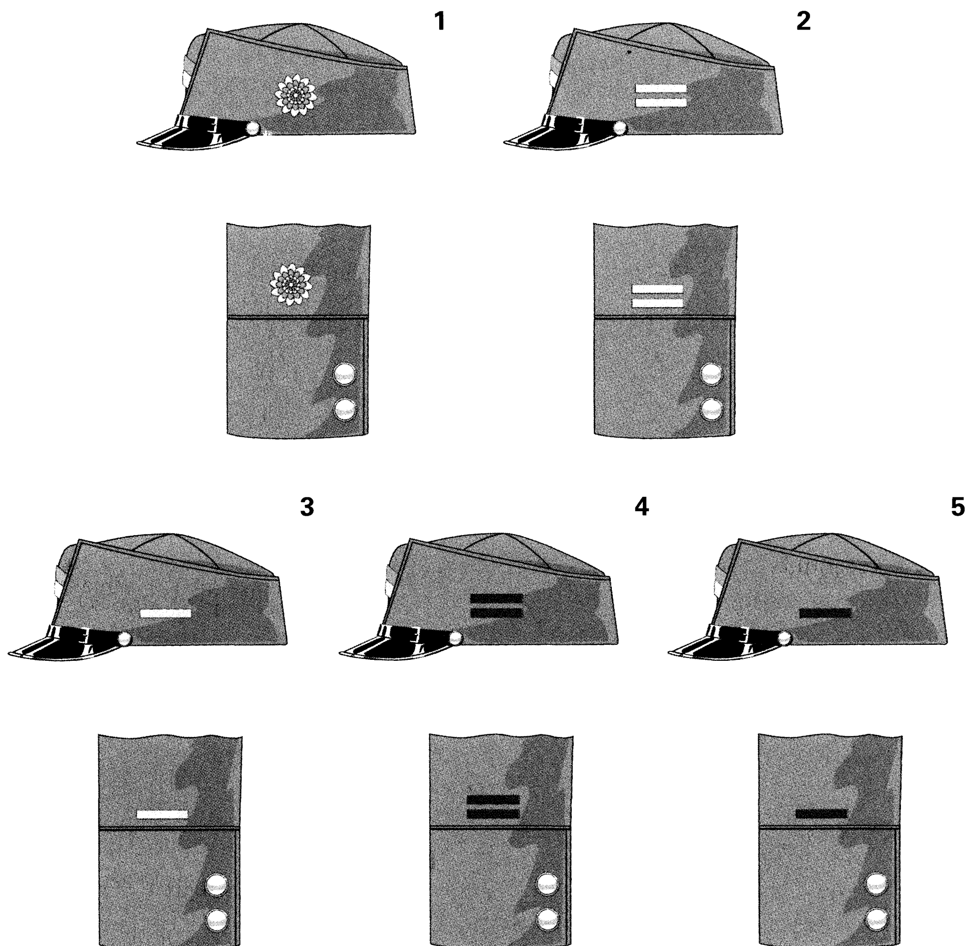

Нереалізований проект відзнак Карпатської Січі
(за матеріалами Державного архіву Закарпатської області):

Функціональні посади
1) головний командант
2) член Головної Команди
3) член Ради
4) кошовий
5) провідник
6) гуртковий
7) рядовий січовик.

Система військових звань
1) отаман
2) сотник
3) чотар
4) десятник
5) старший січовик.

У березні 1939-го на зібрані кошти української еміграції в Чехо-Словаччині було закуплено 150 нових комплектів січових одностроїв, якими обмундировано дві сотні січовиків у Хусті. На цей час кількість уніформованих членів Карпатської Січі у Хусті досягла 300 чоловік. Окрім цього. сотні обмундированих січовиків знаходилися на Гуцульщині, у Сваляві, Перечині та Великому Березному. Деяку частину одностроїв вдалося заку-

Система військових ступенів Карпатської Січі

Рядовий склад:
Січовик
Старший січовик
Підстаршинський склад:
Вістун
Десятник
Старший десятник (підхорунжий)
Булавний
Старший булавний

Аспіранти (старшинські кандидати):
Хорунжий
Молодший старшинський склад:
Чотар
Поручик
Сотник
Штабні старшини:
Отаман
Підполковник
Полковник

пити на гроші меценатів, а також на кошти, зібрані в ході проведення крайової акції «Збірка на оборону держави». Однак більша частина січовиків одягалася у цивільне. Часто траплялися змішанні форми, коли до цивільного одягу додавався один або декілька елементів військового однострою (шапка-«мазепинка», китель, сорочка з краваткою чи штани типу галіфе).

У Карпатській Україні не існувало єдиної налагодженої стандартизованої системи виготовлення січових уніформ, тому при кожній новій закупівлі партії одностроїв відбувалась їх певна видозміна. Так, наприклад, в одних членів Карпатської Січі дашок шапки-«мазепинки» був виготовлений зі шкіри, а в інших — із пластмаси. Поряд із уніформою сіро-зеленого кольору користувалися також сіро-голубими одностроями.

Система військових звань та функціональних посад у структурі ОНОКС мала багато запозичень з Української Галицької Армії та Легіону Українських Січових Стрільців. І це не дивно, адже багато членів штабу

Карпатської Січі були колишніми старшинами армій УНР та УГА. Інколи поруч з усталеною січовою системою рангів використовувалися відповідні назви з системи звань чехо-словацької армії, оскільки значний відсоток старшинських кадрів ОНОКС становили також українські офіцери чехо-словацької армії. Наприклад: сержант (чотар-аспірант), підпоручик (чотар), надпоручик (сотник), майор (отаман) тощо.

1. Головний писар Карпатської Січі І. Рогач
у січовій уніформі.
Фото з архіву ОУН у Києві

2. Звіт у Головній Команді.
Поручик В. Гренджа-Донський (справа) звітує заступнику команданта Карпатської Січі І. Роману (зліва). У строю стоять: (перший зліва) поручик Ф. Тацинець («Крот»), (перший справа) січовик Є. Стахів. На фотографії гарно видно особливості крою військового мундиру та відзнаки старшин Карпатської Січі. Член Головної Команди І. Роман має широкий галун жовтого кольору на навушниках шапки-«мазепинки» та синьо-жовті обшлаги на рукавах. На комірах у В. Гренджі-Донського пришиті сині ромбики із жовтою обвідкою. Усі троє старшин, які стоять в ряду, мають синьо-жовті стрічки, пришиті спереду шапок-«мазепинок» між навушниками і тонкі галуни жовтого кольору.
Фото з архіву ОУН у Києві

3. Редактор друкованого органу УНО газети «Нова свобода» письменник Василь Гренджа-Донський
в уніформі поручика Карпатської Січі

1	2

3	4	5	6
7			

4. Ад'ютант начальника генерального штабу Карпатської Січі Зенон Коссак (Тарнавський)
у формі поручика Карпатської Січі. Малюнок

5. Реконструкція верхньої частини старшинського однострою
Карпатської Січі (музей Збройних сил України)

6. Невідомий рядовий січовик
в уніформі без «мазепинки».
З колекції С. Музичука

7. Старшини Карпатської Січі над картою Карпатської України.
І. Рогач (перший зліва), І. Роман (в центрі), Ф. Тацинець (другий справа), В. Гренджа-Донський (перший справа)

Vých. od Greenwiche 23° На вост. от Гриніча
Легенда подій
— Кордони незалежної Карпатської України.
— Напрямки наступу угорської армії 14–18 березня 1939 р.
— Дії польських військ.
— Осередки оборони збройних сил Карпатської України 14–18 березня 1939 р.
— Напрямок відступу головних сил Карпатської Січі.
— Бої: 1. Бій під Горондою та Страбичовим 14 березня 1939 р.
2. Битва на Красному полі 16 березня 1939 р.
— Райони партизанської боротьби карпатських січовиків у березні–травні 1939 р.
Дії чехо-словацьких військ на карті не відображені
UŽHOROD
УЖГОРОД
MUKAČEVO
МУКАЧЕВО
БЕРЕГОВО
СЕВЛЮШ
СВАЛЯВА
Воловець
Перечин
Вел. Березный
Užok
Ірщава
Чинадьово
Середньое
Кральово н.Т.
SKOLE

ŠKOLNÍ MAPA PODKARPATSKÉ RUSI.

ШКÔЛНА МАПА ПÔДКАРПАТСЬКОѢ РУСИ.

Měřítko 1:600.000 Мѣрило

1936.

ZPRACOVALI: J. ŠIMEK A M. SEMÍK.

VYTIŠTĚNO VE VOJ. ZEMĚP. ÚSTAVĚ V PRAZE.

NÁKLADEM ÚSTŘEDNÍHO NAKLADATELSTVÍ A KNIHKUPECTVÍ UČITELSTVA ČESKOSLOVENSKÉHO V PRAZE, SPOL. S R. O. PRAHA VII, BĚLSKÉHO TŘ.

ВЫПРАЦОВАНО: Й. ШИМЕКОМ и М. СЕМИКОМ.

НАПЕЧАТАНО В ВОЕН. ЗЕМЛЕП. ЗАВЕДЕНЮ В ПРАЗѢ.

ВЫДАНО ЦЕНТРАЛЬНЫМ ВЫДАВНИЦТВОМ И КНИГОТОРГОВЛЕЮ УЧИТЕЛЬСТВА ЧЕСКОСЛОВАЦЬКОГО В ПРАЗѢ, ТОВ. С Р. О. ПРАГА VII, БЕЛЬСКЕГО ТР.

Vysvětlivky: Поясненя:

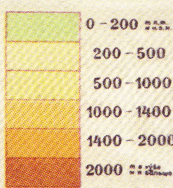

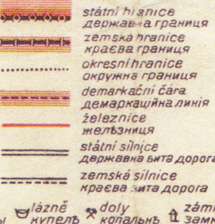

MĚSTA · ГОРОДЫ	: 20.000 obyvatelů a více · обывателѣй и больше	
MĚSTA · ГОРОДЫ	10.000 – 20.000 obyvatelů · обыват.	
MÍSTA ◉ МѢСТА	od · от 5000 – 10.000	
Místa ◎ Мѣста	od · от 2000 – 5000	
Vesnice ◦ Села	od · от 1000 – 2000 · méně · менше	

kláštery · монастырь; lomy · каменоломы; lázně · купель; doly · копальнѣ; zámky · замки; trosky hradní · развалины; řeky a potoky · рѣки и потоки; klausury (vodní přehrady) · клявзуры

Čísla u hor a měst značí nadmořskou výšku. Okresní města jsou podtržena. Sídla obv. notariátů jsou podtržena. Podkarpatská Rus měří 12.639 km² a má 725.350 obyv.

Числа коло гôр и мѣст означають высоту над зеркалом моря. Окружнѣ мѣста подчеркнуты. Мѣста обводных нотаріатôв подчеркнуты. Пôдкарп. Русь числить 12.639 км² и 725.350 жител.

Schváleno vynesením ministerstva školství a národní osvěty ze dne 26. února 1936, č. 23819-II., pro všechny druhy škol

Одобрено розпоряженям министерства школ и нар. просв. з дня 26. февраля 1936, чис. 23819-II., для всѣх категорій школ.

«Жіноча Січ»

Участь жінок в українській Визвольних змаганнях на Закарпатті в 1938–1939 рр. — це одна із героїчних і славних сторінок історії Карпатської України. Поряд із чоловічими відділами в структурі Карпатської Січі на рівноправних засадах функціонували жіночі відділи — так звана «Жіноча Січ».

Агітаційний плакат М. Михалевича із зображенням січовички, яка закликає українських жінок вступати до лав «Жіночої Січі». На задньому плані змальована січовичка, яка надає медичну допомогу пораненому воякові Карпатської Січі на полі бою. 1939 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

1 січня 1939-го в структурі Ради ОНОКС було створено Головну референтуру жіночих відділів Карпатської Січі на чолі зі Стефанією Тисовською. Водночас при кожній окружній та районній команді Карпатської Січі заснували аналогічні референтури, які їй підпорядковувалися. Їхнім завданням стала організація жіночих відділів на місцях та проведення різного роду вишколів. Заступником командантки «Жіночої Січі» та організаційним референтом стала Марія Химинець.

Того ж дня було опубліковано звернення Головної Команди Карпатської Січі до свідомого українського жіноцтва. У ньому містився заклик до українських жінок прилучатися до боротьби за утвердження української державності, вступати до лав ОНОКС, організовувати жіночі відділи Карпатської Січі в кожному населеному пункті Карпатської України, вишколювати місцевих провідниць та організаторок січового руху і засновувати ра-

йонні та окружні референтури. Наприкінці звернення зазначалося: *«Нехай не лишиться ні одна українська жінка поза рамцями січової організації»*.

У той же час були розповсюджені інструкції за підписом командантки С. Тисовської до заснування жіночих відділів і референтур при окружних та районних командах Карпатської Січі. Ці документи визначали форму організаційної побудови референтур жіночих відділів в округах. На їх чолі стояли референтки зі своїми заступницями. Наказувалося негайно організовувати по селах відділи із жінок та дівчат на чолі з провідницями, які мали подати поіменний список членів відділу до Головної референтури жіночих відділів в Хусті. Водночас оголосили конкурс на заснування жіночих відділів Карпатської Січі в населених пунктах Карпатської України.

Виконуючи вказівки зверхників, уже 9 січня відбулися установчі збори жіночих відділів у Великому Бичкові Рахівського округу. До відділу вписалося 45 дівчат, яких розподілили по 3 роях (гуртках): 1-й рій — 15, 2-й рій — 11 і 3-й — 13 січовичок. До складу районної референтури жіночих відділів при районній команді ОНОКС у Великому Бичкові обрали місцевих вчительок: референтка А. Ткачуківна,

Командант С. Тисовська
разом зі своєю заступницею Марією Химинець-Кедюлич. 1939 р. На фотографії гарно видно особливості крою жіночого однострою Карпатської Січі.
Фото з архіву ОУН у Києві

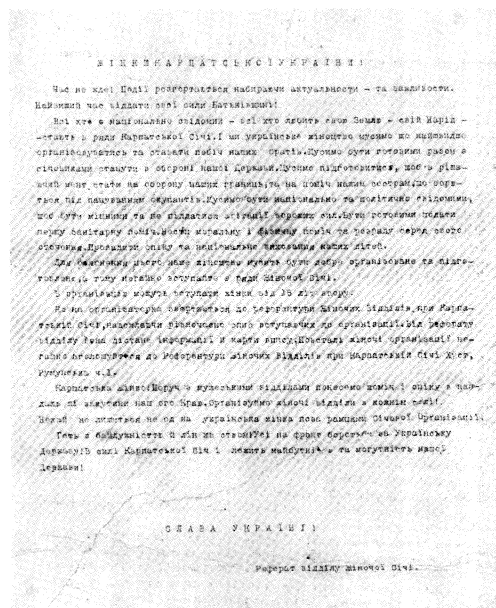

Ж І Н К И К А Р П А Т С Ь К О Ї У К Р А Ї Н И !

Час не жде! Події розгортаються набираючи актуальности – та швидкости. Найвищий час віддати свої сили Батьківщині!

Всі хто є національно свідомий – всі хто любить свою Землю – свій Нарід – стають в ряди Карпатської Січі. І ми українське жіноцтво мусимо що найшвидше організоуватись та ставати побіч наших братів. Мусимо бути готовими разом з січовиками станути в обороні нашої Держави. Мусимо підготовитися, щоб в рішучий мент стати на оборону наших границь, та на поміч нашим сестрам, що борються під пануванням окупантів. Мусимо бути національно та політично свідомими, щоб бути міцними та не піддатися агітації ворожих сил. Бути готовими подати першу санітарну поміч. Нести моральну і фізичну поміч та розраду серед свого оточення. Провадити опіку та національне виховання наших дітей.

Для осягнення цього наше жіноцтво мусить бути добре організоване та підготовлене, а тому негайно вступайте в ряди Жіночої Січі.

В організацію можуть вступати жінки від 18 літ вгору.

Кожна організаторка звертається до референтури Жіночих Відділів при Карпатській Січі, надсилаючи рівночасно спис вступаючих до організації. Від реферату відділу вона дістане інформації й карти вписку. Повсталі жіночі організації негайно зголошуються до Референтури Жіночих Відділів при Карпатській Січі Хуст, Румунська ч.1.

Карпатська Жінко! Поруч з мужеськими відділами понесемо поміч і опіку в найдальші закутини нашого Краю. Організуймо жіночі відділи в кожнім селі! Нехай не лишиться ні одна українська жінка поза рамцями Січової Організації.

Геть з байдужністю й лінивством! Усі на фронт боротьби за Українську Державу! В силі Карпатської Січі лежить майбутність та могутність нашої Держави!

С Л А В А У К Р А Ї Н І !

Реферат відділу Жіночої Січі.

Звернення Головної референтури «Жіночої Січі»
до національно свідомого жіноцтва Карпатської України із закликом вступати до жіночих відділів Карпатської Січі.
З архіву СБУ

Із доповіді п. Маркуш на установчому з'їзді «Жіночої Січі» у Великому Бичкові 9 січня 1939 р.: *«Велике значіння для нас українських жінок має „Карпатська Січ". Сьогодні жінка має ті самі права, що мужчина з політичної сторони. Однак далеко більше завдання паде на жінку. Вона є матір'ю, господинею і виховницею. Щоби вона, тобто жінка-мати, могла виховувати нам молоду генерацію, свідому, як національно так політично, мусить бути сама добре підготована. Завданням нашої організації є виховати свідомих жінок, щоби в часі потреби могли станути на поміч мужчинам, які підуть на фронт (...) Жінка працює, як санітарка, а головно як розвідчиця. Жінка має ліпшу нагоду доступити до всіх тайн державного життя. (...) Маємо гуртувати жінок менш свідомих і привчати їх пізнавати свій рідний край, щоби вони могли підбадьорувати і заохочувати наших борців, котрі будуть на фронті. На мою думку, завданням жінки є стати свідомою виховницею й організаторкою в молодій Карпатській Україні і то на полі політичнім, культурнім і виховнім».*

(ЦДАВО України. — Ф. 3575 с. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 46–48).

її заступниця А. Сурупова та писар М. Підмалівна. На зборах були зачитані реферати пані Маркуш на тему «Завдання жінки в ОНОКС», О. Коперльос «Чистота мови», районного команданта поручика П. Волощука про «Значення Січі для Українського народу» та інші.

Також було створено жіночий відділ у Малому Бичкові у складі 2 роїв на чолі з учителькою С. Грицевою. Менші відділи з'явилися у Кобилецькій Поляні (3) та Росішці (10) Рахівського округу.

15 січня відбулись установчі збори жіночих відділів Карпатської Січі при Окружній Команді в Перечині, які відкрив Окружний командант вчитель С. Прокоп. На них обрали склад окружної референтури жіночих відділів у складі референтки А. Доличичевої, її заступниці проф. М. Панькевич та писаря А. Цмурівни.

Невідома січовичка
в національному вбранні з шапкою-«мазепинкою» на голові. Позаду — Головний командант «Жіночої Січі» С. Тисовська. *Фото з архіву ОУН у Києві*

Група січовичок
разом із організаційним референтом «Жіночої Січі» Марією Химинець (в уніформі).
Фото з архіву ОУН у Києві

Засновані жіночі відділи взяли участь у святі Соборності України 22 січня у Перечині.

На початку січня 1939 р. жіночі відділи Карпатської Січі було створено і в Сваляві — на чолі з референткою Куцуляк. Збори «Жіночої Січі» тут відбувалися два рази на тиждень. Велика увага приділялась національній культурно-просвітній роботі серед населення, організації вечорів та вистав, проведенню збору коштів на потреби Карпатської Січі. З 16 лютого жіночі відділи Січі в Сваляві почали проводити курси санітарної та медичної допомоги за участю лікаря Мануляка. Також січовички брали участь у різних мітингах, демонстраціях та урочистих ходах із нагоди національних та релігійних свят, виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. Водночас у структурі референтури жіночих відділів було створено окрему секцію соціальної опіки, яка займалась організацією соціальної допомоги бідним українським родинам в окрузі.

26 лютого жіночі відділи Січі Свалявського та Воловецького округів взяли участь в окружному з'їзді Карпатської Січі у Сваляві. Під час служби Божої відбулось посвячення січового прапора, який подарувала жіноча референтура Окружній Команді ОНОКС у Сваляві. Січовички, одягнуті в однакове місцеве вбрання, взяли участь в урочистому марші січових загонів вулицями міста. На з'їзді були присутні учасниці «Жіночої Січі» зі Сваляви на чолі з командантком Мільфайтовою, січовички з Вишніх Верецьких, Волівця та Керецьких. Після офіційних промов керів-

Карпатські січовички
на святі Соборності України 22 січня 1939 р. у Хусті. На фотографії жінки одягнуті в національні вбрання однакового складу

ників ОНОКС та гостей жіночі відділи Карпатської Січі разом із січовиками прийняли урочисту присягу в приміщенні Торговельної академії.

17 січня цього ж року Головна Команда Карпатської Січі звернулася до національно свідомого жіноцтва Карпатської України із закликом вступати в організацію «Жіночої Карпатської Січі», виховувати дітей в національному дусі, допомагати січовикам у їхній діяльності, протистояти ворожій агітації та пропаганді в населених пунктах Закарпаття, проводити культурно-просвітницьку та національну роботу серед населення краю шляхом організації різних громадських зібрань, поширення українських часописів та брошур. Особливо активну участь жіночі відділи Карпатської Січі взяли у відзначенні свята Соборності України 22 січня у Хусті.

Важливим напрямком у підготовці жіночих відділів Карпатської

Жіночий відділ Карпатської Січі
під час урочистого маршу вулицями міста Хуста в 20-ту річницю акту злуки ЗУНР та УНР. 22.01.1939 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

Січі стало проведення інструкторських та вишкільних курсів на різних рівнях організації. 18 січня 1939 р. референтура «Жіночої Січі» ГК ОНОКС видала інструкції для проведення 3-тижневих курсів з підготовки організаторок та провідниць жіночих відділів Карпатської Січі з 1 по 22 лютого. Кожна окружна команда мала подати по три кандидатки на курси. В інструкції перераховувалися вимоги до кандидатів: середня освіта, активна діяльність на національно-культурній чи громадській ниві.

В інструкторському курсі, що розпочався 15 лютого в Хусті, взяли участь 54 жінки різного віку. Курс охоплював такі дисципліни: українознавство (історія України, географія України, історія української літератури), жінка та родина, народне господарство, картознавство, теренознавство, організація жіночих курсів у містах, гігієна, санітарний вишкіл (анатомія людини, фізіологія, перша медична допомога, отруйні гази), розвідка. Організаторами курсів була М. Химинець та Н. Михалевич. Успіх проведення інструкторських курсів сприяв поширенню масового жіночого руху за вступ у жіночі відділи Карпатської Січі.

Також у лютому 1939-го почали діяти інструкторські курси з вишколу провідниць та організаторок жіночих відділів Карпатської Січі у Великому Бичкові, які відкрила Районна Команда ОНОКС. 15 лютого аналогічні курси започаткувалися у домівці «Жіночої Січі» в Перечині.

16 лютого були опубліковані інструкції Головної референтури жіночих відділів при ГК ОНОКС, у яких від окружних команд Карпатської Січі вимагалося підшукати професійних лікарів для проведення санітарних курсів «Жіночої Січі». Також необхідно було знайти інструкторів для проведення занять із національного виховання, ідеологічного вишколу та культурно-освітньої праці. Окружні інструктори в порозумінні з місцевими командами Січі мали проводити регулярні навчання із січовичками згідно з затвердженими програмами вишколу та виховання, інструкціями Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі. До програми вишколу і виховання входили наступні предмети: історія та географія України, обов'язки січовичок, загальноосвітня праця,

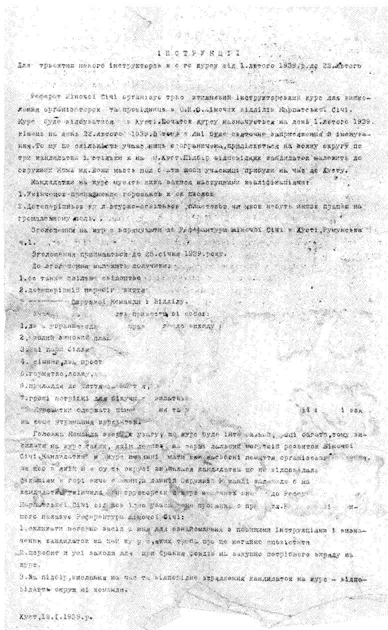

ІНСТРУКЦІЇ

Хуст, 18.І.1939.р.

Інструкції
для трьохтижневого інструкторського курсу «Жіночої Січі». 18.01.1939.
З архіву СБУ

гігієна, боротьба з неписьменністю, плекання чистоти літературної мови, скрінлювання культу матері, виховання та опікування дітьми, санітарний вишкіл, фізичне виховання (спорт, зарядка), стройова підготовка (*«впоряд»*).

Тобто програма навчання включала предмети, що сприяли розвитку особистості дівчини та жінки, виховуючи їх в національному дусі, зміцнюючи материнські почуття, вдосконалюючи фізично й інтелектуально. Велика увага відводилася санітарному вишколу, адже саме жіночі відділи Карпатської Січі на полі бою мали виконувати функцію Червоного Хреста, надаючи першу медичну допомогу пораненим січовикам. У мирний час «Жіноча Січ» повинна була охопити своїм впливом усе організоване й національно свідоме жіноцтво Карпатської України, виховуючи в ньому високі людські якості та національні ідеали. Формувався ідеал жінки Карпатської України: відданої дружини, люблячої матері, чудового педагога, палкого патріота, активного громадсько-культурного діяча, хороброго воїна і вправного санітара.

7 лютого було поширено «Заклик до сестер» санітарного відділу Головної референтури жіночих відділів із наказом зголоситись усім українкам, які закінчили сестринські курси (сестрам-жалібницям та добровільним сестрам) для організації сестринської справи в «Жіночій Січі».

19 лютого жіночі відділи Карпатської Січі взяли участь у II крайовому з'їзді ОНОКС у Хусті. Близько 3 тис. січовичок зі всієї Карпатської України прибули до Хуста, щоб взяти участь у спільному з чоловічими відділами Січі урочистому марші вулицями міста. З балкона «Січової Гостинниці» перед присутніми зі словом виступала командантка «Жіночої Січі» Стефанія Тисовська. На з'їзді окружних та районних командантів Карпатської Січі після урочистої частини з рефератом на тему «Організація жіночих відділів ОНОКС» слово мала заступниця командатки М. Химинець. 22-й пункт постанови II з'їзду ОНОКС наголошував на необхідності посилення організаційної роботи серед жіноцтва Карпатської України, яке мало об'єднуватись у жіночих відділах Карпатської Січі і проходити належний військово-політичний і санітарний вишкіл.

Учасниці жіночих відділів займалися різноманітною діяльністю, допомагаючи чоловічим відділам Карпатської Січі. Крім медичної служби

та функцій Червоного Хреста січовички виконували відповідальні ролі зв'язкових та розвідниць. Жінки передавали вказівки та накази Головної Команди в окружні та місцеві осередки Карпатської Січі. Окрім цього, багато дівчат працювало на радіотелеграфній і телефонній службі, забезпечуючи зв'язок між командами ОНОКС. Інколи січовичкам доводилося виконувати надзвичайно відповідальні і складні завдання розвідувального характеру, здобуваючи інформацію про розташування чехословацьких військових частин та плани чехо-словацького військового командування у краї.

Жіночі відділи брали активну участь у громадсько-політичному та національно-культурному житті Карпатської України. Зокрема вони організовували різноманітні вечори, свята, панахиди в пам'ять за загиблими січовиками, урочисті походи, брали участь в мітингах, демонстраціях, передвиборчій кампанії. Січовички також проводили активну культурно-просвітницьку роботу серед населення, поширювали українську літературу та пресу, збирали кошти на потреби Карпатської Січі, надавали соціальну допомогу бідним родинам. «Жіноча Січ» займалася пошиттям січових одностроїв (чоловічих та жіночих), виготовленням національних і січових прапорів, мистецьким оформленням залів для зібрань та засідань.

Особливо тяжкою була робота січовичок-санітарок і працівниць медичного персоналу, які у надзвичайно складних умовах надавали допомогу пораненим січовикам. У Хусті із членів «Жіночої Січі» сформували окремий відділ Червоного Хреста, до якого входили також професійні лікарі, зокрема сотник д-р Гуменюк та д-р Волинець. Його зусиллями було надано медичну допомогу січовикам, пораненим у боях із чехословацькою армією в ніч із 13 на 14 березня 1939 р. У домівці «Жіночої Січі» в Хусті організували лазарет для всіх поранених бійців. Однак недостатня кількість лікарів та необхідних медикаментів зменшували якість медичної допомоги. Як згадувала медсестра Червоного Хреста Н. Кульчицька: *«Їхні рани ми могли лише вичистити та перев'язати. На більше не було ані часу, ані можливостей. Треба було оперативно виймати кулі та відламки гранат з ран, а ми не мали до диспозиції ані лічниці, ані доста лікарів»*. Надання допомоги та онікування пораненими перервала угорська окупація краю, змусивши їх евакуюватися до Великого Бичкова та Румунії.

Під час боїв карпатських січовиків з угорськими підрозділами армії в ході окупації Угорщиною території Карпатської України 15–18 березня санітарки «Жіночої Січі» надавали першу медичну допомогу пораненим бійцям безпосередньо на полі бою. Існують дані про те, що 16 березня 1939 р. під час боїв на Хустському напрямку угорці розстріляли цілу групу дівчат «Жіночої Січі».

БОЇ З ЧЕСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ В ХУСТІ

Увечері 13 березня до Головної Команди Карпатської Січі надійшла звістка з Мукачівщини про те, що угорські війська після прикордонного інциденту розпочали наступ на територію Карпатської України. Внаслідок цього в «Січовій Гостинниці» на нараді старшин штабу Карпатської Січі було вирішено відіслати делегацію до прем'єра А. Волошина із проханням про дозвіл на видачу зброї зі складу чехословацької жандармерії у Хусті для озброєння відділів січовиків, які планувалося відправити на фронт для організації опору угорській агресії. Близько 1-ї години ночі 14 березня було відіслано делегацію старшин ОНОКС у складі І. Рогача, І. Романа та М. Колодзінського (Гузара) до о. А. Волошина. Після короткої розмови прем'єр погодився видати письмовий наказ коменданту чехо-словацької жандармерії підполковнику Ваці про передачу січовикам зброї та боєприпасів у приміщенні жандармерії. Поки делегація старшин несла наказ до начальника чеської поліції, інспекційний старшина Є. Врецьона (Волянський) та чотар Л. Крисько (Кріс) передали наказ коменданту хустського коша С. Сулятицькому про відправку 1-ї булавної сотні до урядової будівлі для отримання зброї. Одночасно було замовлено вантажні машини для перевезення січовиків на угорський фронт.

Делегація старшин Карпатської Січі близько 2-ї години 14 березня підійшла з наказом прем'єра до коменданта жандармерії підполковника Ваки. Під час перебирання зброї чеські жандарми зібрали військову команду і жандармські залоги біля урядового будинку (у нижній частині будинку автономного уряду Карпатської України розміщувалась чехословацька жандармерія). Коли відділ січовиків наблизився до будинку, розпочалась стрілянина. Хто першим зробив постріл, на сьогодні встановити неможливо. У сутичці двоє січовиків і один чех отримали поранення. На постріли чехів із кулеметів січовики відповіли вогнем із ре-

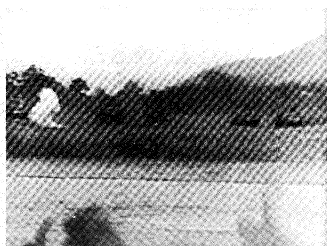

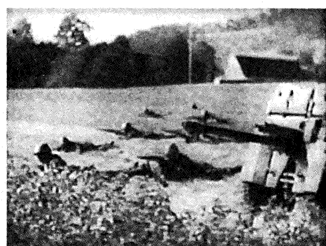

1. Генерал Л. Прхала

2. Чехо-словацькі легкі танки LT vz. 35 — PzKpfw 35
у наступі проти Хустського коша Карпатської Січі. Передмістя Хуста. 14 березня 1939 р.

3. Чеська піхота й артилерія в наступі проти відділів Карпатської Січі
на передмісті Хуста. 14 березня 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

вольверів та рушниць та увірвалися до будинку уряду, витіснивши звідти чехів. Інцидент був ліквідований шляхом досягнення угоди між січовою (І. Рогач, І. Роман та М. Колодзінський) і жандармською командою (підполковник Вака), після чого січовикам видали зброю — 41 гвинтівку та 90 пістолетів з амуніцією. Однак решту Вака відмовився видати, ігноруючи наказ А. Волошина. Забравши зброю, 1-ша сотня хустського коша відійшла до своїх казарм, залишивши в місті невелику частину.

Чехо-словацька бронемашина Tatra vz. 30

Близько 4-ї години до коменданта І. Романа зателефонували чеські військові з вимогою повернути всю зброю назад. Комендант ОНОКС категорично відмовився, пославшись на наказ А. Волошина.

У свою чергу, генерал Л. Прхала, дізнавшись про видачу зброї Карпатській Січі, наказав нідрозділам 45-го чеського полку, що дислокувався в Хусті, насильно відібрати її. 14 березня о 6-й годині ранку чеські війська (200 чол.), які мали на озброєнні 6 легких танків (LT vz. 35 — PzKpfw 35), 4 бронемашини (Tatra vz. 30), важкі гармати, кулемети та міномети, атакували головні січові об'єкти в Хусті: Кіш, «Січову Гостинницю», Головну Команду, «Жіночу Січ» та «Летючу естраду». Збройні сутички між січовиками та чеськими військами тривали понад 8 годин. На вулицях Хуста з'явилися барикади, зав'язалися регулярні вуличні бої. А. Волошин намагався всіляко врегулювати конфлікт, однак Прага не відповідала на телефонні дзвінки.

Із телефонної розмови А. Волошина з генералом Л. Прхалою 14 березня 1939 р. (із документального фільму «Трагедія Карпатської України»): *«Пан, генерал Прхала! Вимагаю від вас негайно припинити пролиття крові! Ви танками і гарматами напали на беззбройних січовиків. Що говорите? Загрожували порядку і спокою? Коли? Де? Так, це я дав наказ озброїти січовиків, щоб ішли на фронт проти мадярів. А ви їх розстрілюєте? Порядок мусить бути, кажете. А це кажете ви, що нищите цей порядок, ламаєте закони держави, надуживаєте збройною силою? Ви дали наказ, айно! Але я тут голова влади і я вимагаю від вас послуху! Ви маєте припинити розстріли січовиків, а військо вислати на фронт проти мадярів. Кажете, що мало війська. Я вишлю вам на допомогу всіх, що лиш може стати до бою. Добре, я дам наказ».*

Уривок зі спогадів письменника В. Гренджі-Донського про бої 13–14 березня 1939 р. в Хусті: *«Незабаром затарахкотіли скоростріли по вікнах, і посипалися шиби. Чеське військо оточило будинок, стріляють не тільки з рушниць і легких скорострілів із-за парканів та сусідніх будинків, але також і з танків і панцирників, пустили тяжкі кулемети. Січовики відстрілюються, бороняться ручними гранатами. Є кілька ранених, а навіть мертві. Січовики боронять позиції, стоять мужньо, відважно на своїх місцях. Сміді не лишень старшини і добре підготовлені підстаршини, але хоробро поводяться і ті січовики, що ніколи вояками не були. Стріляють доцільно, бо нема куль пускати в повітря. Чеське військо бачить, що так швидко не займе будинок. Починають стріляти розривними кулями „дум-дум“ * (...) і це не помагає, січовики не здаються. Підтягають міномети і легкі гармати і починають обстрілювати будинок. Мури колишнього шкільного поверхового будинку досить сильні, але тріщать. В кімнатах експльодують гранати. Ручні і гарматні відламки гранат заглиблюються до стін, сиплеться штукатурка, дим, курява, до того придавлений стогін нових ранених... Тяжко ранених відносять до бічної кімнати, де їм дають першу поміч. Легше ранені своїх ран ані не запримічують, воюють далі. Обпорошені, брудні, криваві, стоять на своїх місцях, боронячи позицію, яка їм була призначена: вікна, коридор чи сходи».*

* «Дум-дум» — кулі з неповним або надпиленим сердечником, які легко розриваються в людському тілі, спричиняючи тяжкі поранення та призводячи до мученицької смерті, бо їх осколки неможливо видалити повністю. Щоб урятувати пораненого, вдаються до ампутації. Вперше були застосовані британськими військами під час каральних операцій в Індії у 1880-х роках. Заборонені для використання під час війни III декларацією Гаазької конвенції 1899 р. Однак цей договір жодним чином не регулював застосування їх у мирний час.

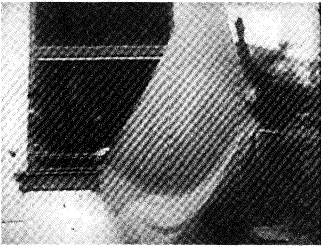

1. Живі учасники оборони будівлі Головної Команди Карпатської Січі
в Хусті після бою з чеськими військами. 14 березня 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

2–3. Оператор документального фільму «Трагедія Карпатської України» Петро Лисюк,
який трагічно загинув під час боїв з чеськими військами в Хусті. 14 березня 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

Збройні сутички мали місце не тільки в Хусті. Вирвавшись із оточення чеських військ, Хустський кіш у складі 3-х сотень на чолі з поручиком С. Сулятицьким роззброїв підрозділи жандармерії та фінансової сторожі у селах Велятино та Буштино.

Під час кровопролитних боїв 13–14 березня у Хусті обороною Головної Команди Карпатської Січі керував полковник М. Колодзінський. Учасник боїв галичанин Левко Кріс так описав останні хвилини опору: «*Дві хвилини пізніше знову побачили білий прапор з другої сторони і з ним ішли: Перевузник — міністр внутрішніх справ і словак надпоручик Парчані. Наші їх підпустили під барикаду, вони заявили, що бажання п. Прем'єра є, щоб скласти зброю. Комендант оборони* (М. Колодзінський. — *О. П.*) *сказав, що ми ворогам зброї не складаємо. Тоді вони почали нас переконувати, що нема сенсу боронитись далі, бо в короткім часі нас виб'ють, як мишей. Відповідь коменданта була: „Загинути по-геройськи нам ніхто не заборонить!". На це міністр внутрішніх справ п. Перевузник сказав, що пан Прем'єр розмовляє з Прагою телефоном і що наближаються важкі часи для нашого народу і нема чого класти геройськи своє життя тут, їх буде за хвилину потрібно деінде (...) Я, прийшовши у кімна-*

Обстріляна чехами будівля
Головної Команди Карпатської Січі в Хусті.
14 березня 1939 р.

1. Чеські війська під час наступу на відділи Хустського коша в передмісті Хуста
14 березня 1939 р.

2–3. Карпатські січовики в обороні проти чеського наступу в лісах
14 березня 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

ту до Прем'єра, поклав револьвер на стіл і сказав, що лишень йому можу скласти зброю, а більше нікому. Він наказав усім січовикам скласти зброю, яку січовики мають, і віднести до його помешкання». Карпатська Січ припинила бойові дії, склавши зброю не чехам, а тільки в руки прем'єра.

Будинок навпроти Головної Команди Січі —
місце бою «Леточої Естради»

Про жорстокість та брутальність поводження чеських військових із полоненими січовиками свідчив В. Гренджа-Донський: *«Не встигли січовики показатися з своїми раненими товаришами з будинку, як оточила їх чеська воячня і виливали свою злість ударами рушниць, копанням і волоченням по болоті за волосся. Годі описати ті побої і те знущання, яке припало бідним хлопцям, що вже тоді були без зброї. Били здорових і били ранених, декілька з них випустило свого духа в руках мучителів — їх просто убили чехи кольбами та черевиками серед дороги. А котрих не забили під будинком, то добили їх чехи-цивілі по дорозі, куди їх волочили. (...) Збитих, змасакрованих січовиків відвели до в'язниці. Що вони ще дістали по дорозі — можете собі уявити. Є свідки, що бачили, як деяких били так, що вони втратили пам'ять, і їх тягли, мов здохлятину... Криваві, пошарпані, побиті, в декого голова була так збита, що виглядала наче синій гарбуз, навіть й очей не було видно».*

Втрати січовиків були досить значними і в декілька разів перевищували чеські. За різними даними, у боях із чехами в Хусті в ніч з 13 на 14 березня 1939 р. полягло від 40 до 150 січовиків і близько 50 членів Карпатської Січі отримали поранення. Втрати ж чехів нараховують від 7 до 20 чеських вояків і жандармів.

УЧАСТЬ В ОБОРОНІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

6 березня 1939 р. німецький рейхсканцлер А. Гітлер прийняв рішення про остаточну ліквідацію Чехо-Словаччини. 12 березня угорський уряд отримав згоду Берліна на окупацію Карпатської України. Наступного дня регент Угорщини адмірал М. Горті надіслав Гітлеру лист із подякою *«за багату ресурсами провінцію»*, що мала *«життєве значення»* для Угорського королівства, і зазначив, що 16 березня відбудеться прикордонний інцидент, через два дні після якого, 18-го, почнеться вторгнення угорської армії.

Однак такі терміни не влаштовували німецьких колег, тому угорське керівництво змушене було прискорити підготовку воєнних дій. У терміновому порядку до кордону стягувались угорські війська, переважно новобранці, які пройшли 3-тижневий курс військового вишколу. Підготовкою і всім ходом військової операції угорської армії в Карпатській Україні безпосередньо керував начальник військового гарнізону в Ужгороді полковник генштабу Лайош Белді під зверхністю командира 8-го корпусу (Кошице) генерал-лейтенанта Ференца Сомбатхеї. До операції крім відмобілізованих частин 8-го угорського корпусу були залучені 1-ша і 2-га кінна, 2-га мотомеханізована, 8-ма, 9-та та 11-та піхотні бригади, декілька батальйонів велосипедистів та прикордонників загальною чисельністю до 40 тис. чоловік.

Угорський наступ на Карпатську Україну відбувався на трьох стратегічних напрямках:

західному (Ужгород–Перечин–Великий Березний–Ужок) з відгалуженням на Турянську долину (Тур'я–Ремета–Порошково), завданням якого було перерізати відступ уряду Карпатської України та січовиків у Словаччину;

центральному (Мукачеве–Чинадієво–Свалява–Воловець і Мукачеве–Іршава–Білки–Довге);

Гонвед (*з угор.* — «захисник Батьківщини») — назва військовослужбовців угорських збройних сил. Термін виник під час революційних подій 1848–1849 рр. в Угорщині й означав учасників угорських добровільних військових формувань — Національної Гвардії, яка стала на захист завоювань революції.

східному (Берегове–Севлюш–Хуст–Тячів–Солотвина–Рахів–Ясіня), головним завданням якого було подолати опір січовиків, захопити столицю Карпатської України Хуст і не допустити зайняття румунськими військами східних районів Закарпаття, на які претендувала Румунія.

В угорських документах ці три групи називалися відповідно Ужгородська, Мукачівська та Берегівська.

14 березня 1939 р. о 5-й годині ранку угорські війська перейшли в наступ уздовж усієї демаркаційної лінії (172 км). Однак цього дня їхні бойові дії ще не мали характеру загального наступу, а швидше були прикордонними сутичками, певною пробою сил. На всій лінії угорського наступу оборону тримали підрозділи чехо-словацької прикордонної охорони (SOS) разом із частинами 12-ї чехо-словацької дивізії, а також відділи Карпатської Січі, сформовані у прикордонних з Угорщиною селах. Так, наступ угорських військ у напрямку із Мукачевого на Сваляву силами одного полку був відбитий чехо-словацьким батальйоном. Того ж дня угорські гонведи спробували захопити села навколо Ужгорода, але чехо-словацькі підрозділи разом із січовиками відкинули їх на попередні позиції. Такі сутички відбулись і в околицях населених пунктів сучасної Виноградівщини — Шаланки, Чорнотисово, Фанчиково, Мала Копаня,

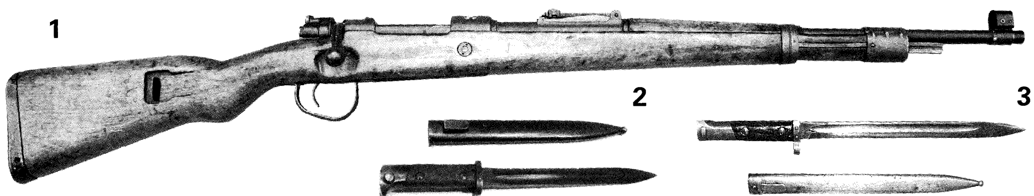

1. Гвинтівка VZ-24,
відома як «чеський Маузер», була прийнята на озброєння в чехословацькій армії у 1924 р. Випускалась на заводах відомого на світовому ринку вогнепальної зброї підприємства чехословацької «Zbrojovky» у Брно (1924–1942). Стала однією із найпопулярніших реінкарнацій німецької гвинтівки М 98. Її довжина складала 1100 мм, а ширина ствола — 590 мм, що надало зброї більшої портативності без нанесення помітної шкоди її бойовим якостям

2. Стальний багнет з піхвою до «чеського Маузера»
зразка 1933 р. Довжина клинка — 24,9 см. Використовувався на озброєнні чехословацької жандармерії та фінансової (митної) сторожі

3. Багнет з піхвою до гвинтівки VZ-24
зразка 1924 р. Довжина клинка — 30 см

Королево, Веряця, Буково, — де разом із чехо-словацькими підрозділами діяли відділи січовиків. До 16-ї години тривав бій чехо-словацької частини і сотні січовиків під командуванням хорунжого М. Стойки під Горондою та Страбичовим біля Мукачевого, які зайняли оборонні позиції ще до початку угорського вторгнення о 5-й годині ранку. Тільки під тиском переважаючих сил ворога, січовики разом із чехо-словацькими військами змушені були відступити за р. Латорицю. Протягом цілого дня 14 березня на лінії оборони проти угорців трималися відділи січовиків у с. Чомонин та Великі Лучки Мукачівського округу, які тільки наступного дня відступили до Середнього.

Завзяту оборону проти угорського полку, що наступав з Ужгорода, тримала в с. Підгорб Ужгородського округу чота січовиків, маючи на озброєнні 7 легких кулеметів, гвинтівки та гранати. Напередодні наступу угорських військ січовики знищили залізничний міст на лінії сполучення Ужгород–Анталовці, перекривши швидкий рух гонведів. Тільки в другій половині дня 14 березня захисники відступили до Кам'яниці, де разом з іншими відділами відбили наступ угорських військ у напрямку на Перечин.

Досить стійкою була оборона відділу січовиків у с. Сільце Іршавського округу, яка тривала 14 березня з 9-ї год ранку до 16.30, на чолі з чотарем Н. Романенком. Ще в ніч на 14-те чота Карпатської Січі отримала зброю в результаті домовленості між окружним командантом ОНОКС Ю. Шпилькою та начальником жандармерії. Останній передав січовикам із чехо-словацьких військових складів 82 гвинтівки, 4 міномети, 4 ракет-

Легкий кулемет VZ-26/30 (ZB-26/30)
був розроблений конструктором празького заводу вогнепальної зброї Вацлавом Холеком і прийнятий на озброєння в чехословацькій армії у 1926 р. Постачання патронів із магазина, який був розміщений зверху ствольної коробки, забезпечило підвищення рухомості кулемета на полі бою. VZ-26/30 став одним із найпоширеніших типів легких кулеметів в Чехословаччині. Калібр — 7,92 мм. Вага кулемета без магазина — 8,83 кг. Довжина — 1180 мм. Об'єм магазина — 20–30 патронів. Темп стрільби — 600 пострілів за хвилину. Практична скорострільність — 70–100 пострілів за хвилину. Прицільна дальність стрільби — 1,6 км. Дальність дії вогню — 800–1000 м

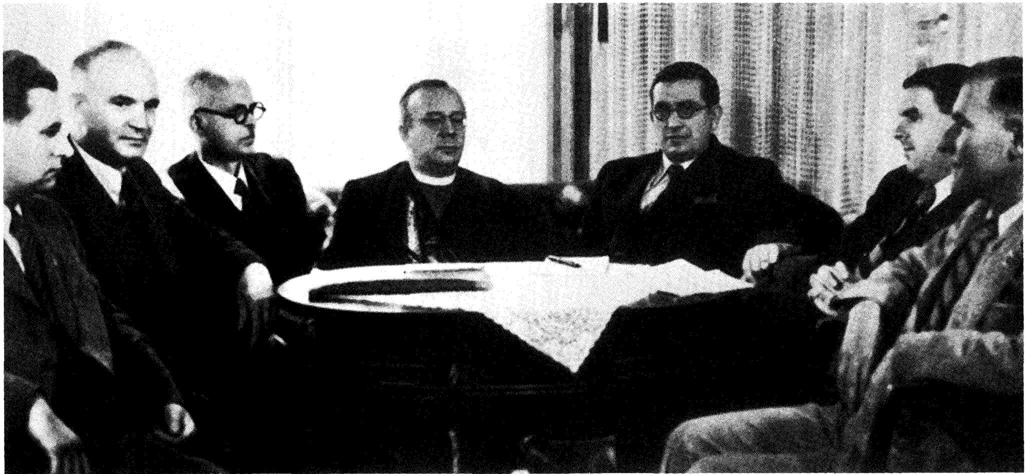

Засідання уряду Карпатської України
(зліва направо): М. Долинай, гість К. Лисюк (оператор), А. Штефан, А. Волошин, Ю. Ревай, В. Комаринський та С. Довгаль. Хуст, 1939 р.

пі пістолети, 4 легкі кулемети, 15 пістолетів калібру 7,65 мм та 400 штук набоїв до них, 135 мін, 400 ракет, 40 тис. набоїв до кулеметів та гвинтівок, 250 ручних гранат чеського виробництва. Також підрозділ фінансової сторожі надав 5 ручних кулеметів з 30 тис. набоями до них. Цю зброю передали чоті січовиків із 32 чоловік та 10 українцям із фінансової сторожі, які зайняли оборонні позиції на хребті Сільце–Арданово та в напрямку Заріччя. Однак невдовзі під сильним тиском угорського полку січовики змушепі були відступити до Іршави.

Близько семи годин протягом 14 березня лінію оборони в селах Підгоряни, Шелестово, Підмонастир, Кольчино Мукачівського округу тримав відділ січовиків на чолі з І. Молнаром, який через брак зброї та боєприпасів був змушений відступити до Чинадієва та Сваляви.

На відтинку Давидково–Великі Лучки–Кайданово–Ракошино–Руське–Клячаново оперували відділи січовиків разом із підрозділами чехо-словацької прикордонної охорони та жандармерії.

12-та чехо-словацька дивізія проводила оборонні бої на території Закарпаття проти наступаючих угорських військ тільки 14 березня. Увечері цього ж дня генерал армії Л. Прхала оголосив наказ про евакуацію чехо-словацьких військових частин і державних службовців із території Підкарпатської Русі. З цього моменту чехо-словацькі війська фактично припинили опір і організовано відступали у трьох напрямках: більша частина через Словаччину, від Ужка до Воловця — через Польщу, а частина, розміщена на схід від Сваляви, — через Хуст і Тячів до Румунії. Окремі бої чехо-словацьких підрозділів і частин проти угорської армії 15 і 16 березня мали виключно тактичний характер і були спрямовані на те, щоб прикрити відхід основної частини чеських військ у сусідні країни. Часто командири чехо-словацьких та

1	2	3	4

1. Клочурак Степан
(27.02.1895 р.–08.02.1980) — відомий громадсько-політичний та військовий діяч Закарпаття. В роки Першої світової війни воював в складі австро-угорської армії на східному фронті, поручик. З 8 листопада 1918 р. голова Гуцульської Народної Ради і командант Гуцульської народної оборони у с. Ясіня. Президент Гуцульської республіки (8 січня 1919 р.). В'язень румунських тюрем (1919 р.). У 1919–1920 рр. командир сотні в армії УНР. З 26 жовтня 1938 р. — секретар прем'єр-міністра А. Волошина з міжнаціональних питань, член УНО, делегат Сойму Карпатської України. 6 березня 1939 р. — міністр господарства, промисловості і торгівлі в реорганізованому уряді А. Волошина. 14–15 березня 1939 р. — військовий міністр уряду незалежної Карпатської України. З 1939 р. мешкав в Празі, де 20 травня 1945 р. був заарештований радянською військовою контррозвідкою «СМЕРШ», засуджений до 8 років таборів

2. Міністр здоров'я і соціальної політики Карпатської України М. Долинай

3. Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Перевузник

4. Сергій Єфремов
(1893–1956) — підполковник армії УНР. З 1917 р. очолював Українську Військову Раду Катеринославщини, делегат всеукраїнських військових з'їздів 1917 р. У 1918 командував гайдамацьким полком в боях проти більшовиків на Катеринославщині. З 1921 р. перебував на Закарпатті. 06.02.1939 р. здобув звання полковника Карпатської Січі. 15 березня 1939 р. призначений командантом Національної Оборони Карпатської України. Емігрував до Руського Керестура в Югославію. З 1 вересня 1939 р. полковник словацької армії. З 1949 р. на еміграції у США.

угорських частин виходили на контакт і проводили мирні переговори, домовляючись про припинення бойових дій між собою та організований відступ чехо-словацьких військ із території Карпатської України.

У зв'язку з різким загостренням міжнародної обстановки в Центрально-Східній Європі і фактичним розпадом Чехо-Словаччини ввечері 14 березня А. Волошин по радіо проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Одночасно було повідомлено про новий склад уряду: прем'єр-міністр — А. Волошин, міністр внутрішніх справ — Ю. Перевузник, міністр закордонних справ — Ю. Ревай, міністр військових та господарських справ — С. Клочурак, міністр фінансів і комунікацій — Ю. Бращайко, міністр здоров'я і соціальної політики — М. Долинай. Цього ж вечора у помешканні о. А. Волошина відбулась нарада за участі провідних діячів Карпатської України та старшин Карпатської Січі, під час якої обговорювалися міжнародно-політичне становище Карпатської

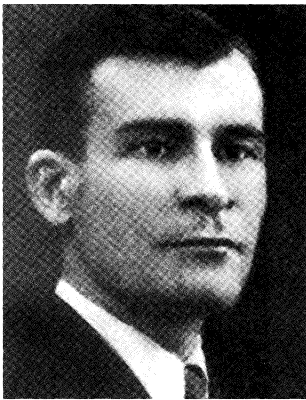

Філонович Василь
(1890–1987) — генерал-хорунжий армії УНР. У 1919 р. командир Окремого Сумського Січового куреня, старшина для окремих доручень при ставці Головного Отамана армії УНР. В 1921–1922 рр. — військовий аташе УНР в Софії. З 1923 р. проживав у Празі. У 1922–1940 рр. — представник військового міністра уряду УНР на Балканах, займався розвідувальною та контррозвідувальною діяльністю. 15 березня 1939 р. в чині полковника призначений членом генерального штабу Національної Оборони Карпатської України. В'язень угорських концтаборів. З 1951 р. в еміграції у США

України і питання обороноздатності незалежної держави перед наступом угорських військ. У ході дискусії одностайно було вирішено розпочати організацію оборони краю, а щоб затягти час — вислати до Будапешта дипломатичну місію на чолі з Ю. Бращайко для проведення переговорів про можливість припинення військових дій на території Закарпаття.

Уранці наступного дня військовий міністр С. Клочурак видав свій перший наказ «Про формування штатів управління», яким створювалися збройні сили незалежної держави — **Національна Оборона Карпатської України** на чолі з полковником Сергієм Єфремовим. Водночас було призначено Генеральний військовий штаб у складі 11 чоловік: полковник М. Колодзінський (Гузар), полковник В. Філонович, надпоручник О. Парчаній, надпоручник А. Гулянич, поручник А. Бабіля, підпоручник А. Івашкович, поручник М. Пуглик, підпоручник С. Вайда, поручник Г. Барабаш (Петро Чорний), поручник Р. Шухевич (Борис Щука) і командант ОНОКС І. Роман. Шефом штабу став полковник М. Колодзінський, який також обійняв посаду начальника оперативного відділу Начальної Команди збройних сил Карпатської України. Внаслідок розподілу функціональних обов'язків у генеральному штабі до оперативного відділу увійшли надпоручик О. Парчаній та поручик А. Івашкович, до мобілізаційного — надпоручик А. Гулянич та підпоручик І. Пуглик, інтендатуру очолив командант ОНОКС І. Роман. Відповідальним за укомплектування й озброєння вояків Хустського коша та маршових сотень призначили полковника В. Філоновича. Ад'ютантом полковника С. Єфремова став поручик П. Чорний.

Однак до служби за наказом ч. 1 не зголосились і фактично не виконували своїх функціональних обов'язків надпоручик А. Гулянич, підпоручик С. Вайда та надпоручик О. Парчаній. Заступник Головного команданта Карпатської Січі І. Роман спочатку виконував функції інтенданта, однак ввечері 15 березня заявив, що захворів, і попросив звільнити його.

Попри це, на заклик Начальної Команди до штабу Національної Оборони зголосилися діючі старшини Карпатської Січі та колишні офіцери армії УНР: поручик З. Коссак (Тарнавський), чотар Є. Врецьона (Волянський), сотники армії УНР Дорошенко, Яворський та Михайлов, поручики Петрика, Б. Єфремов та Капля, генерал-хорунжий В. Петрів.

З радіозвернення С. Єфремова:

«Народе Карпатської України! Українці й Українки!
Ганебний напад наших віковічних ворогів став фактом: мадяри перейшли вночі наші кордони й провадять наступ, щоб знову накинути ярмо на нашу Батьківщину. Уряд Карпатської України видав наказ створити українську армію, якої січовики й січовички стають ядром. Мене влада призначила Комендантом Національної Оборони. Нас чекає нерівна своєю силою і зброєю боротьба з напасником, але заховаймо спокій і негайно ставмо чоло ворогові. Імовірно, що багатьом з нас доведеться полягти в цій нерівній боротьбі, але смерть поляглих буде історичним прикладом для майбутнього покоління українського народу. Вихований таким прикладом, наш нарід стане колись увесь до могутнього здвигу, до боротьби за свою Соборну Державу. І тоді — здобуде її. Утримувати лад і порядок! Ніхто не сміє ширити панічних вісток! Зрадників Батьківщини та ворожих агентів негайно затримувати та передавати до найближчої січової команди. На нас дивиться цілий український нарід, а може й світ, а через те — до бою в обороні своїх прав! Будьте відважні в бою, але й обережні, бо життя кожного з вас дороге нашій спільній матері — Батьківщині. Шкода, неймовірна шкода кожної краплі крові, непотрібно пролятої...
За Батьківщину, за її волю!
Слава Україні!».

Останній отримав пропозицію очолити збройні сили Карпатської України, однак він відмовився, погодившись лише допомагати Генеральному штабу в організації оборони краю. Капеланами Національної Оборони Карпатської України проголосили отців Христофора Миськіва та Себастіана Сабола (Зореслава). Осідком Генерального штабу став перший поверх будинку уряду Карпатської України в Хусті.

Організація Народної Оборони «Карпатська Січ» стала базою для формування збройних сил Карпатської України, до яких також увійшли змобілізовані відділи придатного до військової служби чоловічого населення по всіх округах незалежної держави.

16 березня мобілізаційне звернення було надруковано в газеті «Нова свобода»: *«При міністерстві війська в Хусті утворився генеральний штаб під проводом пол. Єфремова. Формується армія Карпатської України. Всі бувші військові старшини, підстаршини і вояки, голосіться до головної команди армії, і тому нехай не буде ні одного вишколеного вояка, який би не заоферував свої прислуги своїй державі. Служили ми цісарям, всяким чужим президентам, то послужім тепер своєму народові. Вояки, вас кличе рідна держава!»*.

Ще раніше комендант Національної Оборони полковник С. Єфремов оголосив по радіо звернення до населення Карпатської України, яке транслювалося кожні півгодини протягом усього 15 березня.

Мобілізація мала цілком добровільний характер. У штабі Національної Оборони не складалися жодні мобілізаційні списки чи повістки, добровольці у віці від 16 до 55 років, які бажали зі зброєю в руках захищати незалежну Карпато-Українську державу, самі приходили до збірних пунктів. За даними С. Єфремова, лише 15 березня до команд Національної Оборони зголосилося близько 2–3 тис. чоловік, серед яких — селяни, старші учні гімназій і студенти учительських семінарій, січовики, українці з чехо-словацької армії, прикордонної охорони та жандармерії. У столиці Карпатської України Хусті перебувало до 1200 добровольців, які виявили бажання піти на угорський фронт. Попри людський резерв, армія Карпатської України не могла укомплектовувати всіх мобілізованих у відділи через відсутність необхідної кількості зброї, амуніції та обмундирування. Для ведення переговорів із командуванням 12-ї чехо-словацької дивізії щодо можливості передачі зброї січовикам до Сваляви виїхав військовий міністр уряду Карпатської України С. Клочурак. Однак він не зміг домовитися з чеськими офіцерами і разом зі штабом 12-ї дивізії був змушений відступити до Словаччини.

Уже перебуваючи у Пряшеві, С. Клочурак окремим наказом призначив полковника армії УНР Е. Камінського, який в той час перебував у Празі, шефом Президії міністерства Національної Оборони Карпатської України, водночас доручивши йому підготувати проект організації міністерства. У листі до Е. Камінського С. Клочурак писав: *«При виготовленні проєкту мати на увазі модерну організацію збройних сил великих держав, а також і те, аби виготовлений проєкт організації МНО Карпатської України міг пригодитися, без великих змін, для ужитку в Львові чи Києві для будування збройної сили великої Української Держави»*. Однак реалізувати цей масштабний план так і не вдалось, оскільки протягом наступних днів територія Карпатської України була окупована угорськими військами.

Єдиним шляхом здобути зброю, щоб організувати опір угорським військам, які перейшли до загального наступу на всій території Карпатської України, було провести роззброєння відступаючих частин чехо-словацької армії, фінансової сторожі, жандармерії та прикордонної охорони, а також захопили чехо-словацькі військові склади на території краю. Усе це відбувалось у надзвичайно короткий проміжок часу напередодні приходу угорських військ за наказом Начальної Команди збройних сил Карпатської України.

У першій половині дня 15 березня у Хусті нараховувалося усього 50 гвинтівок і 200 пістолетів, які Карпатська Січ передала у розпорядження прем'єра о. А. Волошина напередодні, 14 березня, після боїв із чеськими військами. У другій половині дня було проведено роззброєння чехо-словацької жандармерії у місті, внаслідок чого здобуто 100 гвинтівок і 6 ручних кулеметів, якими озброєно сотню «Королево»,

що вирушила на фронт. Водночас у другій половині дня 15 березня січовики самовільно провели роззброєння невеликих відступаючих груп чеських вояків, які проходили через місто. Внаслідок домовленостей Начальної Команди із командиром 45-го чеського піхотного полку, який відступав у напрямку до Румунії, січовики отримали ще 200 рушниць, 20 тис. набоїв до них та чехо-словацьке військове обмундирування для 200 чоловік. Окрім цього, в Хусті у чеських казармах було забрано залишену зброю та амуніцію. Здобутою зброєю оснащували мобілізованих новобранців та січовиків і в складі невеликих відділів відправляли на угорський фронт.

Ще напередодні, 14 березня, Окружна команда ОНОКС у Воловому на чолі з комендантом С. Фігурою розробила детальний план роззброєння чехословацьких військ та відділів прикордонної охорони у Волівському окрузі. Того ж дня гарнізон Карпатської Січі в Торуні на чолі з чотарем С. Гинилевичем (Дубиком) провів масштабну акцію із роззброєння відділів фінансової сторожі та жандармерії у Воловому, Торуні, Прислопі та Майдані, здобувши при цьому 290 гвинтівок, 15 легких і 1 важкий кулемет, 65 пістолетів, 25 гранатометів, 62 протигазні маски, 600 гранат, 62 шоломи, 600 набоїв до пістолетів, 12 тис. протитанкових куль, 60 тис. амуніції до гвинтівок, 2 вантажні машини та іише технічне знаряддя. Завдяки захопленій зброї було проведено мобілізацію чоловічого населення у селах Торунь, Новоселиця, Ляховець, Бистрий і Майдан та сформовано 2 сотні (загальною чисельністю 400 чол.). Увечері 14 березня гарнізон провів бій із чеськими військами (250–300 чол.) неподалік від Торуня, наслідком якого був відступ чехів, які вбитими втратили близько 100 чол. разом із командиром.

Чеські вояки стріляють з кулемета VZ.7/24.
Важкий 7,92 мм кулемет VZ.7/24 був створений чеським інженером Ф. Янечеком у 1923 р. на основі станкового 8 мм важкого кулемету системи Шварцлозе M.07/12. Остаточно прийнятий на озброєння в чехословацькій армії у 1932 р. Калібр — 7,92×54 мм Mauser, вага — 42 кг, довжина — 1066 мм, початкова швидкість кулі — 625 м/с, прицільна дальність — 2000 мм, темп стрільби — 500 пострілів за хвилину, бойова скорострільність — 250, об'єм стрічки патронів — 250

У ніч на 15 березня січові відділи відбили напад польських військ у кількості 250 чоловік, які перейшли кордон поблизу Торуня, змусивши поляків відступити на свою територію на 4 км від кордону. У цей же час за наказом чотаря С. Гинилевича січовики знищили всі мости вздовж

Перспектива близької дезінтеграції Чехо-Словаччини у середині березня 1939 р. поставила перед польськими військовими колами питання про необхідність сприяти Угорщині в захопленні території Закарпаття. У зв'язку із початком угорської інвазії в Карпатську Україну, польська сторона вдалася до посилення охорони кордону з метою не допустити проникнення на територію Польщі груп українських політичних та військових втікачів, побоюючись національного напруження в південно-східній частині держави, де мешкали українці. З огляду на це в ніч на 15 березня 1939 р. за наказом інспектора польських збройних сил маршала Ридзи-Смігла було створено польську оперативну групу «D» (т. зв. Групу стримування) під командуванням бригадного генерала М. Борути-Спєховича з центром у Стриї та силою до півтори піхотної дивізії, підсиленої кавалерією та бронетехнікою. Одним із головних завдань польських військ було не допустити перехід відділів Карпатської Січі на територію Західної України. Водночас польське військове угрупування мало стати своєрідним «тараном», призначеним для оперативного вторгнення на територію Закарпаття (на глибину кількадесят кілометрів) для здійснення там пацифікаційної акції та ліквідації українських збройних формувань у прикордонній з Польщею смузі. Осередками координації військових зусиль Угорщини та Польщі в справі окупації Закарпаття стали, як і під час спільної диверсійної операції восени 1938-го, будапештський та варшавський військові аташе.

польського кордону. Уся військово-адміністративна влада у Волівському окрузі опинилася в руках окружного команданта Карпатської Січі, яким після обіду цього ж дня наказом військового міністра С. Клочурака призначили чотаря С. Гинилевича (Дубика). Окружна команда у Воловому очікувала наказу від Начальної Команди збройних сил Карпатської України для відправки озброєних січовиків на угорський фронт. Однак, побоюючись можливості нападу польської армії з півночі, командант Національної Оборони полковник С. Єфремов наказав їй прикривати польський кордон.

Акції після роззброєння чехо-словацьких військ та жандармерії 15 березня відбулися у Перечині, Іршаві, Білках, Довгому, Великій Копані, Королеві, Буштині, Тячеві тощо. До лав Національної Оборони Карпатської України активно вливалися відмобілізовані українські вояки чехо-словацької армії, які на заклик Начальної Команди зголошувалися зі зброєю до збірних пунктів. Їм вдягали синьо-жовті пов'язки на ліву руку, і вони разом із січовиками та іншими добровольцями брали активну участь в обороні краю.

15 березня генеральний штаб Національної оборони Карпатської України встановив зв'язок із командами Карпатської Січі в Волівці, Іршаві, Севлюші, Великій Копані, Тячеві, Королеві та Рахові. В умовах швидкого

наступу угорських військ був утрачений контакт з окружними командами у Великому Березному, Перечині та Сваляві, які проводили активні бойові дії проти угорських військ разом із чехословацькими підрозділами, що відступали.

Українські вояки чехословацької армії з синьо-жовтими пов'язками на лівій руці, озброєнні гвинтівками VZ-24.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

Одним із найважливіших напрямків угорського наступу, який з 15 березня набув загального характеру, став східний напрям Берегівської військової групи, спрямовуваний на столицю Карпатської України. Угорське керівництво планувало якнайшвидше захопити Хуст, арештувати членів українського уряду, не допустити відкриття Сойму Карпатської України і перешкодити можливому наступу румунських військ у східні регіони краю.

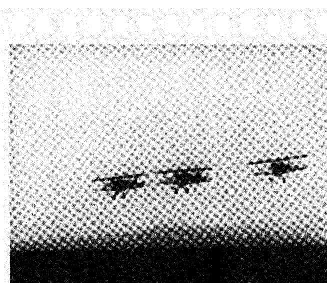

Літаки подаровані Угорщині італійським диктатором Б. Мусоліні для окупації території Карпатської України.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

У розпорядженні Начальної Команди Національної Оборони Карпатської України станом на 15 березня перебували такі військові сили: у районі Севлюша, Королева та Великої Копані розташовувалися три сотні, які мали 420 гвинтівок і близько 20 легких кулеметів, на чолі з районним командантом Карпатської Січі І. Ковачем і помічниками поручиком І. Чучкою та проф. Я. Голотою. На відтинку Іршава–Сільце одна сотня із сотнею гвинтівок, кількома ручними кулеметами та 14 ністолетами на чолі з поручиком О. Карачевським (Свобода) та чотарем Н. Романенком. У Хусті — дві сотні, близько 200 рушниць і десяток ручних кулеметів. У Воловому і Торуні — дві сотні на чолі з С. Фігурою та чотарем С. Гинилевичем (Дубиком), які мали близько 400 гвинтівок, 15 легких і 1 важкий кулемет, 65 пістолетів, 25 гранатометів та інше військове спорядження. У Сваляві — одна сотня (120 осіб) на чолі з окружним командантом сотником Клименком, яка мала на озброєнні 32 гвинтівки. Тобто загальна кількість озброєних вояків, готових стати на захист молодої незалежної держави в березневі дні 1939-го, коливалася від 1,2 до 1,5 тис. чоловік.

Найбільш кровопролитні бої з угорською армією відбувалися на Севлюсько-Хустському відтинку фронту, кульміацією яких став відомий бій на Красному полі. Тут карпатські січовики разом з українськими вояками і старшинами чехо-словацької армії та студентська молодь з Севлюської учительської семінарії організували оборону під керівництвом поручика

Склад Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р.

І. Чучки та професора учительської семінарії Я. Голоти. Завдяки залишеній зброї чехо-словацької армії (20 гвинтівок), яка відступила із Севлюша о 10-й год. ранку 15 березня 1939 р., січовикам під командуванням поручика І. Чучки вдалося частково озброїтись і разом із невеликою групою українських вояків чехо-словацької армії відбити перший наступ угорців на місто. Тут до лав збройних сил Карпатської України вступили студенти Севлюської учительської семінарії під командуванням проф. Я. Голоти. Січовики з українськими вояками чехо-словацької армії тримали оборону Севлюша до 14 год. 15 березня, а потім під тиском значно переважаючих сил противника (1000 чол.), який використовував для наступу танки, бронетехніку, літаки, гармати та важкі кулемети, змушені були відступити до Великої Копані.

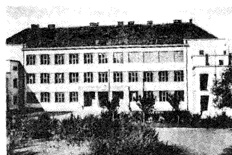

Будівля державної гімназії в Хусті, де засідав Сойм Карпатської України

У той час, як ішли кровопролитні бої січовиків з угорською армією на Севлюсько-Хустському напрямку, о 16-й год. 15 березня у Хусті в приміщенні державної гімназії розпочав свою роботу законодавчий орган самостійної держави — **Сойм Карпатської України**, до якого на вибо-

рах 12 лютого 1939 р. обрали 32 послів. Головою Сойму став А. Штефан, заступниками голови Ф. Ревай і С. Росоха, а секретарем М. Кочерган. Протягом трьох годин відбулося шість окремих засідань, на яких ухвалено документи історичного значення. Зокрема, таємним голосуванням Сойм обрав президента новоствореної української держави — А. Волошина, а також прийняв два закони конституційного статусу, які визначали форму нового державного утворення. Ними підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою — республікою на чолі з президентом, обраним законодавчим органом (Соймом). Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий, а державним гербом — сполучення крайового герба (ведмідь у лівому червоному півколі та чотири сині й три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризубом Св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України обрали національний гімн «Ще не вмерла Україна». Після прийняття цих актів Сойм відклав засідання. Також він уповноважив уряд за згодою президента Карпатської Украіини видавати розпорядження, які матимуть силу закону.

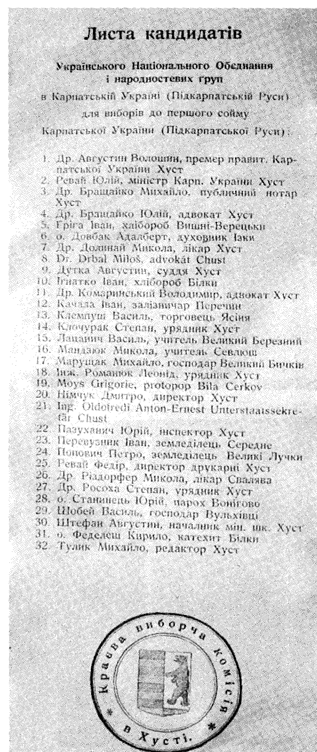
Листа кандидатів

Українського Національного Обєднання і народностевих груп

в Карпатській Україні (Підкарпатській Руси)

для виборів до першого сойму

Карпатської України (Підкарпатської Руси):

1. Др. Августин Волошин, премер правит. Карпатської України Хуст
2. Ревай Юлій, міністр Карп. України Хуст
3. Др. Бращайко Михайло, публичний нотар Хуст
4. Др. Бращайко Юлій, адвокат Хуст
5. Гріга Іван, хлібороб Вишні-Верецьки
6. о. Довбак Адалберт, духовник Іжки
7. Др. Долинай Микола, лікар Хуст
8. Dr. Drbal Miloš, advokát Chust
9. Дутка Августин, суддя Хуст
10. Ігнатко Іван, хлібороб Білки
11. Др. Комаринський Володимир, адвокат Хуст
12. Качала Іван, заліяничар Перечин
13. Клемпуш Василь, торговець Ясіня
14. Клочурак Степан, урядник Хуст
15. Лацанич Василь, учитель Великий Березний
16. Мандзюк Микола, учитель Севлюш
17. Марущак Михайло, господар Великий Бичків
18. Інж. Романюк Леонід, урядник Хуст
19. Moys Grigorie, protopop Bila Cerkov
20. Німчук Дмитро, директор Хуст
21. Ing. Oldofredi Anton-Ernest Unterstaatssekretär Chust
22. Пазуханич Юрій, інспектор Хуст
23. Перевузник Іван, земледілець Середне
24. Попович Петро, земледілець Великі Лучки
25. Ревай Федір, директор друкарні Хуст
26. Др. Різдорфер Микола, лікар Сваліва
27. Др. Росоха Степан, урядник Хуст
28. о. Станинець Юрій, парох Вонігово
29. Шобей Василь, господар Вульхівці
30. Штефан Августин, начальник мін. шк. Хуст
31. о. Феделеш Кирило, катехит Білки
32. Тулик Михайло, редактор Хуст

Крайова виборча комісія в Хусті.

Лист зі списком 32-х послів до Сойму Карпатської України від партії УНО, обраних 12 лютого 1939 р. на краєвих виборах. Лютий, 1939 р.
З архіву СБУ

До складу нового уряду незалежної Карпатської України увійшли: прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Ю. Ревай, міністр внутрішніх справ Ю. Перевузник, міністр господарства та обо-

Із промови М. Бращайка на засідання Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р.: *«Хоч які можуть скластися події, хоч який хід може мати історія, однак є певне, що це е наша земля і буде наша українська земля і ніколи її український народ не дасть відібрати! ... Най ворог знає, що він прийшов сюди за гостя, а не за пана, бо паном-господарем на цій землі будемо ми — український народ! ... Не знаю, чи почисленні години або дні нашої влади ... але дні Карпатської України, дні карпатського народу не є почисленні, і як він жив тут тисячу літ, так буде жити і за дальших тисячу літ».*

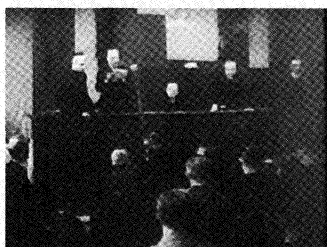

рони С. Клочурак, міністр фінансів та комунікацій Ю. Бращайко, міністр здоров'я та соціальної опіки М. Долинай, міністр освіти та релігійних справ А. Штефан. Утім, уряду новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал Сойму.

Героїчна і самовіддана оборона січовиками Севлюша, який знаходився за 25 км від Хуста, забезпечила проведення історичної сесії Сойму Карпатської України, яка уконституювала створення нової незалежної держави. Однак молода українська держава змогла протрималася зовсім недовго. Жодна з країн світу не визначала Карпатської України. Увечері 15 березня німецький консул у Хусті Г. Гофман заявив членам уряду Карпатської України, що в умовах наступу угорської армії по всьому фронту Німеччина не може припинити угорську агресію. Він наполегливо радив не чинити збройного опору угорським військам, що наступали. Німецький консул запросив до себе членів генерального штабу Національної Оборони Карпатської України і порадив їм негайно капітулювати, враховуючи, що угорську окупацію Карпатської України вже санкціонували уряди Німеччини та Італії, а тому жоден спротив не має шансів на успіх. У відповідь на це начальник генштабу полковник М. Колодзінський (Гузар) заявив: *«В словнику українського націоналіста немає слова „капітулювати". Сильніший ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна — ніколи!»*.

1–2. Засідання Сойму Карпатської України
15 березня 1939 р. в Хусті. *Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»*

3. Поштівка,
випущена з нагоди відкриття Сойму Карпатської України. Спочатку планувалось, що Сойм буде відкриватись у столиці Гуцульської республіки Ясіні 2 березня 1939 р. Однак президент Чехо-Словаччини Е. Гаха переніс його відкриття на 15 березня 1939 р. до Хусту

4. Меморіальна дошка
на фасаді Хустської спеціалізованої школи ім. Августина Волошина, яка засвідчує, що саме тут 15 березня 1939 р. провів своє історичне засідання Сойм Карпатської України

Президія Сойму Карпатської України.
Зверху сидять (зліва направо): голова УНО Ф. Ревай, голова сойму А. Штефан та секретар С. Росоха. Знизу: М. Бращайко, о. Ю. Станинець та А. Волошин

Увечері 15 березня полковник С. Єфремов прозвітував президенту А. Волошину про бої січовиків із наступаючими угорськими військами на фронті, а також розповів про відсутність необхідної кількості сил для захисту столиці Карпатської України Хуста. На нараді було прийнято рішення негайно розпочати евакуацію державних та міністерських установ з Хуста, а головним силам Карпатської Січі — відступати через Тячево до Великого Бичкова для організації нової лінії оборони від наступу угорської армії в горах. Тим часом уряд Карпатської України разом із президентом А. Волошиним мали

Прем'єр-міністр уряду Карпатської України доктор А. Волошин (зліва) з шефом Президії Сойму Карпатської України доктором М. Кочерганом у робочому кабінеті. 1939 р.

1. Нижня частина Президії Сойму Карпатської України

2. Таємне голосування послів Сойму за кандидатуру президента Карпатської України
Згідно з чехословацькою політичною традицією президент держави обирався на засіданні законодавчого органа

3. Президія Сойму вітає обраного таємним голосуванням
президента Карпатської України А. Волошина

дипломатичними засобами домогтися припинення воєнних дій на території краю.

У столиці оголосили стан облоги. Уночі на 16 березня із Хуста автомобілем виїхав президент Карпатської України А. Волошин у супроводі 11 осіб. Уранці почали евакуацію державні службовці разом із сім'ями. Було підготовлено вантажівку для перевезення поранених січовиків і жінок до Великого Бичкова. Водночас формувалася головна колона Карпатської Січі для відступу в гори на чолі з комендантом Національної Оборони Карпатської України полковником С. Єфремовим та начальником штабу М. Колодзінським (Гузаром). Попередньо планувалося, що, відступивши через Тячево до Великого Бичкова, основні сили січовиків сформують лінію оборони в населених пунктах Тересва–Терново–Дубове–Брустури, а в разі швидкого наступу угорських військ відійдуть на схід у трикутник Рахів–Ясіня–Богдан, де зможуть тривалий час чинити збройний опір угорським військам, спираючись на підтримку з боку національно свідомого гуцульського населення.

Паралельно Начальна Команда збройних сил Карпатської України

Конституційний Закон ч. 1.

§ 1. Карпатська Україна є незалежна Держава.
§ 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.
§ 3. Карпатська Україна є республікою з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.
§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.
§ 5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.
§ 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півколі і чотири сині та три жовті смуги у правому півколі і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. — Переведення цього місця закону полишається окремому законові.
§ 7. Державний гимн Карпатської України є "Ще не вмерла Україна".
§ 8. Цей закон обов'язує зараз від його прийняття.

В Хусті, дня 15. березня 1939.

Підписали :

Предсідник Сойму К.У.

Президент Карп-Української Респ.

Письмовод Сойму К.У.

Секретар Сойму К.У.

Конституційний закон Ч. 1.
прийнятий 15 березня 1939 р. на Соймі Карпатської України

продовжувала керувати обороною незалежної держави, залишаючись у столиці аж до 15-ї години 16 березня (угорські війська увійшли в Хуст о 16.00). У ніч на 16 березня її зусиллями було сформовано 5 сотень січовиків, які одразу ж відправили на фронт проти мадярів. Командувачем угорського фронту призначили сотника Любича, який з останньою сотнею вирушив на передові позиції. У самому місті біля важливих приміщень та будівель стояли січовики, які разом із патрулями на вулицях і заставами біля виїздів з Хуста контролювали ситуацію у столиці Карпатської України. Основу військових сил у Хусті складали 1-ша булавна сотня Хустського коша з двома важкими кулеметами, яка охороняла генеральний штаб Національної Оборони, та запасна чота з трьома ручними кулеметами. Для прикриття відступу основних сил із Хуста була сформована чота (30 осіб) під командуванням аспіранта І. Бутковського (Гуцула), яка розмістилась із 3 легкими кулеметами біля залізничного мосту при в'їзді до столиці.

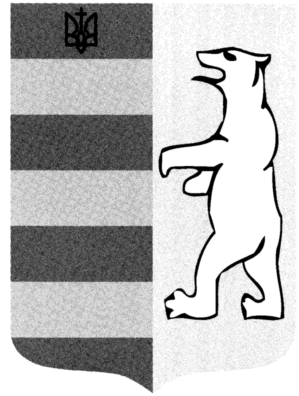

Гербом Карпатської України став крайовий герб Підкарпатської Русі, до якого був доданий «тризуб святого Володимира Великого з хрестом на середньому зубі». Сам тризуб був золотистого кольору і розташовувався посередині верхнього синього пояса правого геральдичного поля герба

Однак для повноцінної організації захисту краю у генерального штабу Національної Оборони не вистачало необхідних резервів і засобів зв'язку (в структурі Карпатської Січі не створили кінні відділи, телефонні лінії з часом перервали, а кількість автомашин і мотоциклів була досить обмеженою). Фактично він не міг оперативно здійснювати командування оборонними операціями січовиків на фронті, і тому вся ініціатива в організації збройного опору угорським окупантам опинилася в руках місцевих командирів та провідників. Реально не існувало єдиного фронту оборони,

1. Підготовка до відправки добровольців на фронт
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

2. Сформовані у сотню січовики відправляються на угорський фронт. Попереду колони ідуть уніформовані члени Карпатської Січі, позаду — одягнуті в цивільне добровольці. Навколо них — старшини в січових плащах (шинелях). Хуст, 16 березня 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

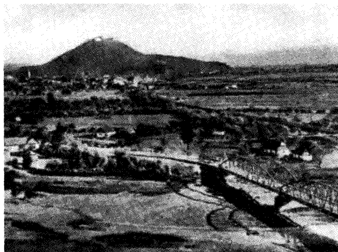

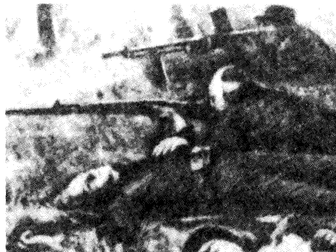
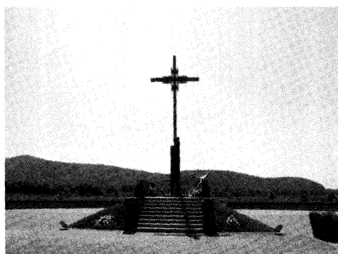

1	2	3
4	5	6

1. Панорама міста Хуста.
Залізничний міст через Тису — свідок кривавих боїв. 16 березня 1939 р.

2. Захоплений угорцями чеський танк,
який брав участь у битві на Красному полі. Березень, 1939 р.

3. Захисники Карпатської України під час боїв з угорською армією
на підступах до Хуста. На фотографії видно січовиків озброєних захопленою у чеських військ зброєю: на передньому плані перев'язаний січовик із гвинтівкою VZ-24 з багнетом і січовик з легким кулеметом VZ-26/30 на задньому плані. 16 березня 1939 р.

4. Сучасний меморіал «Красне поле» між Великою Копанею та Хустом,
відкритий 15 березня 2009 р. до 70-ої річниці від дня проголошення незалежності Карпатської України.

5. Регент Угорщини адмірал Міклош Горті
відвідує у військовому госпіталі угорських солдат, поранених під час боїв на Закарпатті. 1939 р.

6. Угорські танкетки на вулицях Хуста
16 березня 1939 р.

а були лише окремі осередки опору на головних напрямках наступу угорських військ.

Обороною Великої Копані командував районний комендант Карпатської Січі І. Ковач. Він озброїв прибулі із Севлюша відділи семінаристів, січовиків та пластунів з Великої Копані та Веряці захопленою у чехів зброєю (120 гвинтівок, 8 легких кулеметів та 50 тис. набоїв) і відправив дві сотні до Королева над Тисою під командуванням проф. Я. Голоти. Вони тримали лінію оборони вздовж залізничного шляху та річки Тиси цілу ніч з 15 на 16 березня і тільки о 10-й ранку відступили з боями до Великої Копані, втративши загиблими 43 чоловіки. Під час відступу біля залізничного мосту на Тисі в оточенні опинилася розвідувальна група семінаристів під керівництвом М. Козичара, яку мадяри відразу ж розстріляли.

Кулеметна ланка на ділянці лінії оборони січовиків на Красному полі.
На передньому плані січовик у папасі з важким кулеметом VZ.7/24, за ним один поранений вояк і січовик з легким кулеметом VZ-26/30. Позаду доброволець з гвинтівкою VZ-24. 16 березня, 1939 р.

На допомогу захисникам Начальна Команда відіслала одну сотню січовиків. На відрізку шляху, що сполучав Хуст із Великою Копанею, районний командант І. Ковач, поручик І. Чучка та Я. Голота організували лінію оборони, яка тягнулася уздовж залізничного шляху Рокосово–Веряця–Велика Копаня на 3–4 км та вздовж р. Тиси і складалась із двох сотень вояків, озброєних легкими кулеметами, гвинтівками, ручними гранатами й пістолетами. На них наступала регулярна угорська армія із танками, бронемашинами, літаками, мінометами, гарматами і важкими кулеметами. Військові сили воюючих сторін були далеко не рівними. Попри це, січовики разом із місцевими добровольцями жертовно й самовіддано чинили збройний опір агресорам. Саме тут з 10-ї до 14-ї години 16 березня 1939 р. відбулась найбільша у військовій кампанії з захоплення Угорщиною Карпатської України — **битва на Красному полі**.

1. Січовик з легким кулеметом VZ-26/30 на оборонній позиції
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

2. Кулемет VZ-26/30
один із найпоширеніших легких кулеметів чехо-словацької армії, який використовувався січовиками в боях проти угорської армії у березні 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

Після короткого півгодинного бою січовики під сильним артилерійським обстрілом змушені були відступити до залізничної станції на околиці Великої Копані і звідти вести кулеметний вогонь по ворожих позиціях. 16 березня о 12-й годині оборонці разом із прибулою з Хуста сотнею перейшли в контратаку, намагаючись відновити контроль над Великою Копанею. Однак за деякий час вони відступити через сильний артилерійський вогонь з угорського боку, зазнавши при цьому великих втрат. О 14-й наступ угорських військ посилився, що змусило січовиків під командуванням І. Чучки та Я. Голоти з боями відступати у напрямку Хуста. Цей відступ прикривав відділ у кількості 20 чоловік під командою О. Блестіва та М. Єрфана, а також чота І. Бутковського (Гуцула) при

Український підпоручик
чехо-словацької армії, який разом з двома січовиками боровся в чеському танку проти мадярів до останнього набою.
16 березня 1939 р.

в'їзді до Хуста. Завдяки цьому захисники змогли майже без втрат перейти залізничний міст і влитися до колони січовиків, що вирушала з Хуста в напрямку на Великий Бичків.

Повідомлення про бій на Красному полі з'явились на сторінках газет цілого світу, що викликало великий резонанс. Симпатії світової громадськості були на боці захисників Карпатської України, а Угорщина в очах демократичних країн постала агресором проти молодої української держави. Високу оцінку битві на Красному полі дала львівська газета «Нова зоря». Вона вказувала на те, що *«не дасться заперечити факту, що під Хустом відбулась велика битва, в якій з обох сторін полягло багато соток вояків. Мимо цієї симпатії до мадярів, не можемо не підкреслити, що український народ ... хоробро боровся»*.

За угорськими даними, у боях на Красному полі загинуло 230 січовиків, українських вояків чехо-словацької армії та добровольців — переважно семінаристів і пластунів. Окрім цього, мадяри захопили в полон 450 січовиків, серед них — багато вихідців із Галичини. Втрати угорців убитими становили 160 чоловік, близько 400 бійців отримали поранення.

О 15-й годині 16 березня у напрямку Великого Бичкова з Хуста машиною виїхав командант Національної Оборони Карпатської України полковник С. Єфремов. Командування відступом головної колони січовиків він доручив начальникові генерального штабу полковникові М. Колодзінському, при якому залишився його ад'ютант поручик З. Коссак та деякі старшини штабу Січі.

О 16.00 до Хуста увійшли перші підрозділи угорської армії на роверах. За ними — угорська піхота й артилерія. Січовики, які не встигли відступити із головними силами, організували опір у місті. Відступ колони січовиків до вечора 16 березня прикривала чота під командуванням аспіранта І. Бутковського. Група ровериствів, що рухалася попереду наступаючої угорської колони, змушена була зупинитися і чекати на основні частини.

Відступаючи на Тячів, командування головної групи січовиків не знало про те, що ще вранці 16 березня угорські терористи, озброєні відступаючими чеськими військами

Угорська піхота в Хусті
16 березня, 1939 р.
Кадри з документального фільму «Трагедія Карпатської України»

1. Угорські солдати (гонведи)
на вулицях окупованого Хуста. Березень, 1939 р.

2. Мадярська піхота висаджується в Хусті.
16 березня 1939 р.

3. Угорські танкетки в Хусті напроти колишньої будівлі Карпатської Січі,
обстріляної в ході боїв з чеськими військами. 16 березня 1939 р.

1	2
	3

за підтримки Угорської Національної Ради захопили Тячів, Рахів, Ясіня та Солотвину, а о 17-й годині в їхніх руках уже були ще й Великий Бичків та Кваси. Таким чином, увесь тил Карпатської Січі на лінії від Хуста до Ясіні зосереджувався в угорських руках. Наштовхнувшись на потужний опір у Тячеві, головна колона січовиків була змушена з боями відступити через Буштино, Углю, Нересницю та Апшу до Великого Бичкова, де вранці 18 березня перетнула кордон із Румунією. Проте наступного дня румунська влада видала угорцям 273 січовиків та 10 старшин, серед яких — і 6 старшин генерального штабу Карпатської Січі. Також румуни видали чоту І. Бутковського, яка, відступаючи з Хуста, перейшла румунський кордон поблизу Бедевлі, та ще один відділ січовиків у складі 15 осіб.

Невелика група січовиків під командуванням М. Колодзінського та З. Коссака продовжила відступ у рахівські гори, сподіваючись організувати там партизанську боротьбу з угорськими окупантами. Однак поблизу Солотвини вона була змушена прийняти нерівний бій з угорськими терористичними групами. Відступаючи, в полон потрапили М. Колодзінський та З. Коссак, яких 19 березня угорські терористи розстріляли в Солотвинських копальнях.

Угорські вояки в зайнятому селі Середнє.
Березень 1939 р.

На центральному напрямку наступу з 15 березня угорські війська зустріли невеликий збройний опір з боку чехо-словацьких підрозділів та

1–2. Евакуація Свалявської торгівельної академії
у супроводі січовиків на захід. 15 березня, 1939 р. *Фото з архіву ОУН у Києві*

3. Угорські танкетки
під час окупації території Карпатської України. Березень, 1939 р.

4. Застрягла в снігу вантажівка
під час окупації угорською армією верховинних територій Закарпаття. Березень, 1939 р.

відділів січовиків у селах Середнє, Старе Давидково, Пістрялово, Лалово, Ромочевиця, Горонда та Чинадієво. У районі села Пасіки січовики підпалили міст на ріці Латориці, не допустивши перехід ворога через нього. Однак після декількох дрібних сутичок з угорцями офіцери чехословацької дивізії вийшли на зв'язок із угорським командуванням, домовившись про організований відступ чеських військ із Сваляви. Увечері 15 березня угорські війська увійшли до Сваляви. Сотня січовиків під командуванням Клименка, яка перебувала в місті, не маючи достатньої кількості зброї (всього 32 гвинтівки) для організації опору угорським підрозділам, змушена була відступити разом із чехо-словацькими військами у напрямку Словаччини.

Угорські війська центральної групи продовжили наступ, відправивши 2 батальйони із Сваляви через Поляну й Уклин до польського кордону: один піхотний батальйон залізничним транспортом лінією Свалява–Стрий досягнув Воловця опівдні 16 березня, інший дістався до кордону з Польщею шосейною дорогою через Нижні Верецьки в другій половині дня.

Карпатські січовики під час боїв
проти угорських військ у гірській місцевості. На задньому плані поранений січовик стріляє з чеського «Маузера» (гвинтівки VZ-24) з багнетом, на передньому — січовик з важким 7,92 мм станковим кулеметом VZ.7/24 (модифікований кулемет Шварцлозе) та сумкою з набоями

У відгалужені з Мукачевого на Іршаву угорців стримували січовики іршавської Окружної команди Карпатської Січі на чолі з поручиком О. Карачевським (Свободою) та чотарем Н. Романенком. Уранці 15 березня січовики відбили в угорців захоплене с. Шаркадь (Горбок), захопивши в полон 7 гонведів зі зброєю та амуніцією, яких відправили автобусом до Хуста. Для стримування угорського нападу поручик Свобода організував два ряди оборони вздовж шосейного шляху Хмільник–Кив'ядж (Кам'янське)–Сільце–Іршава та узгір'я в с. Лази. Тут були вириті окопи. Серед січовиків, які обороняли ці позиції, були студенти Білківської гімназії та чота з 42 чоловік, що прийшла на допомогу з Хуста. Водночас дві розвідувально-бойові стежі (разом 27 чол.) відіслали до Саботина, Загаття і Завидова із завданням побудувати барикади і засіки на шляху просування угорських військ. Осередок оборони відділу січовиків розміщувався також у Сільці. В Іршаву тим часом для січових відділів з околиць міста надходила зброя, захоплена командою Карпатської Січі у Білках.

У другій половині дня 16 березня розпочався потужний наступ угорських військ у напрямку Іршави, внаслідок чого відділи

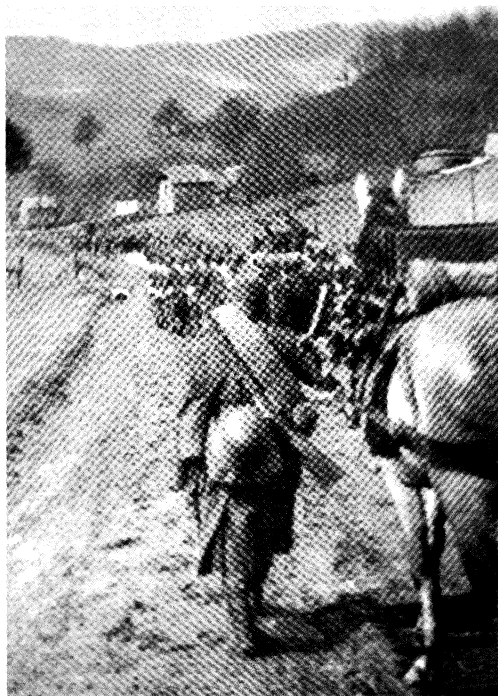

Угорська армія
під час окупації території Карпатської України.
Березень, 1939 р.

1. Польські солдати на карпатських перевалах під час окупації угорською армією території Карпатської України. Березень, 1939 р.

2. Встановлення спільного польсько-угорського кордону в Карпатах. Крайній зліва — командир угорської операції по окупації Закарпаття полковник Лайош Белді та командир польської оперативної групи бригадний генерал М. Борута-Спєхович. Тухольський перевал, 16 березня 1939 р.

3. Зустріч угорських та польських військ на карпатських перевалах. На передньому плані — полковник Лайош Белді та генерал М. Борута-Спєхович. Тухольський перевал, 16 березня 1939 р.

1	2
	3

січовиків під командуванням О. Карачевського (Свободи) змушені були відступити через Білки та Імстичово на Волівщину.

Активно діяв і чотар Н. Романенко. Його група січовиків зайняла позиції на гірському хребті між Сільцем і Ардановим. Цей осередок оборони тримався сім з половиною годин, і лише під переважаючими тиском ворога січовики врешті відступили до Іршави. У ніч на 16 березня відділ перейшов до Білок, де поповнився озброєними січовиками з навколишніх сіл. Зайнявши оборонну позицію біля Імстичова, відділ Н. Романенка, що складався із 62 січовиків та 7 українців із фінансової сторожі, тримався до 5-ї години вечора. Опинившись в оточенні угорців, осередок швидко розпорошився. Сам чотар Н. Романенко відступив у гори, однак 17 березня у Поляні його схопила угорська жандармерія.

17 березня у боях січовиків з угорськими військами в гірських масивах поблизу Іршави, Білок та Довгого мадяри втратили 37 чоловік убитими і 134 пораненими. Січовиків полягло значно більше — 200 чоловік, понад 400 отримали поранення і 300 потрапили у полон.

Досить активно оборонялися відділи Карпатської Січі Перечинської та Великоберезнянської січових округ. Вони разом із чехо-словацькими військами вели активні бойові дії проти наступаючих угорських військ у напрямку вздовж річки Уж від Ужгорода до польського кордону.

Генерал-лейтенант Ференц Сомбатхеї та генерал Владислав Бортоновський під час урочистого братання на Верецькому перевалі. 16 березня 1939 р.

Наступаючи 16 березня в районі річки Уж, Ужгородська військова група до 12-ї години дійшла до с. Кам'яниця. Тут в гірських масивах запекло оборонялись чехи разом із січовиками. До 16-ї години гонведи, подолавши збройний опір захисників, стали наближатися до Перечина. Наступного дня чехо-словацькі підрозділи, що здійснювали прикриття відступу основних частин 12-ї чехо-словацької дивізії у Словаччину, почали оборону біля с. Мирча Великоберезнянського округу. Навіть більше, перед самим відступом чехо-словацькі військові підрозділи передали зброю, боєприпаси та обмундирування місцевій Карпатській Січі. Тому не випадково, що на другий день угорські війська стримували січовиків у сусідньому з Мирчою селі Малий Березний. Та подолавши збройний опір невеликих груп захисників краю, війська Ужгородської військової групи 18 березня досягли угорсько-польського кордону поблизу с. Ужок.

Під час окупації території Закарпаття угорськими військами збройні сили Карпатської України загалом провели близько 22 дрібних і великих боїв. Втрати січовиків становили від 1 до 1,5 тис. осіб убитими та зниклими безвісти. За офіційною статистикою, угорська армія у ході боїв у Карпатській Україні втратила 72 вбитих, 163 поранених, 4 зниклих безвісти і 2 полонених. Однак ці дані явно занижені.

Таким чином, станом на 18 березня територія Карпатської України

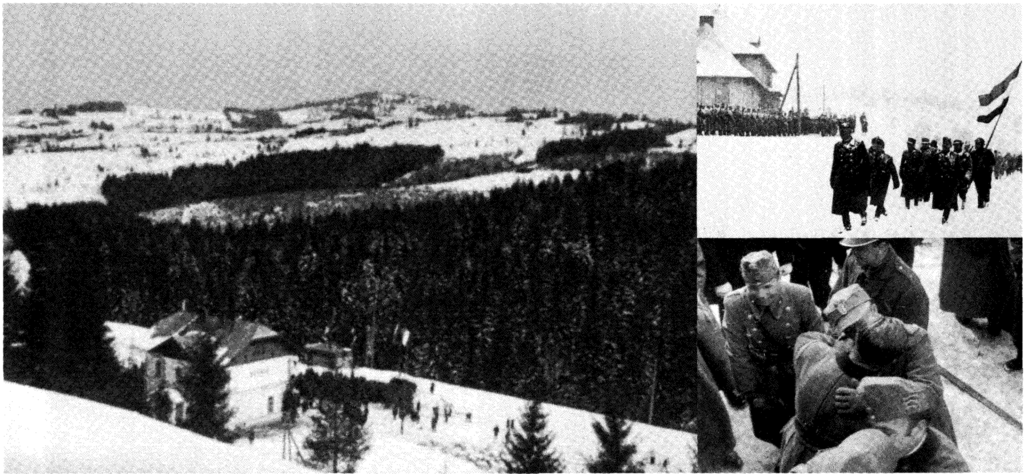

1	2
	3

1. Залізнична станція Бескид (Польща),
де 19 березня 1939 р. відбулась урочиста зустріч частин угорської та польської армій.

2. Полковник Лайош Белді
у супроводі угорських офіцерів під час зустрічі з польськими військами на станції Бескид. 19 березня 1939 р.

3. Польські та угорські солдати
під час зустрічі на станції Бескид вітають один одного з перемогою — окупацією Карпатської України. 19 березня 1939 р.

була окупована угорськими військами, які на всіх карпатських перевалах дійшли до польського кордону. Тут під час зустрічі угорських та польських військ влаштовувалися спільні святкування на честь встановлення спільного угорсько-польського міждержавного кордону. Так, 16 березня в районі Тухольського перевалу відбулася зустріч командувача угорською операцією з захоплення Карпатської України полковника Л. Белді з командиром польської оперативної групи військ «D» бригадним генералом М. Борутою-Спєховичем. Перед спеціально влаштованою тріумфальною брамою прозвучали привітання двома мовами. Цього ж дня на Верецькому перевалі зустрілися командир 8-го угорського корпусу генерал-лейтенант Ференц Сомбатхеї та польський генерал Владислав Бортоновський. Уранці 17 березня угорські та польські війська зустрілися поблизу с. Скотарське, де угорських гонведів привітав командир полку «Карпати» польського корпусу охорони кордону (КОП) підполковник Жеткевич. Цього ж дня спільні святкування польських та угорських військ проводилися на Татарському (Яблунецькому) перевалі поблизу Ясіня. Уночі 18 березня угорські війська зустрілися з поляками на Ужоцькому перевалі. У цей же день відбулась урочиста зустріч офіцерів угорської армії на чолі з полковником О. Шашем та командиром 10-го польського корпусу (Перемишль) генералом Щеволем-Вечоркевічем. Урочистий акт символічного «братання» польських та угорських військ за участі штабів обох армій відбувся 19 березня на залізничній стан-

1. Регент Угорщини адмірал Міклош Горті
в оточенні угорських штабних офіцерів у м. Мукачево. 18 березня 1939 р.

2. Регент М. Горті під час інспекційної поїздки
по території окупованого Закарпаття в оточенні угорських вищих офіцерів поблизу м. Хуста. 18.03.1939 р.

ції Бескид на території Польщі, де були влаштовані спільні святкування з нагоди встановлення угорсько-польського міждержавного кордону. У них, зокрема, взяли участь угорський полковник Л. Белді, польський дивізійний генерал К. Фабрицій разом зі штабними офіцерами 6-го корпусу зі Львова, бригадний генерал М. Борута-Спехович та угорський військовий аташе у Варшаві підполковник де Лендєл.

18 березня на території Закарпаття було запроваджено військовий стан і встановлено військову адміністрацію на чолі з генералом В. Новаковичем. Після цього угорські каральні органи за підтримки активістів із числа місцевого угорського населення взялися за «очищення» території краю від небажаних елементів. Жертвами угорських репресій стали різні категорії місцевого населення, однак найжорстокішого переслідування зазнали січовики, національно свідома інтелігенція, колишні державні й партійні службовці Карпатської України, представники грекокатолицького духовенства.

Жорстокі репресії окупантів проти карпатських січовиків були прикладом грубого порушення норм міжнародного права щодо трактування долі військовополонених. Після створення збройних сил Карпатської України 15 березня 1939 року Карпатська Січ потрапляла під охорону постанов Женевської конвенції щодо ведення війни та охорони військовополонених. Однак для агресора цей факт не мав жодного значення. Угорські війська під час наступу в районі Севлюша, Великої Копані, Королева, Рокосова у напрямку на Хуст розстрілювали всіх захоплених у полон січовиків, а поранених добивали. Знущалися над січовиками також

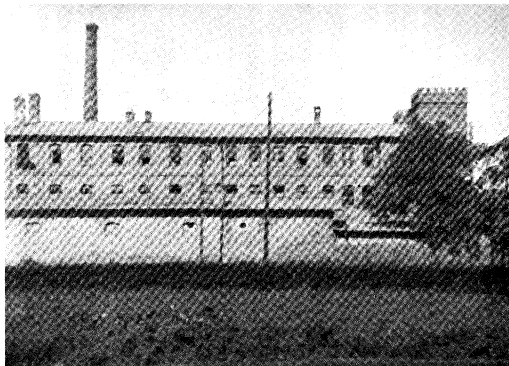

1. Заколоті мадярами поранені січовики
у військовому госпіталі в Хусті. Березень, 1939 р.

2. Розстріл угорськими солдатами
прив'язаного до дерева полоненого січовика. Березень, 1939 р.
Фото з архіву ОУН у Києві

3. Угорський концтабір Вор'юлопош в Ніредьгазі,
де в 1939 р. утримувалися полонені січовики. Один із найжорстокіших угорських концтаборів.
Фото з архіву ОУН у Києві

4. Мама січовика просить в угорського офіцера за життя свого сина

1	2
3	4

* Мадярони — прихильники угорської влади з місцевого населення

угорські терористи, місцеві мадярони * та жандарми. Особливу жорстокість проявляв польовий жандармський загін під керівництвом капітана Мартона Зелді, який протягом перших трьох днів угорської окупації краю знищив у Тячеві 200 осіб (!). Січовики часто помирали зі словами «Слава Україні!» або співаючи гімн «Ще не вмерла Україна».

Чи не найбільше (понад 200) січовиків та представників місцевої інтелігенції було знищено в Хусті, столиці Карпатської України. 16 березня угорські терористи розстріляли у Великому Бичкові районного команданта Карпатської Січі поручика П. Волощука. 17 березня гонведи взяли у полон і розстріляли керівника іршавських січовиків В. Галаса. Така ж доля спіткала команданта Волівської Січі С. Фігуру, якого стратили 18 березня.

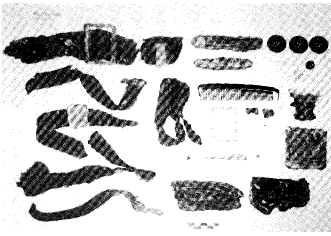

1. Знахідки речей розстріляних галичан-січовиків
на Верецькому перевалі (розкопки 2008 р.). На об'єкті було виявлено залишки 10 осіб

2. Сучасний пам'ятний знак розстріляним січовикам
на Верецькому перевалі. 2009 р.

3. Перепоховання залишків тіл 10-ти січовиків-галичан
на Верецькому перевалі. 14 вересня 2009 р.

Для полонених січовиків було створено тюрми і концтабори у Тячеві, Великому Бичкові, Кривій біля Хуста. Після допитів і тортур їх вивозили поромом на Тису і там розстрілювали. Один із керівників хустських січовиків О. Блестів (Гайдамака), перебуваючи у хустській в'язниці, перед смертю шпилькою проколов собі палець і кров'ю написав записку: *«Я, Олександр Блестів, 22-річний з Хуста, іду на смерть за те, що любив свою рідну Україну»*. У середині квітня цього ж року близько 1200 в'язнів із Закарпаття було перевезено до угорського концтабору в с. Вор'юлопош біля Ніредьгази, де тортури, побиття і знущання над ними тривали до липня. Загалом, за угорськими даними, з березня по грудень 1939-го жертвами гортиських репресій на Закарпатті стало 4,5 тис. осіб.

Частину взятих у полон січовиків-галичан за домовленістю з польською стороною угорські військові та жандарми передали Польщі. 17 березня 1939 р. їх під угорським військовим конвоєм у складі 7–8 колон по 70–80 чоловік перевели із таборів у Кривій та Тячеві до польського кордону, де передали польським прикордонникам. Наступного дня у двох місцях на Верецькому перевалі за 1,5–2 км від лінії кордону поляки розстріляли близько 500–600 галичан-січовиків. Іншу групу галичан (30–40 чол.) польські прикордонники та угорські солдати, жандарми і терористи знищили на Татарському перевалі поблизу Ясіня 23 березня. Майже 38 січовиків затримали підрозділи польської прикордонної охорони (КОП) на карпатських перевалах і відправили до концентраційного табору в Березі Картузькій. Траплялися випадки самосуду польськими військовими над полоненими карпатськими січовиками.

Попри жорстокі репресії окупантів, бойові дії угорської армії проти карпатських січовиків не припинилися і після 18 березня. У важкодоступних гірських масивах Карпат партизанська боротьба окремих груп січовиків тривала аж до середини травня. Як писав О. Кандиба (Ольжич):

1. Мадяри ведуть колону полонених січовиків на розстріл.
Околиці с. Ясіня. Березень, 1939 р.

2. Угорські гонведи разом з цивільним мадяром та польським офіцером КОП
(спереду) після розстрілу січовиків-галичан на Татарському перевалі поблизу с. Ясіня. Березень, 1939 р.

3. Розстріл мадярами полоненого січовика-партизана С. Пасіка.
25 травня 1939 р.

«Боротьба з окупантами на Карпатській Україні, одначе, досі не припинилась. В горах переховуються партизанські групи січовиків, які ведуть дрібну війну з мадярами. Вся країна живе легендами про криваву боротьбу Січі та її партизанських відділів».

Генеральний штаб угорської армії у березні 1939-го прийняв рішення провести ряд бойової операцій з «очищення» території окупованої Карпатської України *«від чужорідних елементів»*, а також наказав звітувати кожні десять днів про хід боротьби з партизанами. Гортисти цілком серйозно ставилися до існування *«банд січовиків»* у карпатських горах. Із цією метою збільшувалася кількість угорських військ в окремих округах, а також чисельність жандармського корпусу.

Осередки партизанської боротьби січовиків проти угорської окупаційної влади існували в районі Іршави–Білок–Довгого, на Воловщині (Торунь, Скотарське, Репинне, Волове), Рахівщині (Ясіня), Великоберезнянщині (с. Ужок), біля Перечина та в долині міста Хуст. Станом на 18 березня січовики-партизани чинили збройний опір угор-

ським військам та жандармерії у гірських місцевостях від Ужка на Великоберезнянщині через Перечинщину, Міжгірщину, Хустщину аж до Гуцульщини.

19 березня на території Ужок–Перечин–Нижні Верецьки зібралося близько 3 тис. січовиків, яких угорське командування намагалося роззброїти, однак онір партизан окупантам тривав.

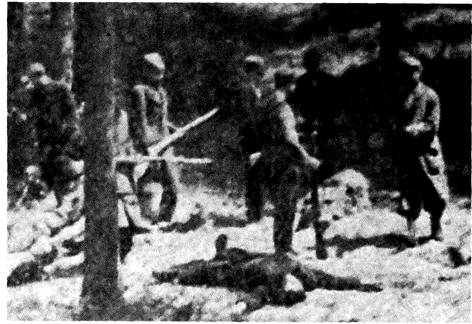

Карпатські січовики-партизани в горах після важкого бою з угорцями забирають тіла своїх побратимів. Березень 1939 р.

Партизанський загін у Волівській окрузі очолювали поручик Ф. Тацинець (Крот) і О. Тарасюк. У його складі перебували жителі з верховинських сіл і багато галичан. Після оголошення угорською владою амністії для всіх учасників збройної боротьби на Закарпатті, Ф. Тацинець повернувся до рідного села Келечина, а 20 березня його заарештували і розстріляли в Соймах поблизу Волового.

У горах між Великим Бичковим, Кобилецькою і Квасівською Полянами та Раховим діяли партизанські загони під керівництвом поручика М. Крупа, члена Головної Команди Карпатської Січі С. Росохи та хорунжого О. Ворохти. Вони здійснювали напади на угорські адміністративні органи та відділення жандармерії по селах, зривали угорські прапори, вбивали жандармів та гонведів, поширювали листівки із закликом до населення чинити опір окупантам. Діяльність партизанів спиралась на активну підтримку з боку місцевого українського населення і була відповіддю на масові репресії та колонізаторську політику угорців у краї. Партизани під керівництвом О. Ворохти переховувалися від угорської влади на Рахівщині аж до середини вересня.

1. На спільному угорсько-польському кордоні група польських і мадярських офіцерів сфотографувалась на пам'ять над тілами вбитих січовиків. Березень, 1939 р.

2. Спільна угорсько-польська комісія після розстрілу полонених галичан-січовиків. Березень, 1939 р. *Фото з архіву ОУН у Києві*

3. Угорські кінні жандарми

Табір втікачів
з Карпатської України у Братиславі. 1939 р. *Фото з архіву ОУН у Києві*

Із повідомлення американської газети «Нью-Йорк Таймс» від 16 березня 1939 р.: *«Зі всіх неймовірних епізодів при упадку Чехо-Словаччини найфантастичнішим є те, що сталося впродовж трьох останніх днів у Карпатській Україні. У вівторок ця найменша часть трипільної Чеської держави воювала з чехами. У вівторок увечері проголосила себе незалежною державою. В середу рано чеські прапори були зняті, чеське військо у повній утечі і українські барви виднію́ть у всіх вікнах столиці Хуста... Найбільший бій в цих багатих подіями днях не відбувся в Празі, або Братиславі, але в Хусті. (...) Чому Січ продовжує таку безнадійну боротьбу? Чому мадярська армія стрічає стільки перешкод в здобутті території, що її боронять вояки-аматори?»*. (Цитується за виданням: Єфремов С. Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні. — Ужгород: Гражда, 2009.)

Зі спогадів командувача збройними силами Карпатської України полковника С. Єфремова: *««Національна Оборона Карпатської України» не мала своїх дивізій, бригад чи — навіть, — полків, але своєю боротьбою, в якій не було пощади ні супроти ворога, ні супроти себе, боротьбою,*

яка вимагала саможертви та найбільшого напруження всіх тілесних і духовних сил, боротьбою без досконалого озброєння, без належної військової підготовки серед найбільших невигод зими й терену, боротьбою безнадійною й може даремною для сучасників, але важкою, необхідною й невідкличною на майбутнє — запричастилася визвольних змагань усіх наших земель та пов'язалася з ділами всеукраїнської збройної сили та її історії. На снігах верхів Карпат найкращі сини нашого народу, гідні спадкоємці давньої козацької слави, своєю кров'ю написали вогняні слова: Життя — За волю Батьківщини!»

Із повідомлення польської газети «Меркуриюш Польскі» за березень 1939 р. (ч. 15): *«На шпальтах Меркуриюша ми виступали з цілою безоглядністю проти „Закарпатської України"... Мусимо, одначе, чесно сказати, що в обличчі останніх подій маємо більшу пошану до українців, ніж до чехів і словаків. Які б там не були і хто б там не були оті «січовики», а все таки ті люди не скавуліли, не склали зброї, але билися в найтяжчих політичних і стратегічних умовах ... Якщо б я стояв на чолі сотні мадярської піхоти, я на власну відповідальність наказав би віддати почесну сальву над трупами поляглих українців».* (Цитується за виданням: Мірчук П. Нарис історії ОУН. — Т. 1. — Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968).

Із повідомлення французької радіостанції у Страсбурзі 16 березня 1939 р.: *«Європа досі недооцінювала карпатських українців. Вони, хоч не мають належної кількості зброї і амуніції, по-геройськи боронять у Карпатах свою державність перед величезною мадярською навалою. Цим вони подали доказ своєї державотворчої здібності і полум'яної любові до своєї Батьківщини та відчайдушного завзяття. Тому вони заслуговують, щоб їм у цій боротьбі допомогти».* (Цитується за виданням: Єфремов С. Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні. — Ужгород: Гражда, 2009).

ПІСЛЯМОВА

Карпатська Січ увійшла в новітню історію українського народу як військове формування автономної, а з 15 березня 1939 р. — незалежної Карпатської України. На жаль, історія відвела цьому невеликому українському державному утворенню, — а разом із ним і Карпатській Січі, — досить короткий відрізок часу — усього лише 5 місяців, протягом яких тривали їхні розбудова та розвиток. За цей період Організація Народної Оборони «Карпатська Січ» з ініціативи місцевих патріотів і за активної участі українців із Західної України та еміграції змогла сформуватись як мілітарна організація з усталеною структурою, керівництвом, старшинським складом, уніформою та відзнаками, провести певну військову підготовку своїх членів та взяти участь в обороні населення краю від нападів терористів.

Карпатська Січ від початку свого творення розглядалась її будівничими як зародок майбутньої української регулярної армії, що мала стати основою для ведення збройної боротьби за утвердження української державності на всіх українських етнічних землях. На жаль, командуванню Карпатської Січі в період існування автономної Карпатської України так і не вдалося перетворити її у справжні збройні сили молодої української держави. Цьому завадила відсутність часу, непослідовна політика уряду А. Волошина у питанні забезпечення оборони й безпеки краю, негативне ставлення чеського політичного керівництва та військового командування до можливості створення українських військових структур на території Закарпаття, обмежені можливості самої військової організації, яка формувалась на цілком добровільній основі.

Попри це, відділи Карпатської Січі стали основою для створення збройних сил проголошеної на Соймі 15 березня 1939 р. в Хусті незалежної Карпатської України і взяли самовіддану й жертовну участь у збройному опорі угорській окупації Закарпаття.

Захист молодої української держави в березні 1939-го став першим у Європі збройним виступом проти агресивних планів III Рейху та його союзниці гортиської Угорщини.

Бойовими діями проти регулярної угорської армії у трагічні березневі дні 1939 р. карпатські січовики перед усім світом заманіфестували незламну волю українського народу до створення власної незалежної держави і готовність покласти своє життя на вівтар свободи рідного краю. Участь січовиків в обороні незалежної Карпатської України стала прикладом високого патріотизму і героїзму молодих людей, які, не маючи належного озброєння, чинили запеклий опір окупантам і вмирали, промовляючи «Слава Україні!». Слово «січовик» стало символом незламності духу закарпатських українців у боротьбі за свободу і незалежність.

Сьогодні, коли на мапі Європи вже 18 років існує незалежна Україна, ми можемо по-новому осмислити історію Карпатської України, її військового формування — Карпатської Січі — і дати високу оцінку героїчному вчинку карпатських січовиків.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адам М. Загарбання Закарпаття хортиською Угорщиною в 1938–1939 рр. // Українсько-угорські історичні зв'язки. — К.: Наукова думка, 1964. — С. 78–109.
2. Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини й переживания. — Прага: Нація в поході, 1940.
3. Буковський І. В., Вегеш М. М. Славна сторінка історії українського народу (Карпатська Січ — захисник незалежності Карпато-Української держави: 1938–1939 рр.). — Ужгород–Львів: Вид-во ЛВІ, 2002.
4. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: історико-популярний нарис. — Ужгород, 1993.
5. Вегеш М. До питання виникнення та діяльності Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.) // Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. — Ужгород, 1996. — Річник І (XV). — С. 147–159.
6. Вегеш М. Історія і політика. — Т. 2. — Ужгород, 2005.
7. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.) — Ужгород, 1996.
8. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. — Ужгород, 1993.
9. Вони боронили Карпатську Україну. Нариси з історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під ред. М. М. Вегеша. — Ужгород: Карпати, 2002.
10. Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки: Спогади і матеріали. — Нью-Йорк, 1979.
11. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. — Ужгород: Закарпаття, 2002.
12. Дмитро Климпуш — головний командант «Карпатської Січі»: Документи, спогади, статті, вірші / Упор. О. Д. Довганич та М. І. Кухта. — Ужгород, 1997.
13. Єфремов С. Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні / Ред. та вступна стаття М. Мушинки. — Ужгород: Гражда, 2009.
14. Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. — Львів: Світ, 2001.
15. Історія Українського війська (1917–1995) / Упоряд. та передм. Я. Дашкевича. — Львів: Світ, 1996.

16. Карпатська Січ: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської України. — Ужгород: Гражда, 1996.
17. Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. — Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939.
18. Карпатська Україна і Карпатська Січ (Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі. м. Хуст, 14.03.1999). — Ужгород: Карпати-Гражда, 1999.
19. Книга пам'яті України. Закарпатська область: у двох томах / Гол. редкол. В. Керечанин. –Т. 2. — Ужгород: Карпати, 1998.
20. Коссак, Охримович, Тураш. — «Ліга визволення України», 1968.
21. Мірчук П. Нарис історії ОУН. — Т. 1. — Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968.
22. Пагіря О. Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938–1939) // Український визвольний рух. — Львів, 2007. — Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. — С. 171–185.
23. Реабілітовані історією. Закарпатська область / Обласна редколегія: Різак І. М., Довганич О. Д., Хланта О. В та ін. — У 2 т.– Ужгород: Закарпаття, 2004.
24. Росоха С. Спомини: Події та люди на моєму життєвому шляху / Уклад. В. Худанич. –Торонто–Ужгород: Мистецька лінія, 2001.
25. Росоха С. Сойм Карпатської України. — Львів: Меморіал, 1990.
26. Пап С. Пластовий альманах: З нагоди п'ятдесятиліття Українського пласту на Закарпатті. 1921–1971. — Рим, 1976.
27. Стебельський І. Шляхами молодості і боротьби: Спогади, статті, листування. — К.: Смолоскип, 1999.
28. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. — Торонто, 1965.
29. Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.» / Упоряд. О. Д. Довганича, О. М. Корсуна. — Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2007.
30. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. –Ужгород: Гражда, 1996.
31. Худанич В. Світове Братство Карпатська Січ. — Ужгород: Гражда, 2005.
32. Шандор В. Спомини. — Т. 1. Карпатська Україна 1938–1939 рр. — Ужгород: МПП «Гражда», 1996.
33. Штефан А. Августин Волошин — президент Карпатської України: Спомини. — Торонто, 1977.
34. Штефан А. Українське військо в Закарпатті // Вісті комбатанта. — 1967. — Ч. 1. — С. 39–47.
35. Dąbrowski D. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939. — Toruń, 2007.
36. Samus P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja «Łom». Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów. Oddziału II Sztabu Głównego WP. — Warszawa, 1998.
38. Deszczyński M. P. Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939. — Warszawa, 2003.

ТОВ «ТЕМПОРА»
Київ

01030, Київ, вул. Богдана Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40, e-mail: tempora@ukr.net
www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК, № 2406 від 13.01.2006

О. Пагіря

Карпатська Січ:
військове формування Карпатської України

Науково-популярне видання

Редактор — Ю. Олійник
Коректори — К. Туз, Л. Марченко
Комп'ютерна верстка та макет — Ю. Жарков

Підписано до друку 10.01.10. Формат 70х100 1/16
Умовн.-друк. арк. 12,31. Обл.-вид. арк. 10,9.
Папір офсетний. Гарнітура Ворнок.
Друк офсетний. Наклад 2000.

Віддруковано: ТОВ «Майстерня книги»
Адреса: м. Київ, вул. М. Кривоноса, 2Б
тел./факс: (044) 248-89-31, 248-46-47
E-mail: oranta@oranta-druk.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
КІ №82 від 06.09.2005 р.

Polana
Pčoliné
Stakčín
Zboj
Snina
Snínsky Kameň
1007
Vyhorlat
Remetské Hámry
Sobrance
Wołosate
Čeremcha
Stará Stužica
Черемха
Bukovský
Beniowa
Borynia
Zubrzyca
1230
Zawadka
Pryšlop
Užocký
Komarniki
Soľ
Stavné
Ставне
Luh
Луг
Užok
Ужок
Bufla
Vysocko Wyż.
Oławczyk
Zábrod
Забродь
Kostrina
Кострина
Ljutá
Люта
Tichý
Тихий
Libuchora
Tucholka
Vel. Berezný
Вел.Березный
M. Berezný
М.Березный
Črmohlava
Чорноголова
Perechrestná
Перехрестна
Ostrá hora
Острá гора
Husne-Wyż
Dubrič
Klimiec
Smerekova
Смерекова
Rovná
Ровна
Pikuj
Пикуй
Verbiaž
Вербяж
Zvorec
Dubrinič
Záriči
Зарьча
Perečín
Перечин
Polonina Rovná
Mencul
Менчул
Ždeňovo
Жденьово
Nižní Verecky
Нижнъ Верецки
Javorník
Sturo
Turi Remety
Туря Ремета
Tur. Polana
Туря Поляна
Podplaži
Подполозя
Vyšní Verecky
Вышнъ Верецки
Makovica
Rakov
Раков
Vel. Vížen
Великий Вижень
Bužora
Бужора
Volovec
Волoвець
Nevická
Nemecké
Užhorod
Ужгород
Poroškov
Порошков
Turi Bystrý
Туря Быстрый
Ploské
Плоскоє
Veliky vrch
Великий вврх
Filipec
Филипець
Antalovce
Анталовцъ
Pužňákovce
Пузняковцъ
Ivanka
Раланка
Polana
Поляна
Bílý Kameň
Бълый Каменъ
Polonina Boržava
Stoj
Стой
Chudlovo
Худльово
Packaňovo
Пацканьово
Obavský Kameň
Обавский Камень
Holubinné
Голубинное
Komárovce
Koryťany
Vel. Lazy
Вел. Лазы
Seredné
Середньое
Nelipeno
Нелипено
Svaľava
Свалява
Lochovo
Лохово
N. Klenovec
Н.Кленовец
Berezník
Березник
Kalnik
Калник
Bačovo
Fridešovo
Dusina
Дусина
Lisičovo
Лисичово
Veliký Dil
Великий Дїл
Koreckovo
Кереця
Žňacovo
Знячьово
Čiňadovo
Чинадьово
M. Dobroň
М. Добронь
Rakošín
Ракошин
Podhorany
Подгоряны
Čop
Záhony
Vel. Dobroň
Вел.Добронь
Velloučky
Вел.Лучки
Mukačevo
Мукачево
Zahaťi
Загатя
Bužora
Бужора
Suchá Broňka
Суха Бронька
Kušnica
Кушниця
Eseň
Есень
Gorónda
Горонда
Fogaraš
Фогараш
Osoj
Осой
Dovhé
Довгое
Mándok
Batovo
Батьово
Barkasovo
Баркасово
Žňatino
Жнятино
Barbovo
Барбово
Drahobratovo
Драгобратово
Zadné
Заднье
Bočkar
Drysina
Iršava
Иршава
Ilnice
Ильниця
Imstičovo
Имстичово
Tiszakerecseny
Šom
Шом
Hať
Гать
Knaždz
Кнежде
Selce
Bilky
Билки
Vel. Rakovec
Вел. Раковець
Kosino
Косино
Vel. Bégaň
Вел. Бегань
Janošovo
Яношово
Zariči
Зарьча
Vlachovo
Влахово
Tupoj
Тупой
Gelénes
Berehy
Береги
Vel. Komňaty
Вел. Комнята
Košelovo
Кошельово
Berehovo
Берегово
Šalanky
Шаланки
Vel. Kopaňa
Вел. Копаня
Rokosov
Рокосов
Beregsurány
Mužijovo
Мужиёво
Beňa
Беня
Olešnik
Олешник
Sevluš
Севлюш
Vásárosnámeny
Ardovec
Ардовець
Veryaga
Веряця
Tarpa
Bodolov
Бодолов
Vary
Vylok
Вылок
Kralovo n. T.
Кральово н. Т.
Nyírmada
Tiszabecs
Fančikovo
Фанчиково
Velatín
Велятин
Nagydobos
Szatmárcseke
Petrovo
Петрово
Černý Ardov
Черный Ардов
Široký vrch
Szamosszeg
Sónkád
Čepa
Чепа
Vel. Palad
Вел. Палад
Dakovo
Даково
MÁTÉSZALKA
Fehérgyarmat
Halmeu
Turť
Kántorjánosi
Szamos
Turul Lamé
Micula
Tisa
Tur
Тур
Slovenská
Ч Е Ш С К А
П О Л Ь Щ А
Р У М У Н І Я
М А Д Я Р Щ И Н А
49°
30°
Vých. od Greenwiche 23° Восток от Гринвича

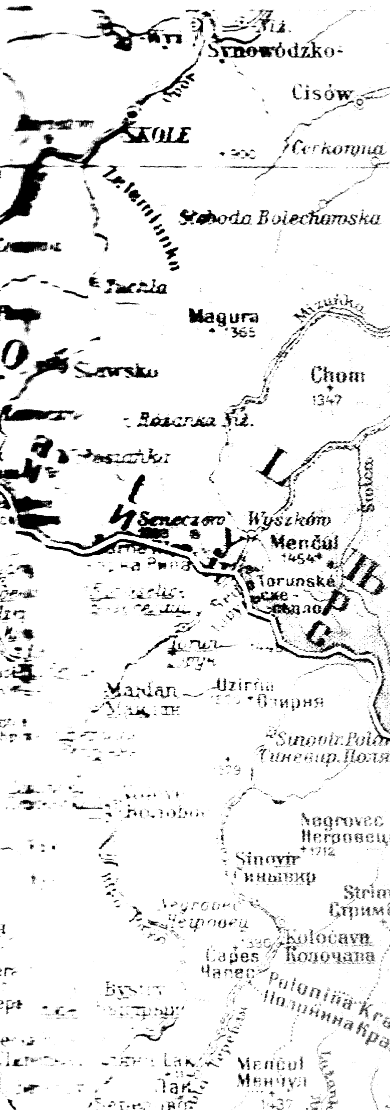

Олександр Пагіря
Аспірант Історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор десятка наукових статей з історії українського визвольного руху середини XX ст., один із упорядників збірника архівних документів і матеріалів «Карпатська Україна: документи і матеріали, хроніка подій, персоналії». Сфера наукових інтересів: історія Закарпаття XX ст., український визвольний рух, відносини між українським націоналістичним підпіллям та Збройними силами королівської Угорщини в роки Другої світової війни

Вадим Заяць
Художник 3D-графіки, розробник комп'ютерних ігор, комп'ютерної та класичної анімації, реклами тощо.
Захоплення:
пластична та олов'яна військово-історична мініатюра;
реконструкція військово-історичних одностроїв;
страйкбол

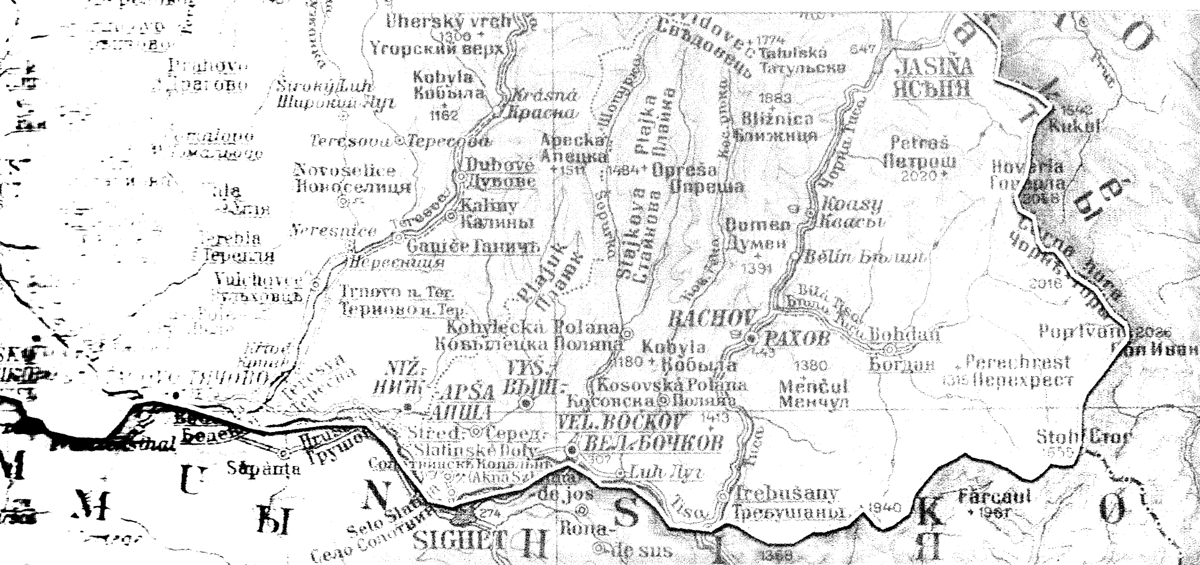

У СЕРІЇ ЧИТАЙТЕ ТАКОЖ: